IEIT IA LA KA RI

bad

Kiwei-kiwei ki Jingkren na ka Radio

DA

U Rev B M. Pugh

bad

I Glissino Diengdoh
(Mrs B M. Pugh)

IEIT IA LA KA RI

bad

Kiwei-kiwei ki Jingkren na ka Radio

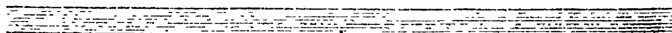
DA

U Rev. B. M. Pugh

bad

I Glissino Diengdoh

(Mrs. B. M. Pugh)

IEIT IA LA KA RI bad Kiwei-Kiwei ki Jingkrem na ka Radio— A collection of radio talks of Rev. B. M. Pugh & his wife, Smti Glissino Diengdoh and published by the former (Rev. B. M. Pugh, Mawlai, Shillong—8).

First published 1971

Price Rupees Five only

Printed at
Lakshmi Printing Press
Panbazar, Gauhati

Ban kynmaw ieit ia ito iba la khlad noh shuwa jong nga—iba la sumar, kyrshan, bad iarap ruh ia nga ha ka kam jong nga ryngkat bad ki jingduai jong i naduh June 4, 1921 haduh June 2, 1968.

B. M. P.

KA 'TIEN LAMPHRANG.

Ha kaba pynmih ia kane ka kot, ka pynkynmaw ia nga ia la u paralok, u Agricultural Engineer. uba la tei ia kawei ka ban um (dam) ha ka farm ha ka college ha Allahabad. Ynda ha kawei ka snem la wan u lap-bah uba la pyntwa noh ia ka, bad kumta la dei ban tei da kawei pat kaba thymmai bad kham haneng jong kata kaba la twa. Ha ki snem kiba hadien ki *student* bad kiwei-kiwei kiba wan jngoh ia ka farm ki la ioh-i ia ki kynroh kiba dang sah jong kata ka dam kaba la twa, bad ki la ju sngewlyngngoh balei ba ym shym la pyntwa noh ia ki bad ba la shu iehnoh lehnchei ia kito ki mawit ba kita ki kynroh. "Ngam shym shah ban pyntwa ia ki", la ong u Principal, "namar ba ki don ka *historical value*". Ka jingmut u Principal ka long ba kita ki kynroh ki don la ka dor ne ka jinghikai bad jingsneng kiba ki babud ki lah ban ioh-i tyngkrein.

Ka jingtip bad jingstad shaphang kiei kiei baroh ka la iaid stet shibun naduh kito ki snem ba ngi la *broadcast* ia kine ki jingkren, kumta ba nga la pynkloi ban pynmih nch ia kine ki jingkren namar ba nga sheptieng ba bun na ki mynta hi ruh ki don sa tang ka *historical value*. Kine ki jingkren ki la long naduh ka snem 1952 haduh ka snem 1970. Nga kynmaw ba la khot ia nga ban kren shaphang ki rocket ha ka snem 1952, kumta ba ka jingtip jong u riew-madan (layman) kum manga shaphang jong ki ka la shu long kaba byrngut-byrnget. Ki nongsngap ruh ha kito ki por kim pat da long kiba tip bad sngewthuh kum kiba mynta, kumba arphew snem hadien. Nga tip namarkata ba lada ngi kren mynta ngin da la kren da kumwei pat.

Ha kito ki por la iai khot ruh ia nga bunsien ban kren shaphang u Mahatma Gandhi, namar lehse kiba nang kiba tip ha ki por Phareng ki kiar na ka ban pyn-i ia ka jingniewkor ia une u radbah jong ka pyrthei, bad kata ka jingleh ka dang

sah lehse haduh kumba san bad shiphew snem hadien ba ngi la ioh ia ka Jinglaitluid.

Nga dei ruh ban ong ba kine ki jingkren ki la long na kawei ka por sha kawei pat ka por bad na kawei ka snem sha kawei pat, kumta ba ym shym lah ban kynmaw la ong aiu ha ki kynti kiba mynshiwa. Ki nongpule te kin ioh-i ba la ong lehse arsien laisien ia kajuh, lane la batai ar bad laisien ia kiei-kiei kiba la batai mynshiwa. Ym shym pynbeit ruh ia kine ki jingkren kat kum ki snem ha kiba la kren ia ki. La pyrshang ruh ban buh mynta ia kine ki jingkren kat kum ki phang (subject) kiba i-iadei ha ka jingmut jong nga.

Ki jingkren I Glissino Diengdoh Pugh ki la long lehse naduh ka snem 1960 haduh 1967 kumba shisnem shuwa ba I la khlad noh na kane ka pyrthei. La buh kyrpang ia ki namar ba ki long ruh khamtam na ka bynta ki nongsngap kynthei.

Khatduh-khatwai nga dei ban ainguh eh ia ka All India Radio kaba la shah ia nga ban shon ia kine ki jingkren ha kane ka rukom, bad ia ka Central Publication Board, Assam, na ka bynta ka jingiarap tyngka jong ka ba ngan pynmih ia kine ki jingkren radio.

B. M. Pugh

KA BYNTA KABA NYNGKONG

DA

U Rev. B. M. PUGH

KA BYNTA KABA NYNGKONG

LYNNONG—I.

IEIT IA LA KA RI

Ka jingieit-ri ka long ka jinglong kaba bha, bad kaba don lehse ha uwei-pa-uwei u briew ; namar ka long ka jinglong tynrai hi jong uwei-pa-uwei u briew ban ieit ia kiei-kiei la ki jong. U briew namarkata u bym ieit ia la ka ri u long uba ka ri ka isih. Ki briew, wat ban ia bam ia dih bad u ruh, ki kiar, kumba ong I Babu Soso Tham ha kawei ka jingrwai (poem) jong i. Kum uta u briew u sah jied.

Hynrei, la ka jingieit ri ka long kaba u briew baroh u don, ka don shibun lane khyndiat kat kum u briew u briew ; bad kane ke jingieit ri ka long kaba lah ban nang roi ne nang duna. Kumta don ki briew kiba na ka bynta ka jingmyntoi ia lade ki lah ruh ban die ia la ka ri kum uta u Saheb Quisling ha Norway lane ki *fifth columnist* kiba ka pyrthei ka ithuh bha ha ka por jong ka Thma Bah kaba Ar.

Haba ngi ong ka ri jong ngi, nga ngeit ba ngi sngewthuh baroh ba kata ka mut kane ka ri India jong ngi ; namar mangi baroh, la ngi shong ha kine ki ri lum lane ha ri Thor, hapoh ki pud jong kane ka ri India, ngi don tang kawei ka ri, bad kata ka long ka ri India.

Ngi baroh, kumba nga la ong ha kaba sdang, ngi ieit ia la ka ri. Hynrei kawei kaei-kaei kaba pynlong ia uno-uno u briew ban kham ieit ia la ka ri ka long ynda u la mih na la ka ri bad poi sha ri nongwei. Nga ruh kumjuh nga la kham sngew-ieit ia la kane ka ri ynda nga la mih shabar jong ki pud jong kane ka ri. Kumta ynda nga la leit poi ha Hongkong[1] ha ka ri China, kaba nyngkong kaba nga leh ka long ban leit wad

(1) Ha ka snem 1921

ia la ki para ri kiba shong hangta. Nga la iakynduh is ki Sikh na Punjab kiba la leit trei shato kum ki pulit, bad kine ruh ki la sngewbha eh ban iakynduh ia nga u para shnong na ri India. Kumta ki la ia kylli shibun ki jingkylli shaphang la ka jong ka ri kaba ki la iehnoh la katto-katne snem ban leit trei shata. Ynda nga la poi pat ha Japan, hangta ruh nga la leit wad ia la ki para ri, bad nga la iakynduh ia ki nongkhaii kiba na Rajasthan. Kine ruh kumjuh ki la pynpaw ia la ka jingieit ri da ki bun ki jingkylli-tohkit jong ki shaphang la ka jong ka ri.

Ynda nga la poi ha Amerika pat nga la leit ia kynduh ia ki khynnah skul na kane ka ri ha ka Hindusthan Club, ha kaba ki para nong-India baroh ki iasah lang. Ka jingieit jong ki ia la ka ri ka la pynlong ia ki ban iasah iabam lang ha ri nongwei.

Kane ka jingieit ri ka kham jur haba ngi, kum kito kiba leit pule shabar laska ri, ngi ioh-i ba kiwei kiwei ki ri ki la iaid kham stet ban ia ka ri jong ngi. Nga ngeit ka la pyndiaw ia kiba bun na ngi ban ioh-i ia ka burom bad ka jingkhlain ka ri Japan haba ianujor bad la ka jong ka ri. Ki nong Japan da shisha ki long ki kynrad sha la ka jong ka ri, bad ki nongwei-nongar baroh, la ki wan na Bilat ne na Amerika, ki la dei ban shah pyniaid hapoh ka jingibit ki nong Japan haba ki don hapoh ki pud jong ka. Wat haba shu peit kai ia ka rukom trei kam jong kine ki jaitbynriew ha ki kad-lieng jong ki kum ha Nagasaki ne Yokohama ha Japan ne ha San Francisco ha California, ka la pynsngewdiaw ia ngi ki khynnah skul na India ban ioh-i ia ka jingiapher hapdeng kito ki ri kiba long hi ki kynrad ha la ka ri bad kiba dang shah synshar ha kiwei pat. Wat tang ha ka rukom thep dewiong hapoh ki jhad, ngi lah ban ioh-i ba katba ha ri India, kum ha Calcutta, ki kynthei ki khynnah ki kit ia u dewiong ha ki khlieh, ha Japan bad ha America pat la pyndonkam da ki kor kiba khat bad thep hi ia u dewiong shapoh ki jhad, bad ka kam ruh ka long kaba stet qad itynnad shibun. Ka jingkylli kaba mih na ka mynsiem

jong ngi ka long lano ka ri jong ngi ruh kan lah ban leh kumjuh ? Ka jingieit ia la ka ri ka pynmih ka jingsngewsih ne sngewdiaw haba ka ri jong ngi ka sah dien ; hynrei ka pynmih ka jingsngewsarong pat haba kane ka ri ka iaid stet bad ka roi.

Uwei na ki rangbah jong ngi na Shillong u ong ba u la kham sngewieit ia la ka ri ynda u la leit poi sha Delhi bad ioh-i ia ka burom jong ka bad ka jingkhlain jong ka ha ka Republic Day. Ka jingioh-i jong u ia ka iing u President ha Delhi, ia ki jet *plane* kiba her ha kata ka Republic Day bad ia kiwei kiwei ki tiar thma, ka la pynsngewlyngngoh eh ia u bad u la sngewphuh-sngewphieng na ka bynta la ka ri. Katno tam lei-lei ynda u la ioh-i sa ia ki *dam* ne ban-um kum ka Bhakra Nangal, ia ki karkhana kum ki Chittaranjan Works bad kiwei-kiwei. Kine shuh-shuh ki la pynsngewphuhmat ia u na ka bynta la ka ri.

Kumta namar ba nga thoh ia kane khamtam na ka bynta ki khynnah skul, nga kwah ban kyntu ia ki ba ki dei ban leit jngoh ia kiwei pat ki bynta jong ka ri India wat tang na ka bynta ba ki lah ban kham tip ia la ka jong ka ri. Kane kan iarap ia ki ban kham stad bad shemphang bad ban mut dur kumno kin im lashai lashisngi na ka bynta la ka jong ka ri. Kan da bha namarkata lada yn don ka *travel agency* ne ka *department* jong ka Sorkar kaba lah ban pynbeit ia ki jingleit iaid kai kiba kum kine kylleng ka ri India da kito kiba lah ban leh kumta.

Kane ka ri India jong ngi ka long da shisha ka ri kaba itynnad katta-katta, ka long ruh ka ri kaba don shibun ka spah. Hynrei ka jingroi jong ka ha ka spah bad ka bor ka shong eh ha ki traishnong jong ka. Dei tang kito kiba ieit shisha ia la ka ri kiba lah ban pynlong ia ka ka ri kaba khlain bad kaba donburom.

Ngi kum ki nong India kiba ieit ia la ka ri ngi sngewphuhmut-phuhmat ruh na ka bynta ki briew jong ngi kiba la pyndonburom ia kane ka ri ha khmat jong ka pyrthei. Ngi sngew-

sarong na ka bynta u Gautama Buddha uba la long uwei na ki nong-mait lynti jong ka pyrthei uba kiwei pat ki ri nalor ka ri iong ngi, kum ka Ceylon, Burma, Japan bad wat ka China ruh ki dap da ka jingsngewburom ia u haduh kane ka sngi. Ngi sngewsarong na ka bynta uta u patsha Asoka uba stad uba la synshar shaduh palat ki pud jong kane ka ri ym da ka bor jong ka waitlam hynrei da ka ktien. Ngi sngewsarong ruh na ka bynta U Mahatma Gandhi uba ka pyrthei baroh kawei ka sngewburom na ka bynta ki jingmut jingpyrkhat jong u.

Ngi ruh marwei-marwei ngi lah ban pyn-i ia la ka jing-ieit ri da kaba ngi trei minot na ka bynta ka jingbha jong ka. Ka ri India kum ka kmie ka lah ban ioh burom da ka jingtrei shitom ki khun jong ka. Ki khynnah skul namarkata kiba ieit ia la ka ri ki dei ban minot bha ia ki kam skul jong ki. Kumjuh ruh u nongtrei kam baroh. U alhia alput u long uba pynjah burom ia la ka ri kaba u ong u ieit bad u long tang u ngap-tung. U nongrep uba ieit ia la ka ri u trei minot namar ba u tip ba dei ma-u uba bsa ia ki briew baroh ha kane ka ri. U misteri ruh u trei minot namar ba dei ma-u uba shna ia ki iing ki sem na ka bynta kito baroh ki bym don iing. Ki nong-hikai skul kiba ieit ri ki hikai minot namar dei ma ki kiba tei ia ka jaitbynriew kaba lashai lashisngi, bad kumta ter-ter.

Hynrei u nongpynjot pat u long u dusmon ka ri ne u iingkhong shalyngmat. Kam dei namarkata ban shu pynjot kai ia kiei-kiei kiba pynriewspah ia ka ri. Kaba thang kai ia ki khlaw ka long ka kam u dusmon, kaba pynlehnohei ia ka um kor da kaba shu pyntuid kai ia ka, ne uba shu thang kai ia ka electric khlem donkam, ne uba bret jakhlia ha surok bad pynjyrsieh ia ka shnong ka thaw, u long u dusmon ka ri. Kum-juh ruh u buaid u tanglang uba pynjah burom ialade lane ia ka ri u long uba ym don jingieit ia ka ri. Kumta ban ong ba ngi ieit ia ka ri ka long kaba jem, hynrei to ngin ia pyn-i ia kata ka jingieit da ki kam.

LYNNONG—II.

KI RI LUM KUMBA NGA PHOHSNIEW

Ki Ri Lum, nga ngeit, ka kynthup ia ki ri lum baroh kiba sha kine ki thain jong ka ri India. Nga sngewbha ban pyrkhat ba kine ki Ri Lum baroh ki ialong kawei, naduh ka Nagaland, NEFA, bad ki san tylli ki distrik ri lum kiba mynta ki ialong lang bad ka Assam. Ha kano-kano ka jingpynbeit ia kine ki thain ri lum ba shaphang mihngi jong ka ri India, kine ki ri lum baroh ki dei ban iadon lang. Ka jingpyniapher ne jingpyniapait ia ki riewlum jong kine ki thain ka pyntlot ia ki bad ka kham pynsngew jngai ia ki na kiwei pat ki para nong-India.

Ha kano-kano ka jingpynbeit lashai-lashisngi, ki riewlum ki dei ban lait na kano-kano ka jingthombor ne jingbanbor jong kiwei pat ki nong-India kiba kham stad, lane kiba kham bun ka spah ka hajar, lane kiba kham bun paid. Nga ngeit ba ka jinglaitluid kaba shisha ka wallam ia ka jingroi kaba sted ia kano-kano ka jaitbynriew, lane ia kano-kano ka kynhun ruh. Kane ka jinglaitluid kam mut tang ka jinglaitluid ha ka synshar-khadar, hynrei ka jinglaitluid ha ka trei ka ktah, ha ka kamai-kajih, ha kaba rep ba riang, ha kaba pynroi ialade ha ki skul bad ki kolej, ha ka rukom im rukom sah, ha ka pyrkhat pyrdain, ha ka thoh ka tar bad ha ka kren ka khana. Ki jingkhum jingteh bunsien ki long kiba pynwit ia ka jingroi jong kano kano ka kynhun. Hynrei dei ban kynmaw pat ba kane ka jinglaitluid kam dei ka jinglait-lan ha kaba ym don shuh ka synshar lade kaba ki khot ha ka ktien Phareng ka *discipline*. Lehse ha kane ka juk la dei pynban ban kham kren shaphang kane.

Namar ba kiba bun eh na ki riewlum ki long ki nongrep, nga da kwah eh ba ki ri lum kin long kiba roi bha ha ka rep ka riang. Kine ki ri lum ki lah eh ban kyrshan ialade ha ka bam ka dih ynda ngi nang ban rep ha ki rukom kiba ki ri kiba stad mynta ki rep. U nongrep ri-lum u dei ruh ban ioh ki lad ki lynti kiba biang ha kaba pynroi ia la ka rep. Mynta hi nga sngewdei ban ong ba u dei ban ioh ka jaka ban rep bad ban sumar bha ia ka, namar kata ka jaka ka dei ban iailong ka jong u katba u dang rep. Lada ngi pyndik ia u nongrep, ngin poi pynban sha ka jingkyrduh. Kine ki ri lum ki long kiba bit eh ka thung ka tep bad ha kiba lah ban thung bun jait ki jingthung, kham bun ban ia kito kiba lah ban long ha kiwei-kiwei pat ki ri ne ki jylla jong kane ka ri India.

Ka mynsiem ka sngewkhia pat ban ioh-i ba ki khlaw ki btap kiba itynnad bad kiba la pynriewspah ia kine ki ri lum ha ki bun rukom ki la nang duh noh. Nga shu khmih lynti ia kata ka sngi ha kaba ki riewlum kin kyndit bynriew bad kin pyndonkam ia ki lad baroh ban pynneh ia ki khlaw, tad ynda ngi la nang ban thung da kiwei pat ki jait dieng kiba kham bha, kiba ngi lah ban pyndonkam ha kaba shna ia ki iing ki sem jong ngi, lane ia ki shuki ki miej, lane ki almari bad kiwei-kiwei ki tiar kiba ngi donkam hapoh iing. Ki khlaw sa shishien pat kin iarap ban pynneh lane ban pynim pat ia ki wah duid kiba tuid khlirkhlir sha ki wah rit bad wah bah jong kine ki ri lum. Nga tip ruh ba dei ki khlaw kiba pynsboh bad pynsah ia ka sboh ha kine ki ri lum jong ngi ; bad kumta ki iarap ha kaba pynroi ia ka rep ka riang ha ki jaka kiba kham madan. Nga ang-nud namarkata ban ioh-i ba ki kliar lum jong ngi ki long kiba la tap da ki khlaw kiba jyrngam, bad kumjuh ruh ki ranab kiba sharing eh. Hynrei ha ki ranab kiba bit ban thung da ki dieng soh, ngin thung da ki jait diengsoh kiba iadei ha la ka jaka jaka. Ha kine ki ri lum jong ngi, ngi lah ban thung ha ki jaka kiba khriat ia ki jait diengsoh baroh kiba ki thung ha ki ri khriat kum ha Bilat (Europe) lane ha America.

Hynrei ha ki jaka kiba syaid pat ngin thung da ki jait diengsoh kiba long ha ki jaka syaid.

Ki jaka kiba kham madan pat ha kiba ngim don ka jingrep kin kylla long ki jaka bam phlang jong ki masi bad ki jingri-jingdup jong ngi. Kine ki masi khem dud kin ai ia ngi ka khi, ka makhon, bad bun jait ki jingbam thiang kiba ngin shna na ka dud ; namar ha ka jingioh-i jong nga ym kham don koit ki jaka kiba kham bit ban ia kine ki ri lum jong ngi na ka bynta ki jingri-jingdup kiba lah ban pynriewspah ia ki riewlum jong ngi. Lada mynta ngi iabam da ka makhon kaba ki shna ha Gujrat, lane da ka makhon chana-badam kaba ki shna ha ki jylla kiba kham shathie, ngam ioh-idaw ei-ei balei ngim lah ban shna hi la ka makhon kaba biang na la ki masi khem dud lane na ki shynreh kumba ki leh ha Punjab bad Gujrat, ki jylla kiba jyllei eh ka dud bad ka makhon.

Kine ki ri lum ki long kiba bit eh ruh ban ri kino-kino kiwei pat ki jingri kiba ngi donkam khnang ba ngi lah ban im ka jingim kaba kyrhai. Ngi dei ban ri kham bha ia ki syiar, ki blang, ki sniang bad kiwei kiwei ki jingri kum ha ki ri kiba stad mynta.

Kine ki ri lum jong ngi ki long pat kiba don bun jait ki mar khyndew. Ha kaba pyndonkam ia kine ki mar khyndew kiba shapoh ka ramew jong ki lum jong ngi, nga da kwah eh ba ki riewlum kin don ka bynta kaba khraw eh ha kine ki kam. Kiwei pat ki jait bynriew kin iaknieh ia ki jingmyntoi ki ban mih na kaba pyntrei ia kine ki mar khyndew. Ki riewlum te ki dei ban husiar ba kin ym long tang ki nongtongum bad ki nongthohdieng jong kito kiba trei ia kine ki mar khyndew.

Ka jingdon jong ki wah bad u dewiong na kiba ngi lah ban ioh ia ka bor elektrik kaba yn pyndonkam ha ki bun jait ki karkhana jong ngi, ki long ka jingkyrkhu kiba lada ngi nang

ban pyndonkam na ka bynta ki riewlum kiba sah dien, kan pynlong ia kine ki ri lum kiba iphuh-iphieng. Kumta nga la ju phohsniew ba ngin don ki karkhana ki ban shna ia ka snieh na kaba ngi lah ban thaw ki synduk lane ki juti, lane ki karkhana ki ban shna kot sada, bad ki ban shna pleit na ka dew-lieh kaba ngi don ha Mawbeh, hajan Mawphlang, ki karkhana kiba thep ia ki soh ha ki tin, ki karkhana shna baje, bad kumta ter-ter. Nga la ju pyrkhat ruh ba ynda ngi ioh ka elektrik kaba tad ngin shet jingshet da ka elektrik, ngin sait jain ruh da ka elektrik, bad ngin leh ruh bun kiwei-kiwei ki kam da ka jingiarap jong ka.

Nga la ju pyrkhat ruh ba, sha ki jaka sha kiba ngim lah ban shna surok, ngin don ki *ropeway* ki ban kit ia ki mar ki mata jong ngi na ri War sha ki iew ki hat shane sha ri lum bad sha ri Dkhar. Ha ka juh ka por nga la ju pyrkhat ba yn don ki surok motor kylleng ki jaka baroh kumta ba yn ym donkam shuh ban kit ia ki jingkit jong ngi da u star ne da ka khoh.

Ka pynsngew-diaw ia nga ba haduh mynta ruh, ha kane ka ri u slap, dang donkam ban leit tong um na ki umpohliew kiba don sharud nong jong ngi, haba wat ha ki ri kiba rkhiang kum ha Israel ka um ka wan kyrhai ha ki iing jong ki.

Khnang ba kine baroh ki lah ban long, ngi donkam eh ka rukom hikai ha ki skul bad ki kolej kaba iadei bad kane ka dur—ka jinghikai, haba shu ong lyngkot, kaba iaid ryngkat ryngkat bad ka jingnang bad jingtbit ha kaba pyndonkam ia la ki kti ha kaba trei ia ki jingtrei kiba ka ri ka dawa khnang ba ngin im kham bha.

Nga ju phohsniew pat ba ki riewlum jong ngi kin leit sha kiwei pat ki bynta jong kane ka ri, ban iasam lem ia la ka buit ka sap, ka jingtip-jingnang, bad ka jingshai kaba ngi don, bad kiwei pat ki para nong-India ki jong ngi. Kane kan

kham pynsan ia ka rynnieng ka rynniot jong ngi kum ka jait-bynriew.

Khatduh khatwai nga la ju pyrkhat ba ki riewlum jong ngi kin long kiba iaibeh ia ka hok bad ka jingshisha bad kiba trei minot ia la ki kam. Kata ka dur kaba phyrnai kaba nga la ju ioh-i baroh shikatta ka la sdang dum haba nga ioh-i ba kiba bun ki iabeh ban pynmyntoi ne ban ioh jingsuk ia lade-lade khlem da minot lane khlem da pynshitom ialade, bad ki kwah ruh ban ioh noh kumne-kumne ia kita ki jingsngewbha bad jingsuk. Ka jingkwah bad ka jingduai jong nga te ka long ba ngin ym ai lad ba kane ka jingdum kaba tap kum u lyoh ia ka pyrthei ri lum kan iaineh slem bad ba ha ka pateng ka ban wan kin iatei itynnad ia kine ki ri lum jong ngi.

LYNNONG—III.

KA JINGDÙNA KA BAM

Ka jingeh kaba khraw tam kaba ka ri jong ngi mynta ka iakynduh ka long ka jingduna ka bam. Ka jingkylli namarkata ka long kumno ban pynmih ne pynioh ka bam kaba biang ia ki briew baroh kiba don ha ka ri. Ka Sorken jong kane ka ri ka la pyrshang bun-bun ki lad khnang ban pynbiang ia ka bam ; hynrei katba nangmih kawei ka sngi hadien kawei pat, ka jingkyrduh bam ka nang khraw, ba mynta la sngew donkam ban pyntip paitbah ia kane ka jingshitom ha ka ri, bad ban kyntu ia uwei-pa-uwei u briew, bad ka briew ruh; ban kin iarap lem ha la ka buit ka bor jong ki, kumno ban leh ban pyndap pynbiang na ka bynta uwei-pa-uwei u nongshongshnong ha ka ri : naduh iba dang khyllung haduh kiba la tymmen. Ka kam ban pyndap pynbiang ia ka bam kam dei tang ka kam ka Sorkar ban khmih ia ka, namar lada ym don ka jingkitkhia lem na ka liang u paitbah, kata kan ym long.

Ngin iathuh shuwa mynta ia ki kattc-katne ki lad ba ka Sorkar ka la leh khnang ban pyndap-pynbiang ia ka bam ha kane ka ri. Hangne ha ka ri India jong ngi ka Sorkar kam shym shah shuh ia ki Jamindar ba kin bat khyndew palat ia ka 30 ne 50 ekar, khnang ba ki nongrep kiba rep shisha ki lah ia ka ban ioh khyndew ban rep. Ka Sorkar ka la ngeit ba da kaba leh kumne, ka jingrep kan kham bun bad ka bam ka dih ruh kan kham bun. Ka Sorkar ha ki bun jaka ka la tei ki ban-um, khnang ba ia ka um kaba lang ha kine ki pung kiba heh, yn pyntuid sha ki lyngkha na ka bynta ka jingrep. Ka Sorkar ka la tei pat ki karkhana kiba heh ba heh ban shna ia ki sboh dawai na ka bynta ki jingthung ; ka la shna ruh ki dawai ki ban pyniap ia ki khniang kiba bam ia ki jingthung. Ka la pynlong ia ki *development block* da kaba khmih lynti ba kine ruh kin iarap ban pynroi ia ka jingrep ha la ka jong-

ka jong ka block. Ka la pynroi ia ki jinghikai rep da kaba pynieng ki skul rep ha kylleng ka ri naduh ki skul rep kiba rit haduh ki university rep. Ha kane ka jylla Assam ruh la khmih lynti ba yn sa pynieng kloi ia ka agricultural university,[1] kata, ka university kaba pule kham kyrpang shaphang ka rep.

Ha kine ki ri lum jong ngi ka Sorkar ka la iarap ruh ia ki nongrep ba kin shna da ki *terrace* khnang ba ka khyndew kaba na jrong bad kaba kham sboh, kan ym tuid leh-noh-ei sha ki wah ne sha duriaw. Ka la pyrshang ruh katba lah ban pynneh ia ki khlaw bad ban ym shu thang kai ia ki lum ki wah. Ka jingdon ki khlaw bad ka jinglait na kaba thang, ym tang ba ka pynneh ia ka sboh, hynrei ka pynneh ruh ia ki um dih bad ki wah ba kin ym sdot noh. Khlem ki khlaw, yn ym don ka jingrep kaba lah ban long bha.

Da kine ki lad kiba ka Sorkar ka la pyndonkam bad kiwei-kiwei pat kiba ngim shym lah ban jer kyrteng, la don shisha ka jingroi, hynrei ha kajuh ka por u briew ruh u la nang bun. Kumta ka Sorkar ka la idei ban kyntu ia ki kmie ki kpa ba kin ym ioh khun palat ban ia kaba ki dei ban ioh: kata, lehse, ym palat ia ka lai ngut. Lada leh kumne ki nongbam kin duna. Kawei pat ka daw kaba la kham pynduna ia ka bam ka long namar ba kiba duk basuk ruh mynta ki la kham im bha namar ki la kham ioh kham kot ban ia ha ki por kiba mynno-mynno. Uba bun ha kane ka ri mynta hi u la bam kham bha bad kham pahuh. Kumta wat lada ka jingmih jong ka bam ka la kham roi, kam lah satia ban pynbiang ia ka bam ka dih ha kine ki snem. La kumta ruh, lada baroh ki nongshong-shnong ha kane ka ri, naduh u nongrep bad u bym rep ruh, uba long tang u nongbam, un kit khia ia kane ka kam, ka bam ha kane ka ri ka dei ban long kaba biang ia baroh.

Ngin kyntu namarkata ia la ki parasi ha ka por tan pyrthei kaba kum kane ban iarap lem ha ka ban pynmih jongbam,

(1) Ngi la don mynta ka agricultural university.

lane ban ym pynsyrwa ei-ei ia ka bam ka dih ha ka ri, khnang ba ki khunlung, bad kiba duk ba shitom ruh, kin iaioh lem ia ka bam. Lymda ngi ia kit khia lem ia kane ka kam, kiba don spah ruh kin shem ba kata ka spah ruh kam myntoi ei-ei, namar ka lah ban jia ba ki lut-tyngka ruh kin ym don dor ei-ei. Kito ki lut ki lah ban long tang ki kot sada kiba ngim lah ban bam. Ka la long kumta ha ki katto-katne ki ri ynda ka dor jong ka bam ka dih ka la kiew palat, lane ynda wan poi kata kaba ki ong ka *inflation*.

Hangne ha ri Khasi-Jaintia ngi dei nyngkong-nyngshap eh ban rep ne thung jingthung ha ki jaka baroh kiba bit ban rep ne thung jingthung. Lada ngi don ki kper kiba rit eh ruh, ngi dei ban pyndonkam ia ki, khamtam ia ki kper kiba don hajan iing ; namar ka khyndew kper-iing ka long kaba bha tam. U niut u nier uba ngi bret na iing, ne ka jakhlia-jakhlaid baroh napoh iing, lane na iing shetja, ka long ka sboh bad namarkata ka long ka spah bah jong ka ri. Ka long kaba sngewlehrain ban ioh-i bun ka khyndew ba ngi shu iehnoh lehnohei ; haba ha kajuh ka por ngi, kum ka ri, ngi leit khrong khaw ne jingbam na kylleng ka pyrthei, wat na kito ki ri ki bym ju bam da u khaw, kum ka ri America bad Canada.

Kawei pat kaba ngi kwah ban kyntu mynta ka long ban kham iarep bun jait ki jingbam, kum u phan, u riewhadem, u phan karo, ka shriew, u phan-dieng bad kiwei-kiwei ki jait jingbam. Ngi dei ruh ban rep shibun u jhur ha kper, kum u kubi, u sohsaw, u sohbaingon-iong, u muli, bad kiwei-kiwei pat ki jhur kiba long bha ha la ki jong ki jong ki jaka. Kiba rep phan bad riewhadem khamtam ki dei ban da tohkit na ki nongtrei rep jong ka Sorkar ki jait aiu kiba bit bha ban rep ha ki kper jong ki. Ha kine ki sngi ka Sorkar ka la pynphriang ia u symbai riewhadem shiteng jait uba ki khot "hybrid maize", uba lah ban pynmih kumba arshah ia u riewhadem uba ngi ju thung ha kine ki ri lum jong ngi.

Kaba lai pat kaba ngi sngewdei ban kyntu ia la ki para riewlum ka long ba kin ym pynlehnohei ia kano kano ka jingbam, lada ka long kaba don ha kper niuma, lane kaba la don lypa ha iing. Lada don ki jingbam ha kper kiba phim lah ban bam, phah ia ki sha iew lane pyntip ia la ki paramarjan. Ia ka bam ka dih ha iing ym dei ban pynlehnohei. Ka ri India jong ngi ka long kawei na ki ri kiba pynlehnohei than ia ka bam. U nongbam ha kane ka ri u da kham sngewbha ban pyntam ia ki bam ha ka pliang, bad ban bret ei ia ka shabar. Ki nongsepngi ki long kiba nang ban ym pynlehnohei ia ka bam ka dih kaba la buh ha ka pliang lane kaba tam ha u khiew ruh. Ia kane kaba tam ha u khiew ruh ki pyndonkam ia ka, lehse da kaba shet ia ka ha kawei pat ka rukom. Uwei u rangbah Sorkar na Punjab u ong ba um ju ioh-i hangnohangno kiba kham pynsyrwa ia ka mluh ban ia ki briew ha kane ka jylla Assam. U ong ki buh ia ka mluh ha ka pliang kumba arshah ne lai shah ia kaba ki lah ban bam, bad ki sa bret noh ia kaba tam.

Ngi dei ruh ban pynroi ia ka bam ka dih da kaba ngi ri jingri katba ngi lah, ne da kaba ngi shna ki nan ha kiba ngi lah ban ri dohkha. Hynrei kiba ri jingri ki dei ban sumar ba ki jingri jong ki kin ym pynjot ia ki jingthung jingtep jong kiwei ; namar kane ruh ka nang kham pynrem ia ka bam. Uba ri jingri ruh da kaba leh kumne un sa iashitom lang.

Ngi dei ruh ban thung ki soh ki pai kiba long kham kloi, kum u sohkynphor, ka kait, u sohtrun bad kiwei-kiwei. Kaba bam ia ki jait soh baroh kan kham pynduna ia kaba bam tang da ka ja, bad kan pynlong ka jaitbynriew jong ngi ruh kaba kham koit kham khiah. Ki ri sepngi tang teng-teng eh ki bam ia ka ja kaba ngi ioh na u khaw ne u kba. Kiba kham bun kim ju kham bam ia ka; hynrei ki im bad ki khlain kham bha shibun ban ia ngi. Ki ki bam da ka doh, ka pylleng, ka dohkha, u phan, u ruti, bun jait ki jhur, ki soh bun rukom, ki kynja badam bad kiwei-kiwei. Ki dih dud ruh kham bun shah ban

ia kaba ngi dih mangi ha kane ka ri. Wat ha kane ka ri India jong ngi ruh, lajan marshiteng na ki nong India, kum kito kiba shong ha Punjab, Haryana, Rajasthan, Uttar Pradesh, Madhya Pradesh bad Maharashtra ki kham bam bun da ki chapati kiba ki shna na u ata uba ki ioh na u kew ne barli, lane wat na u jowar bad u bajra. Ki bam ia kine ki chapati tang bad ki jhur lane u dai. Hynrei kine ki para nong India ruh, kumba ngi ioh-i, ki kham i-khlain pynban ban ia ngi. Kumta lada mangi ruh ngin iabam duna ia ka ja da kaba bam bun jait ki jingbam yn ym don jingkyrduh khaw ei-ei ha kane ka ri.

LYNNONG—IV

KA JINGREP HA RI KHASI-JAINTIA

Ki lum Khasi-Jaintia jong ngi ki long kiba itynnad bad sngewtynnad katta-katta ba kiwei pat ki jaitbynriew kiba wan poi sha kine ki ri lum bunsien kim don jingkwah ban leit shawei pat lane ban iehnoh ia ngi. Ka Mariang ka la kyrkhu ia kine ki ri lum jong ngi ha ki bun rukom. Hynrei pynban namar ba ngim nang ban sumar ia ki, bad namar ba ka rukom rep jong ngi ka long, haduh mynta, ka rukom kaba pynjulor pynban ia ka Mariang, bad ka bym nang satia ban tyngkai lane ban pyndonkam ia ki jingkyrkhu kiba ngi don ha ka ri ka jong ngi, ngi lah pynban ban nang rit nang rit kum ka jaitbynriew haduh ba ngin da iap duh noh. Kawei ka jingkyrkhu kaba kine ki ri lum jong ngi ki ju don kyrhai mynno-mynno ki long ki khlaw. Hynrei ka rukom rep jong ngi da kaba pynduh ia ki khlaw ka long kawei kaei-kaei kaba wat mynta ruh ka la pynduk shibun ia ka ri.

Ka sboh baroh kaba ngi ioh haduh kine ki snem mynta ka la long na ki khlaw bad na ki niut ki nier kiba don ha ki lum ki wah jong ngi. Wat ka eit masi, eit blang lane eit kulai baroh ruh, ka long kaba wan na ki niut ki nier lane na ki phlang kiba kito ki jingri ki ioh na ki lum ki wah jong ngi. Lada kine ki khlaw ki nang duh nang duh kumba ki long mynta, kata ka jingrep ruh kan nang sniew nang sniew. Ki úm ki wah ruh kumba ngi la ioh-i mynta ki la nang rit nang rit ha ki por tlang, hynrei ha ki por slap pat ka um ha ki wah ka shu wan kyrthep bad ka pynlong ka jingshlei kaba ha badei-badei ka pynjot ia ki jaka kiba sha ri them. Kumta wat ki wah kiba ngi la dei ban pyndonkam na ka bynta ki jingrep jong ngi ruh ki la nang duh nang duh noh.

Kawei pat ka rukom rep kaba la pynjulor ia ka ri jong ngi ka long ka rukom rep kaba shah ia ka khyndew ba kan tuid ei sha ki wah bad shaduh ri Dkhar. Kano-kano ka rukom rep kaba shah kumne ia.ka khyndew ba kan tuid noh na ki lyngkha jong ngi ka long kaba pynher noh ia ka sboh kaba don ha ka sla jong ka khyndew, bad halai-halai ka pynher noh wat ia ka khyndew ruh de. Dei kane ka rukom rep kaba la nang pynraid ia ki jingthung jingtep jong ngi na kawei ka snem sha kawei ka snem, bad hadien hadien kata ka jaka kam long shuh kaba bit ban rep bad la dei ban iehnoh noh ia ka.

Ka jingthung phan ne riewhadem ha ki jaka kiba sharing bad ha ka rukom kaba pyntuid nur na shaphang ki lum sha ki them ka long kaba la pynjot eh ia ka ri jong ngi. Ngi lah lehse katba ngi dang im mangi ban ioh phan bad riewhadem na ki jaka kiba kum kita, hynrei sa tang khyndiat snem hadien kin ym long shuh ki jaka kiba bit ban rep ki khun ki ksiew jong ngi. Lada ngi thung phan ne riewhadem ha ki jaka sharing, ngi dei ban pynlong ki nur kiba pyngkiang-pyngkiang ia ki ranab lum baroh. Ka Sorkar mynta ka ai jingiarap ia ki nongrep ban thaw da kita kiba ki khot ki "terrace" khnang ba ka jingrep kan neh junom, kata, da kaba ym shah ia ka khyndew ne ka sla jong ka khyndew ba kan tuid sharum.

Ka Mariang ka la ai ia ngi ruh ia ka Ri War, ka ri kaba itynnad bad seisoh katta-katta. Ka daw ka jingseisoh jong ka ka long namar ba ka long ka ri kaba syaid bad kaba bun ka jingsngem ; bad namarkata ki sla dieng sla sieij baroh ki pyut kloi bad ki kylla sboh. Hynrei ka ri War kan ym lah ban long ka Ri kaba seisoh khlem don ki khlaw. Ka Ri War namarkata ka la dei ban kham kit khia bha ban ym pynjot ia ki khlaw. Tang shu ym don shuh ki khlaw ha ki thain Ri War jong ngi, kata ka Ri ki War ka la kylla long ka ri "ki nongphlang", bad namarkata ka bymseisoh shuh kumba ka ju long mynno-mynno. Ha Ri War namarkata ngi lah ban thung tang da ki jingthung ruh kiba long khlaw, kata, kum ki dieng

sohniamtra, ki diengsohphan, u kwai, u tympew, ki sohjew, ka' la tyrpad, ka sisia, u sohmarit, u soh ba ki khot ki America u "grape fruit", u soh myndong, bad wat ki dieng kophi ruh, bad kiwei kiwei kiba kum kita. Lada dei ban thung kba, thung krai, lane ka shriew bad u riewhadem, lane lada thung phan, ngi dei ban thung tang ha ki jaka kiba kham madan.

Hynrei khnang ba ka jingrep ha ki thain Ri War kan nang roi, ngi dei ban lah ban die ia kine ki jingmih jong ngi ha ka dor kaba bha. Ngi ki nongrep ngi dei ban pyrkhat ia ki karkhana ban thep ia ki um soh hapoh ki bilor, lane ki karkhana ban thep ia ki soh ha ki tin, lane ki iing buh ia ki soh ki pai jong ngi hajan ki iew, ha kiba ngi lah ban iehnoh kum ia ka' la tyrpad lane kiwei-kiwei ki jingmih na Ri War, haduh ba ngin da ioh ka dor kaba bha ; kata kum ki "warehouse" lane ki "cold storage" bad kiwei-kiwei ki rukom, khnang ba kine ki jingmih na ki kper bad ki bri jong ngi kin ym sniew, tad ynda ngi la lah ban die ia ki.

Khnang ba ngin leh ia kine baroh, ka donkam eh ia ka jingiatrei lang. Ki nongrep namarkata ki dei ban shim ia kane ka kabu ha kaba ka Sorkar ka iarap ia ki kynja *co-operative society* baroh. Ngi la dei la slem ban pynlong ki co-operative society ym tang na ka bynta ki soh bad kiwei-kiwei ki jingmih na Ri War, hynrei ngi la dei ban pynlong ruh ka co-operative society jong ki nongthung phan la slem bah.

LYNNONG—V.

KA JINGTUID KA KHYNDEW

Ka jingtuid jong ka sla khyndew ka long kawei na ki daw kiba kongsan tam jong ka jingjulor ka rep ka riang ha kane ka ri Khasi-Jaintia jong ngi, bad kumjuh ruh ha ka ri India baroh kawei. Kane ka jingtuid ka khyndew na ki lyngkha lane na ki lum ki them ki jong ngi, ka long kaba ngim da lah eh ban ioh-i, hynrei uwei u riewstad, U Sir Archibald Geikie, la slem bah u la pyn-i ba ka wah Ganges ka kit kumba 359 million ton ka khyndew shi snem shi snem sha duriaw. Kata ka mut, u ong, ba ka wah Ganges marwei ka kit kumba shi phut ka khyndew na ka sla jong ka khyndew kaba long kumba 900 *square mile*. Lada ka wah Ganges ka pynjulor kumta, ym don jingartatien ei-ei ba ka wah Brahmaputra bad ki tnat jong ka hangne ha Assam bad ha ki ri lum baroh jong ka ri Assam ruh ka leh kumjuh. Ka khyndew kumta na ki rilum baroh ka nang tuid jai-shi-jai sha ki ri them, bad ha kaba kut shaduh ka duriaw. Kane ka long kaei-kaei kaba jia hi barabor ha ki snem bad ki millian snem kiba la leit baroh ; hynrei ka jingtuid ka la nang kham jur mynta ynda u briew u la kham bun ha kane ka sla pyrthei, bad u la kynruh bad kynroi ia ka khyndew na ka bynta kiba bun ki jingtrei jong u, bad khamtam na ka bynta ka jingrep. Peit mynta ia ki um bad ki wah jong ngi, kumno ba ki saw da ka khyndew kaba ki kit shathie sha ri them. Hynrei dei kane ka khyndew, kaba ki wah ki kit sha ri Dkhar bad sha ki duriaw, kaba long kaba sei-soh bha eh. U nongrep u tip ba ka khyndew kaba kham shapoh kam da long kaba bha eh ban thung jingthung, hynrei ka khyndew kaba ha jrong, kata, kaba ha sla, ka long kaba bha eh na ka bynta ki jingthung. Dei na kata ka daw ba bun ki nongrep haduh mynta kim ngeit ia ka jingbatai ki briew ka Sorkar ba

dei ban *terrace* lane ban da pynlong kyrdon kyrdon ia ki ranab lum, namar haba leh kumta ka khyndew kaba napoh ka wan mih hajrong, bad ka shim por bun snem ba kata ka khyndew kan long kaba bit pat ban thung jingthung. Hynrei na ka bynta ka jingbit jingbha jong ki snem kiba hadien, lane na ka bynta ki pateng kiba hadien, ngim lah khlem da shna ia kine ki kyrdon khnang ba kan sah ka khyndew.

Ka daw jong ka jingtuid ka khyndew khamtam ha ki jaka rep jong kine ki ri lum jong ngi ka long namar ka jingshoh jong u slap ia ka khyndew, bad ka jingkit ka um slap sha ki nur um bad hadien-hadien pat sha ki wah bad ki wah bah. U nongrep namar-kata u dei ia ka ban ialeh shitom ban ym shah ia ka khyndew ba kan tuid noh na ki kper ne ki lyngkha jong u. Hynrei haduh mynta ruh ngi ioh-i ba ha kane ka ri ym pat don jingpyrshang kaba thikna kumno ban khang ia ka jingtuid noh jong kane ka khyndew.

Namar ba ka daw kaba kongsan kaba pynlong ia kane ka jingtuid ka khyndew ka long ka jingshyrti ia ki khlaw, ngi la dei katba lah ban pynsah ia ki khlaw ha kane ka ri jong ngi. Hynrei pynban ngi ioh-i ba ka don ka jingpynjulor kaba khraw ia ki khlaw ha kylleng ka ri. Kane ka pynlong ia u slap ban shoh ia ka khyndew, bad ia ka um slap ban kit ia ka khyndew sha ki ri them. Kane ka long kawei na ki daw kiba kongsan eh kaba la pynlong ia ki jaka lum jong ngi ban tyrkhong bad hadien-hadien ban ym long shuh kiba bit ban rep. Ynda ka um slap ka la kit ia ka khyndew baroh, la sah sa tang ki maw bad ki mawbah bad hadien-hadien la dei ban shu iehnoh ia kato ka jaka.

Kaba ar pat ka daw kaba kongsan eh kaba la pyntuid ia ka khyndew sha ki ri them bad ban pynlong ia ki ri lum jong ngi ki bym sei-soh ka long ka jingrep kaba bakla. Ha ki ranab baroh ym dei satia ban rep ia kito ki jingthung kiba dei ban da kynroi ia ka khyndew ha ka por ba ki jingthung ki

nangsan. Kata ka mut ba ka long kaba pynduk ia ka ri lada ngi rep da u phan bad u riewhadem kiba long ki jingthung kiba dei ban da kynroi ha ka por ba ki nang san. Ia kine ki jingthung ngi lah ban thung tang ha ki jaka kiba kham madan lane tang ha ki *terrace* ne ki kyrdon ba la shna ha ki ranab lum. Kano-kano ka jingrep kaba pynlong ia ka khyndew ba kan tuid noh arsut sha ki them bad ki ri thor ka long kaba pynjulor ia ka jingrep na ka bynta ki snem kiba hadien. Lane kano-kano ka jingpyntuid ia ka khyndew rep sha ki ri them ka long ka jingiarap ia kiba shong sha ki ri thor ban lute ia ki khyndew ki shyiap ki jong ngi bad ban kham pynsboh ia ki khyndew ki jong ki. Ngi pule man ka sngi ha ki por slap, ba ka ri Dkhar ka shlei. Ka daw ka long namar ba ki wah kiba kit ia ka khyndew kim lah shuh ban kit ia ka bad ki iehnoh hangto ha ki phud-wah bad hadien-hadien ki dap bad ki sa shlei. Ha kawei ka rukom kane ka jingshlei ka pynseisoh ia ki lyngkha kba jong ki.

Ngi la ju iohsngew pat ba ki briew ka Sorkar ki pynrem ia kaba shyrti ia ki khlaw na ka bynta ban rep kba lum ne thung phan. Kane baroh ka jingmaham ka Sorkar ka long kaba dei namar kane ka long ka rukom rep tang jong kito ki briew kiba dang kham bieit, namar kane ka long, kumba ngi la batai mynta, kaba pyntuid noh ia ka khyndew. Kane ka rukom rep kaba ki khot ka rep *jhum* ka pynduh ia ki khlaw, bad ka ai lad ia u slap ban shoh ia ka khyndew bad ban kit ia ka sha ki ri them.

Kumno te ngin leh ba ka khyndew jong ngi kan ym tuid sha ri thor ne sha ki wah bad ki wah bah bad shaduh duriaw ? Kaba nyngkong, ngi dei ban ialeh katba lah ban ym pynjulor ia ki khlaw. Dei na kata ka daw ba ka Sorkar man ka snem ka pynlong ka jingpynkynmaw ban pynsah ia ki khlaw, bad man ka taiew-nyngkong jong u bnai July hangne ha Assam bad ha ka ri India baroh kawei ngi iathung dieng ban pynheh ia ki khlaw. Ka long namarkata kaei-kaei kaba leh dusmon

ia la ka ri lada ngi shu pynjot kai ia ki khlaw, lane lada ngi shu thang kai ia ki khlaw kumba leh ki khynnah ap masi.

Kaba ar pat ka long ba ngim dei ban rep ha ki jaka kiba sharing eh. Ngi dei ban iehnoh khlaw ia ki. Kine ki khlaw kin pynsboh ia ki khyndew kiba kham sharum jong ki, namar khlem artatien ka sboh na ki khlaw mian-mian ka tuid sha ki khyndew bad ki lyngkha kiba don kham sharum. Ka jingrep namarkata ka dei ban long tang ha kito ki jaka ki bym da sharing eh, lane ki jaka kiba kham madan. Lada dei ban rep ha ki jaka kiba sharing, donkam ban da pynlong kito ki terrace ne ki kyrdon ha ki ranab lum. Katba ka ranab lum ka nang sharing katta ki terrace ne ki kyrdon ki nang kham khim; hynrei katba ki ranab ki kham long madan, katta ki kyrdon ki nang kham iar. Ki kyrdon kiba khim ki long kiba kham shitom ban pynneh namar kin iai twa, bad kumta ka jinglut ban pynbha ne maromot ia ki man ka snem ka nang jur. Kumta ka kham bha hi ban thaw *terrace* ne kyrdon tang ha ki jaka bym da ranab eh. Hynrei ia ki khlieh lum baroh, kham tam ia kito kiba kham nep, dei ban iehnoh khlaw ia ki.

Haba rep ha ki ranab kiba kham madan pat, ym dei ban pynlong ia ki lyngkha da pynieng, hynrei da kynriang Kata ka mut ba ki lyngkha ki dei ban bud pyngkiang-pyngkiang ia ka ranab lum. Lada dei ban lur da ka lyngkor ruh, dei ban lur pyngkiang-pyngkiang ia ka ranab, ym da pynieng. Lehse phi la ju ioh-i ba ki briew Sorkar kiba trei khlaw ruh mynta ki thung ia ki dieng ha ki nur kiba la tuid pyngkiang-pyng kiang, ym dei arsut artet, namar kane kan pynlong ki nur-um ki ban kit ei ia ka khyndew na ki khlaw ruh.

Lada dei ban thung ki jingthung kiba da dei ban kynroi ia ka khyndew ha ki ranab lane ki jaka kiba sharing, dei ban rep harum jong ki da ki jingthung pat ki bym dei ban da kynroi kumta, lane kiba da donkam ban da thiew niut. U rymbai

ja lehse u long uwei na ki jingthung kiba lah ban thung kumta harum jong ki jingthung kiba kum u phan ne u riewhadem Ki don ruh ki jait ri kiba tap ia ka khyndew lane ia ki niut ki nier, bad kumta kim shah ia u slap ban shoh ia ka khyndew lane ia ki niut ba kin man roi. Ki jait ri baroh ki long ki jing thung kiba bha namar ba ki pynsboh ruh ia ka khyndew.

Khnang ba ka khyndew kan ym tuid, kawei pat ka rukom kaba ki ju leh ka long ban shna ki kynja *dam* kiba rit ha ki nur kiba ha ki jaka madan, khnang ba kin bat ia ka khyndew. La kumno-kumno ngi dei ban pyrshang ban buh ki synrum ne ki maw ki dieng ki ban pynwit ia ka um na kaba ka tuid stet bad kit ia ka khyndew. Kam long kaba bha wat ban pynkhuid ia ki niut na ki nur um, namar maki ruh ki bat ia ka khyndew bad kim shah ia ka ban shu tuid ei sha ki ri them. Ha ki nur um lane ha ki rud jong ki, kan bha ruh ban thung ki dieng kiba ki thied jong ki kin bat ia ka khyndew.

Ha ki kper soh pat, kaba bha eh ka long ban shu pom ia ki niut bad ban ieh ia ki ha trai ki diengsch. Kane kan iada ia ka khyndew na kaba shoh u slap bad na kaba ka um slap kan kit ia ka sha ki ri them. Kane kan kham pynsboh ruh ia ki brisoh. Lada lah lei-lei ban da thung da u kynja ri u ban tap ia ka khyndew uba lah ban pynduh ia ki niut, bad ban pynsboh ia ka brisch, kata lei-lei ka nang kham bha.

Ha kaba kut ngan shu ong kyllum ba ki nongrep ki dei ban pyndonkam la ki buit barch ban ym shah ia ka khyndew na ki lyngkha bad ki brisoh jong ki ba kan shu tuid ei sha ri thor.

LYNNONG—VI.

KA JINGSUMAR BAD KA JINGPYNKHREH IA KA KHYNDEW NA KA BYNTA KA JINGREP

Kane ka sobjek ka long ka jingmaham ia ngi, ba lada ngim nang ban pynmih ka bam ka dih kaba biang, ngi lah ban duh noh kum ka jait-bynriew.

Hynrei phin ong ba la katta snem ngi la iarep kumba ju rep ki kpa tymmen jong ngi, pynban haduh mynta ngim pat iap duh, kumno ngin iap duh mynta ha kane ka pyrthei stad pynban. Ka jubab kaba nyngkong ia kata ka long ba ngim ju rep shuh wat mynta ruh kumba ngi ju rep mynno-mynno, hynrei ngi la rep da ki jingthung kiba thymmai bad da ki kor kiba thymmai. Ngi la rep mynta da u phan bad u riewhadem kiba ym ju don mynno-mynno ha kane ka ri. Kine baroh ar ki jait jingthung ki la wan na ka ri America hadien ba U Columbus u la leit poi shato. Ki don kiwei-kiwei pat ki jingthung kiba thymmai kiba la wan poi sha kine ki ri lum jong ngi, kum u sohsaw bad kiwei-kiwei.

Kaba ar ka jubab ka long ba ngim ju rep shuh da kaba pyndonkam tang da u mohkhiew, lane tang da ki tiar kiba shu shna na u sieij bad u shken kumba ki leh wat haduh mynta ha ki katto-katne ki ri lum hangne ha ri Assam, hynrei ngi la sdang la kumno-kumno ban pyndonkam da ki lyngkor bad kiwei-kiwei pat ki tiar rep kiba thymmai, kiba donkam ban ring ym tang da ki masi lane da ki kulai hynrei da ki tractor. Kawei pat ruh, ngim ju rep shuh mynta tang ban ich ka bam ialade, kata, tang da ka shriew bad u krai kumba ki ju leh mynno-mynno, hynrei da u phan, u riewhadem bad kiwei-kiwei ki jingthung kiba ngi phah sha ki jaka kiba kham jngai. Kine

baroh lai—ki jingthung kiba thymmai, ki kor kiba thymmai bad ka jingrep na ka bynta ban khaii—ki la pynlong ia ngi ban pyntrei jubor ia ka khyndew bad lada ngim nang ban pyntrei ia ka ha ka rukom kaba dei, ngi lah ban pynduh syndon ia ka khyndew jong ngi.

Kaba nyngkong namarkata, khnang ba ka jingrep jong ngi ha kine ki ri lum kan iaisah, ka long ba ngi dei ban pynsah ia ki khlaw kiba ha ki kliar lum jong ngi, lane ha ki ranab kiba sharing. Ka sboh bad ki um pohliew kiba pynsngem ia ka khyndew ki wan na kine ki khlaw.

Kaba ar pat, ngi dei ban sumar eh ban ym shah ia ka khyndew na ki lyngkha ne na ki brisoh jong ngi ban tuid noh sha ki them. Kano-kano ka rukom rep, lane ka rukom thung soh, lane ka rukom thung dieng, lane ka rukom thung ei-ei ruh kaba pynlong ia ka khyndew ban tuid noh sha ki them bad ki wah, bad shaduh ri Dkhar, ka long kaba pynjot ia la ka jong ka ri bad kaba pynduh ia ka rep ka riang lashai lashisngi. Ynda ka khyndew baroh ka la tuid noh sha ri Dkhar, bad ka ri jong ngi ka la sah sa tang ki maw, kan ym long shuh kaba bit ban rep ei-ei . Lehse ngi la sdang ban ioh-i ba ka la long kumta ha kiba bun ki bynta jong ka ri jong ngi.

Kaba lai pat, ka jingrep namarkata, lane ka jingthung ia ki diengsoh, ka dei ban long pyngkiang-pyngkiang ia u lum, bad ym pynieng-pynieng. Kata, ki nur ki dei ban long pyngkiang ia u lum bad ym arsut ia u lum. Lada donkam, dei ban shna da ki *terrace* ruh, khnang ba kane ka khyndew kan ym tuid sharum bad ba ka sboh kan neh.

Kawei pat, kumba ngi la ong myntan, ha ki jaka kiba sharing eh, lane ha ki khlieh lum, ym dei ban rep ei-ei, hynrei ban shu iehnoh khlaw. Lada donkam ban thung ei-ei ha ki jaka kiba kum kine, dei ban thung da ki diengsoh lane kino-kino ki jingthung kiba long khlaw, kum u sohniamtra, u sohjew,

ka 'la tyrpad, u kwai, u tympew, u sohmarit, u sohmarit khlaw, u sohphan bad wat u dieng kophi lane ki sohtrun ruh. Hynrei wat ha kaba thung ia kine ki jait jingthung ruh, u nongrep u dei ban khmih ba ka khyndew kan ym tuid sharum da kano kano ka rukom pyntrei jong u ia ka khyndew. Kata, wat lada u dei ban pynkhuid ia ki niut ki nier ruh, ha ki jaka kiba sharing, dei tang ban shu pom ia u niut bad ban ieh hi ia u hangto ba un pyut bad ba un long sboh, bad khamtam ba un ym shah ia u slap ba un shoh ia ka khyndew ioh ka tuid noh sha ri Dkhar. Na ka bynta kane ka daw, sha ki ri kiba stad, ki da thung wat da u jingthung u ban tap ia ka khyndew jong ka brisoh, hynrei u ban ym kiew ia u diengsoh. Ia u jingthung uba kum une ki khot u "cover crop". Bunsien une u *cover crop* u long ym tang uba tap ia ka khyndew, hynrei uba lah ruh ban pynroi ia ka sboh ha ka khyndew lada u dei na ka jait ki ri, ne ki motor, ne ki rymbai ja.

Kawei pat ka daw kaba yn pynlong ia ngi ban ym rep shuh, ka long pynban namar ba ki briew kiba kham stad ki lah ban rep kham tad ban ia kaba ngi rep mangi. Kum ka nuksa ia kane, ngan pynkynmaw ia phi ba ki nong America ki lah ban rep kba kham tad wat ban ia ki Japanese. Lehse ngi kynmaw ruh, ba ha ki por kiba kumba sawphew ne sanphew snem ba la lah, ka ri Khasi-Jaintia baroh kawei ka bam da u khaw Burma, namar ba u kham tad uto u khaw ban ia u khaw Khasi. Ynda kan long kumta pat, lehse kan ym myntoi shuh ia ngi ban rep kba. Ngi dei namarkata ban nang ban rep ha kata ka rukom ba ki jingmih na ka khyndew jong ngi ruh kin long kham tad ban ia kito kiba wan na shabar.

Kumta khnang ba ngi lah ban rep kham tad ban ia kiwei ki jaitbynriew, ngi dei ban pyndonkam ki symbai kiba bha, ban lur bha ia ka khyndew, ban ai sboh shibun-shibun ia ka, ban pynduh ia ki jingpang bad ki khniang kiba pynjulor ia ki jingthung jong ngi, ban rep da ka jingiarap jong ki kor kiba lah ban pyntrei kam shibun, bad kumta ter-ter.

Mynta ngan kdew tang ia kawei na kine ki bynta kiba nga la jerkyrteng, bad kata ka lcng tang ki mno ban pynkhreh ia ka khyndew. Kane ka mut ba ngi dei ban pynlcng ia ka ka khyndew kaba sboh. Kumta nalor ba nga la ong ba ngim dei ban ai lad ia ka khyndew ba kan tuid na la lyngkha ne na la brisoh, ngi dei ban aisboh ia ka khyndew da ki niut ki nier baroh kiba la pyut, lane la pynpyut bha. Kane ka long ka sboh kaba don kyrhai eh ha kane ka ri jong ngi lada ngin sumar ia ka. Ka eit masi, ka eit blang bad ka eit kulai ruh, ki long hi ki niut ki nier kiba la tylliat ha ka kpch jcng kito ki mrad baroh. Hynrei ka jingkyntu mynta ka lcng ba ngin ia lum ia ki niut ki nier baroh bad pynpyut ia ki ki m ka *compost* lane kum ka *leaf mold.*

Nalor ki niut ki nier, bad ka eit masi, eit blang bad eit kulai, ngi dei ban kynmaw ruh ba ki kynja eit barch, kum ka eit sniang, ka eit syiar bad ki eit jcng ki sim ne ki mrad baroh (kane ka kynthup ia ka jong u briew ruh) ki lcng ka sbch bah kiba ngi dei ban ym pynlehnchei bad kiba ngi dei ban pynpoi sha ki kper jong ngi lane sha ki lyngkha ruh. Ka jingnang jong ki Chinese ban pyndonkam ia ka sboh baroh, ka la pynlong ia ki lyngkha jong ki kiba seisoh wat la ki la rep ha kita ki juh ki lyngkha haduh sawphew spah snem (forty centuries), la cng uwei u ncng America uba stad.

Nalor kine ki sbch, ki ri kiba stad ki pyndcnkam ruh sa ia ki sboh dawai. Kane ka ri India ruh mynta ka la pynmih shibun ki karkhana kiba pynmih kum kita ki sbch. Ngi dei ban hikai ban nang ban pyndcnkam ia kine ki sbch ruh, kum ka *ammonium sulphate*, ka *bone-meal*, ka *ureu* bad kiwei-kiwei ki jait sboh dawai.

Kawei pat kaba ngi dcnkam ban kdew hangne, ka long ba ka ri jong ngi ka long kaba ich kyrhai u slap, bad namarkata ka daw ngim da long kiba nang ban pyndonkam bha ia ki um ha ki lyngkha jong ngi. Katba lah ngi dei ban thaw

ki lad ban ioh um ha ki kper bad ki lyngkha jong ngi khnang ba ngi lah ban ioh ki jingmih na ka khyndew bad tlang bad lyiur.

Khnang ba ngin long ki nongrep kiba iaid shaphrang. ngi dei ruh ban wad ki kor ne ki tiar rep kiba lah ban pyntrei kham bun ban ia u mohkhiew jong ngi, lane wat ia ka lyngkor kaba ngi pyndonkam mynta. Ki kor kiba kum kine, ki long kiba ka pyrthei stad mynta ka pyndonkam bha ban iarap ia u nongrep.

Hynrei kaba kongsan eh ha ka jingrep ka long ka jingminot. Lada u nongrep u da phikir bha ha kaba pynkhreh ia ka khyndew na ka bynta ki jingthung, bad hadien kata u da sumar bha ia ki da kaba thiew ia ki niut ki nier, lane kynroi ia ka khyndew lane kara ia ki, kat kum ka jingdonkam jong ki man la ka por, kata ka jingrep jong ngi kan long kaba bha.

To ngin ia minot te ha la ka kam rep jong ngi, khnang ba ngi lah ban bsa ym tang ialade, hynrei ia ka pyrthei jong ngi ruh.

LYNNONG—VII

KABA AI SBOH IA KI JINGTHUNG

Kaba ai sboh ia ki jingthung ka long kawei kaei-kaei kaba u nongrep uba stad u dei ban tip bad ban sngewthuh bha. Ngi ai sboh ia u jingthung namar ka sboh ka long ka jingbam kaba donkam eh ia u. Kane ka jingbam kaba u jingthung u donkam ban ioh, ka wan na ka khyndew. Hynrei ki khyndew baroh kim don ka jingbam kaba biang, bad namarkata ka donkam ban da ai jingbam ia u jingthung nalor kito kiba u lah ban ioh na ka khyndew.

La shem ba la ki jingthung baroh ki donkam ia ka *calcium*, ka nar, u kyndok, bad kiwei-kiwei ki met tynrai, hynrei kiba ki donkam eh ki long ka *nitrogen*, ka *phosphorus* bad ka *potassium*. Kine lai tylli ki long ki met tynrai kiba ki jingthung kim lah ban ioh katba kin biang na ka khyndew. Namarkata ki sboh baroh ki long kiba dei ban don kine ki met tynrai, lane kawei ar na ki.

Ha kane ka ri jong ngi mynta, ka sboh dawai kaba ki shait pyndonkam eh ka long ka *ammonium sulphate*. Kane ka long sriem ia ka mluh, hynrei namar ba ka don shibun ka nitrogen ha ka, kumta la pyndonkam ia kane ka sboh dawai ha kylleng ka ri India bad wat ha ka ri Khasi-Jaintia ruh. Ia kane ka sboh dawai la shna mynta ha ki karkhana ha kane ka ri India jong ngi. Hangta, da ka jingiarap ka elektrik, ki shim ia ka nitrogen kaba don ha ka lyer bad ki pynkylla ia ka sha kane ka dawai sboh. Kane ka sboh dawai ka don lajan kumba sawphew shah ka nitrogen ban ia kaba don ha ka eit masi. Kumta ka donkam ban ym ai palat eh ia ka, ioh ka pyniap pynban sa ia ki jingthung. La ai mynta ia kane ka

sboh khamtam tang na ka bynta ki jhur, bad kiwei-kiwei ki jingthung kum ia u kew, u kba bad u phan. Lah ban shu ber ia kane ka dawai sboh ar sien ha ka por ba u jingthung u dang khie lung. Ynda hap u slap, kane ka dawai sboh ka shu um kumto bad ka sa rung shapoh khyndew sha ki thied jong ki jingthung kiba kjit ia kane ka jingbam na ka bynta u jingthung baroh uwei.

Nalor kane ka dawai sboh bad kiwei-kiwei pat ki dawai sboh kiba ki pyndonkam mynta ha kylleng ka pyrthei, ngi lah ruh ban ioh ia kane ka nitrogen na ka sboh eit masi, ka sboh eit kulai, ka sboh eit blang, ka sboh eit syiar bad kiwei-kiwei ki kynja eit baroh. Kumta kane kaei-kaei kaba ngi cng ka jakhlia ka long pynban ka jingbam kaba kordor shibun ia ki jingthung. Ka ri China bad ka ri Japan mynta la saw hajar snem ka la pyndonkam ia ka jakhlia na ki iing ki sem ia ka ban ai sboh ia ki jingthung. Hynrei pynban mangi hangne ha Shillong bad ha ri Khasi baroh kawei ngi ia bret ia kane ka sboh sha surok lane ngi pyntuid ei sha ki wah kiba leit lam ia kane ka sboh sha Pakistan lane sha West Bengal. Lada ngi nang ban pynsah ia ka jakhlia jakhlaid baroh hapoh kper, ki kper jong ngi kin long kiba seisoh, namar ba ngi pynsah ia kane ka nitrogen ha la ki kper bad ha la shnong. Wat khlem da lum kumta ia kane ka sboh jakhlia ruh, ki kper jong ngi hajan iing, lane hapoh shnong, ki long kiba kham sboh bun shah ban ia ki kper lum. Ka daw ka long ba wat la ngim tip ia ka ban ri ne sumar ia kane ka sboh ruh, ka shu poi hi katto katne sha ki kper kiba don hajan iing. Kumta ba phin da iakynmaw lei-lei ban ym bret kumta shabar na la ki kper, katno ba kin sboh ki kper ki phrah jong ngi. Mynta, ha kylleng ka ri India ruh, ki la don shibun ki municipality kiba la sdang ban pyndonkam ia kane ka sboh kaba ki bret na ki iing ki iing ha ki nongbah jong ngi baroh.

Kawei pat ka met tynrai kaba ngi la long ba ki jingthung ki donkam eh ka long ka *phosphorus*. Kane ka long ka met

tynrai kaba don kham bun eh ha ki jait shyieng baroh. Imat ki khyndew jong ngi ha ri Khasi-Jaintia ruh ki keng kiba duna shibun kane ka phosphorus. Dei namarkata ka daw ba ki nongrep kba ha ri Khasi, bad khamtam ha ri Jaintia, ki shem ba ka shyieng ka long ka sboh kaba donkam eh ia ki lyngkha kba jong ki. Kumta ialum ho ia ka shyieng, bad wat lada phim lah ban die ia ka ha kiba tylliat ia ka shyieng ruh, shu tep ei ia ka ha la poh kper.

Ka kynja doh baroh ka long kaba bun bha ka nitrogen ; bad namar ba ka shyieng ka long kaba bun ka phophorus, lada tep ia ka kha pyut, lane ia u ksew uba la iap hapoh kper, lane ia uno-uno u mrad ruh, kata phi la aisboh ia ka khyndew da kaba phi ai ym tang ka nitrogen hynrei ka phosphorus ruh. Kumta haba phi shem ia u ksew uba iap, bad phi kwah is u soh-phareng, ne u sohphoh, ne u soh-pyriam jong phi ba un met bha, shu tep da uta u ksew ha tynrai jong u. Ki nong-America ruh ki ioh jonghikai na ki Red Indian ban ai sboh ia ki jingthung jong ki da ki dohkha kiba ki lah ban ioh kyrhai napoh duriaw ; namar ki ong ba u Red Indian haba u thung riewhadem u da tep iwei-iwei i dohkha ha man i thliew ba u thep ia u symbai riewhadem. Tang ka por rem dohkha kum mynta, te yn ia ioh dohkha naei ban ia ai sboh kumta, bha ba shu wad da u ksew ne ka miaw kaba la iap. Ne phi ong kumno ?

Kawei pat ka met tynrai kaba ki jingthung ki donkam eh ka long kaba ki khot ka *potassium*. Kane pat ka long kaba kynrei eh ha u dpei dieng. Dei na kata ka daw ba ki jingthung kiba hajan iingshetja bunsien ki long kiba met bha. Kine ki jingthung ki ioh ym tang ia ka nitrogen kaba na ki jakhlia jakhlaid kiba mih napoh iing, ki ioh ruh lehse ia ki shyieng doh lane shyieng dohkha kiba ngi bret na iing shetja, bad ki ioh ruh sa ia u dpei uba don kane ka potassium. Dei na kane kajuh ka daw ruh ba ki nongrep phan ki da thang bun, namar kane ka iarap ym tang ban pyniap ia ki niut ki nier baroh, lane ia ki thied jong ki niut kiba lah ban khum ia u ; han, lane ia unc-

uno u jingthung uba mih hi ha lyngkha, hynrei ka larap ruh ban pynioh kham kloi ia kane ka potassium kaba ki jingthung ki donkam.

Nalor kine ki jait sboh ba ngi la jer kyrteng, ngi dei ruh ban ong ba don ki jait jingthung kiba long ki ki sboh ; namar ha ka met bah jong ki, lane wat ha ki sla bad ki thied jong ki ruh ka don shibun ka nitrogen. Ki jait jingthung baroh na kiba ngi ioh ia u dai, lane u ri bad u motor, ki long kiba don kyrhai kane ka nitrogen. Kumta lada thung ia ki, bad hadien pat sa thung da kiwei pat ki jingthung, kita ki jingthung kiba bud ia ki ki kham met bha. Phi kiba la jun poi sha ki kper-sha shathie sha ki *bagan* sha ri Dkhar, lehse phi la ioh-i ia ki *tea-planter* ba ki thung ia uwei u jingthung uba ki khot u bogamedoloa uba long tang lai snem. Une u ai sboh a u dieng-sha haba u dang rit jin haduh lai snem. Ha ki kper-sha lehse phi la ioh-i ruh ia ki diengbah kiba ki da thung khnang ha ki kper-sha. Kine ki diengbah ki pynhap ia a ki sla man ka snem, bad namar ba ki long ki jait jingthung kiba don shibun ka nitrogen, kumta ki sla jong ki ruh haba ki hap ha ki kper-sha ki ai sboh ia ki.

U rymbai-ja ruh u long u jait jingthung uba don shibun ka nitrogen. Kumta haba thung ia u bad kiwei pat ki jing thung, kita kiwei pat ki jingthung ruh ki met bha. U phresbin (French bean) ruh u long uba iasyriem bad u rymbai-ja ha ka jingbun jong u ia kane ka nitrogen.

Kumta na kane kaba ngi la ong haneng, nga ngeit ba ki para-ri jongngi kin ym pynjakhlla shuh ia ki surok ki syng-kien kumba ngi la leh baroh shikatta ; hynrei ngin ia lum ia ka jakhlia ka jakhlaid baroh na la iing bad na ki rud surok jong ngi ruh, ba ngin iatep ia ka ha la kper la kper. Ngan ong biang ba ka kynja eit baroh ka long ka jingbam jong u jingthung kaba bha tam eh. Ka eit syiar ka long kaba bha tam, bud sa ka jong u briew, nangta pat sa ka jong ka blang,

nangta pat sa ka jong u kulai, nangta pat sa ka jong ka masi, bad khadduh eh sa ka jong ka sniang.

Ia ki niut ki nier ruh lymda ki long kiba lah ban mih pat, ka bha ban shu tep ia ki ban ia kaba shu thang. La kumno-kumno ka bha ban da lum ia ki shi jaka bad ynda ki la pyut, bret ia ki shapoh kper.

Lada ngi leh kumne, ka ri jong ngi kan long kaba itynnad bad kaba seisoh.

LYNNONG-VIII

KABA THUNG HA KAJUH KA LYNGKHA DA KI JINGTHUNG KIBA IAPHER MAN KA SNEM

Ia kaba pynkylla ia ki jingthung ha kano-kano ka lyngkha man ka snem, ki ong ha ka ktien Phareng, "Rotation of Crops".

La shem ba kaba shu thung da ujuh shi ujuh u jingthung ha kajuh ka lyngkha ka nangpynduna man ka snem ia ka jingmih na kata ka lyngkha. La shem ruh, ba da kaba pynkylla kumne ia ki jingthung man ka snem, ba ka jingsboh ka khyndew ha ka lyngkha ka kham sah bad ka kham pynmyntoi ruh ia ka jingmih na kine ki jingthung. Kata, lada shu thung u kba man ka snem, lane u phan man ka snem ha kano-kano ka lyngkha, ka jingmih jong u kba lane u phan ka nang duna duna. Namarkata ha ka jaka kaba la thung kba shisien, ha kawei pat ka snem kan kham bha ban thung da uwei pat u jingthung. Ka long kumta ruh ia u phan; kata ha ka lyngkha kaba la thung phan shisien kan kham bha ban thung pat da uwei pat u jingthung.

Ha kaba pynkylla kumne ia ki jingthung, kaba nyngkong kaba ngi donkam ban tip ka long ba ki jingthung baroh ki iapher ha kaba shim ia ka jingbam jong ki na ka khyndew. Don kiba kham shim ia kawei ka jait jingbam, don pat kiwei ki jingthung kiba kham shim ia kawei pat ka jingbam. Da kaba pynkylla ia ki jingthung namarkata, kine ki jingthung kiba ia pher ki lah ban kham ioh ia ka jingbam kaba uwei pat u jingthung um shym la bam lut. Don pat ruh ki jingthung kiba kham jylliew ki thied, bad don kiwei pat kiba kham lyngkot ki thied. Kine ki jait jingthung namarkata ki lashim ia

ka jingbam, uwei, najan ka sla khyndew, bad uwei pat, na kaba kham jylliew. Kumta ki ia ioh kyrhai ia la ka jingbam ha kane ka rukom.

Don pat ruh ki jingthung kum ki motor, ki rymbai ja, ki ri bad kiwei-kiwei kiba ia don ka jingiadei kaba jan, kiba ki khot ki *legumes*, kiba lah ban ring ia ka jingbam ki jingthung, kaba ngi khot ka *nitrogen*, na ka lyer. Kine ki jait jingthung ki kham pynsboh pynban ia ki khyndew. Lada thung namarkata ia ki jingthung kum ki ri, lane u rymbai ja, lane u motor, hadien ba la thung kba lane hadien ba la thung phan, ka khyndew kan kham sboh pat. La kumno-kumno ka nitrogen, ka jingbam kaba u donkam eh u jingthung, kan ym da duna shibun eh. Ha ki bun ki jaka jong kane ka ri ki nongrep ha ka jaka ba kin pynkylla kumne ia ki jingthung man ka snem, ki shu ia thung khleh ia u kba lane u phan bad ki jait jing-thung kiba kum kine, khnang ba ka nitrogen kaba ki wallam kine ki jingthung na ka l'er kan leit poi sha u kba lane u phan lane uno-uno uwei pat u jingthung uba donkam shibun ia ka nitrogen. Ia ka rukom thung kaba kum kane ki khot *mixed cropping*. Kane ruh ka don lajan kajuh ka jingmyntoi kum kaba pynkylla ia ki jingthung man ka snem (rotation of crops); tang ba ha ki ri ha kiba ki nongrep ki pyndonkam da ki kor ban ot kba lane ban khlaw phan, ka long kaba pynwit shibun ban iathung khleh ha kane ka rukom.

Don pat ki jingthung kiba donkam shibun ka sboh kum ka eit masi, lane u *khali* lane ka sboh dawai (fertilizer). Haba pyndonkam ia kine ha uno-uno u jingthung, bunsien uta u jingthung um lah ban pyndonkam lut ia ka sboh kaba la ai khnang ia u. Don kiwei pat ki jingthung kiba lah ban pynmyntoi ialade shibun, wat lada ki ioh tang ia kata ka sboh kaba sah kaba u la iehnoh uta u jingthung uba nyngkong. Lah namarkata ban pynbud ia utei u jingthung uba donkam shibun ka sboh, ynda la ai sboh bha ia u, da uwei pat u bym da donkam eh shibun ka sboh.

Kawei pat ka jingmyntoi kaba khraw kaba ngi ioh da kaba pynkylla ia ki jingthung kumne, ka long ka jingbym-aiii ia kawei ka jait jingpang lane ia uwei u jait khniang ba un roi than eh ha kano-kano ka lyngkha. Ngin pyn-i nuksa ia kane kumne. Lada u phan ha kano-kano ka lyngkha u iap iong, ka long kaba mynsaw ban thung phan pat ha kata ka jaka, namar kane kan pynroi ia ka iap iong. Dei namarkata ban thung da uwei pat u jingthung ha kano-kano ka lyngkha phan ha kaba ka iap iong ka la don ha kano-kano ka snem. Ka long kumjuh ruh ia ki khniang. Lada ngi iai thung ia ujuh u jingthung uba ki bam kita ki khniang man ka snem, uta u khniang un nang roi nang roi. Wat ia ki jingthung kiba ia don ka jingiadei katto-katne ruh, kam bha ban thung ia ki. U sohsaw, u sohmyngken, bad u phan ki long kiba iadon ka jingiadei kaba kham jan ; bad teng teng ki khniang lane ki jingpang kiba pynjulor ia u phan ki lah ban roi lane ban im ha u sohsaw lane u sohmyngken.

Kawei pat ka jingmyntoi kaba mih na kaba leh kumne, ka long ba ki niut ki nier ruh ki kham duna shibun eh. Kaba ki ju kham leh ha kiwei pat ki ri ka long ban pynkylla na kaba thung ia u jingthung u bym da donkam eh ban thiew niut sha uwei pat, ha ka snem kaba bud, uba ki da thiew niut bha. Kane ka iarap ban pynduh ia ki bun jait ki niut kiba lah ban roi lada shu thung ia ujuh u jingthung man ka snem.

Kitei kiba ngi la pyn-i haneng ki long ki jinghikai tynrai (principles) kiba pynlong ia u nongrep ban bud ia kane ka rukom ban pynkylla ia ki jingthung man ka snem. Hynrei ki jingthung kiba ngi dei ban thung pat, ki dei ban long kito kiba iadei bad ka jingshit-jingkhriat jong ka jaka, lane kiba iadei bad ka jinglong ka khyndew. Ngi dei namarkata ban jied na pdeng jong kito kiba la ju thung kum ha kata ka jaka. Hynrei kaba kongsan eh kaba pynlong ne pynbor ia u nongrep ban thung la uno-uno u jingthung ka long lada uta u jing-

thung u long uba myntoi ne em ha ka ich ka duh ; kata, u ba pynmih peisa ne em.

Kane kaba khadduh ka long ka daw kaba kham kongsan eh balei ki nongrep ha kane ka ri jong ngi kim da iabud satia ia kane ka rukom ba ki ju leh sha kiwei pat ki ri. Hynrei ka long kaei-kaei kaba ngi dei ban pyrshang khnang ba ngin tip shai bad thikna haduh katno kane ka rukom rep ka lah ban pynmyntoi ia ngi. Khlem ka jingpyrshang, kano-kano ka jingtip kam lah ban roi.

LYNNONG—IX

KA JINGPYNROI IA KI JINGTHUNG

Ka ktien pynroi ha ka ktien Khasi haba pyndonkam ia ka shaphang ki jingthung, ka don la kumno-kumno lai tylli ki jingmut ; kawei ka long ban pynroi ha kaba pynlong shibun ki jingthung na uwei (to propagate), kawei pat ka lah ban mut ban pynroi da kaba ai ka jingbam ne ka khyndew kaba bha ia u jingthung (to increase), kaba lai pat ka long ban pynlong ne pynman u jait jingthung uba kham bha ban ia uba ju long mynshuwa (to improve by breeding). Kane ka jingmut kaba lai ka long kaba ngin thoh ei-ei mynta. Khnang ban kham pynshai ia kine lai ki jingmut ngan ong kumne : kaba nyngkong ka long ban pynmih shibun ki jingthung na uwei u jingthung ne na uwei u symbai. Kata ka mut ba lada ngi don tang uwei u phan ngi lah na u ban pynmih bun ki phan da kaba ngi thung ia u ha kawei ka aiom bad ia ki khun jong u ha kawei pat ka aiom kaba bud, bad kumta ter-shi-ter. Kaba ar ka jingmut pat ka mut ba ngin kham pynbun ia ka jingmih, ha kawei ka aiom lehse, da kaba ai kham bun ka sboh lane da kaba sumar kham bha ia u jingthung. Hynrei kane ka jingmut kaba lai pat ka long ban pynlong ne pynmih u symbai ne u jingthung uba kham bha ban ia u symbai ne jingthung uba ngi ju thung ; kata kum ka nuksa, kumno ngi lah ban pynmih u phan uba kham bha ban ia u phan uba ngi don mynta, lane kumno ngin pynmih u kba uba kham bha ban ia u kba uba ngi don mynta. Ia kane ki Pharcng ki ong "Plant Breeding", kaba mut khamtam ka jingpynroi da kaba ia pynpoikha ia ki jingthung. Ha kane ka rukom jingpynroi, ki ju kynthup rub ia kiwei-kiwei ki rukom nalor kaba shu pyniapoikha da kaba

ngi pyrshang ban pynioh nangno-nangno u jait jingthung uba kham bha ban ia uba ngi ju thung.

Don pat lai rukom da kaba ngi lah ban pynroi ia u jingthung ha kane ka jingmut kaba lai : ka rukom kaba nyngkong bad kaba kham jem eh ka long da kaba ngi jied ia u jait jingthung uba bha tam eh ha lyngkha ne ha kper bad ngi buh ia u symbai jong u. Ia kane ruh ngi lah ban leh ha ki ar rukom: kaba nyngkong ka long ban jied shibun ki jingthung ha lyngkha kiba ngi ngeit ba ki long kiba bha bad ngi sa buh ia ki symbai na kita ki jingthung. Tharai mynta ngi jied kumba shiphew tylli ki riewhadem kiba bha eh ha lyngkha, bad ngi sa buh ia ki symbai na kita ki shiphew ban pynroi lashai-lashisngi. Ia kane ka rukom pynroi ki ong "mass selection". Hynrei lada ngi jied pat tang ia uwei u jingthung riewhadem bad ngi sa buh tang ia ki symbai jong u ban thung ha ka snem ka ban bud, bad ngi jied pat ia u jingthung riewhadem uba bha tam na kito kiba mih ha ka snem kaba ar, bad kumta ter-shi-ter ; kum ia kane ka rukom jingjied ki ong "Pure line selection". Kine baroh ar ki rukom ki long kiba ki nongrep kiba peit mat ki lah ban leh. La ju leh kumta sha kiwei-kiwei ki ri bad bunsien, da kane ka rukom, ki nongrep ki la lah ban pynmih u jingthung uba kham bha ban ia uba ki ju thung mynshuwa.

Kaba ar pat ka rukom kaba ngi lah ban leh khnang ia ka ban pynroi ia ki jait jingthung kiba ngi ju rep mynta, ka long da kaba wallam na kiwei pat ki jaka ia ki jait jingthung kiba lah ban long kiba kham bha ban ia kine kiba ngi don. Kane ruh ka long ka rukom ha kaba ngi la pynroi ia u phan bad ia kiwei-kiwei ki jait jingthung ha kane ka ri Khasi. Ka Sorkar naduh ba ka la wallam ia u phan sha kane ka ri ka la nang wallam bun-bun jait ki phan ia ka ban pyrshang ha kane ka ri. Ha kylleng sawdong ka pyrthei ruh ki leh ia kane. Ki jait phan kiba bun eh ki long ha ka ri jong ka South America. Kumta ki riewstad na kylleng ka pyrthei ki iai leit wad ia ki

jait phan kiba iapher-iapher na kine ki ri bad ki pyrshang ia ki ha la ki jong ki ri ban peit la kine ki long kiba kham bha ban ia kiba ki ju don bad ki ju thung. Mynta hangne ha ri Khasi ruh la don ka jingpyrshang ban wallam bun jait ki jait kba kiba ki ju thung sha kiwei-kiwei ki ri bad ban thung pyrshang ia ki khnang ban tip la kine ki long kiba kham bha ban ia kiwei pat kiba ngi don mynta. Haba pyrshang kumne ka donkam ban da jngoh la kumno-kumno kumba lai snem, shuwa ba ngi lah ban ong ba uta u jait jingthung u long shisha uba kham bha ban ia uba ngi ju don, Ka kham bha bunsien ban jied ia kine ki jait jingthung na kito ki ri kiba iasyriem ka jingshit-jingkhriat bad kane ka ri Khasi jong ngi. Lada ngi donkam pat na ka bynta ka ri thor ne ri shit, ngi dei ban leit wad na kito ki ri kiba iadei bad ki ri thor ne ri shit jong ngi.

Kaba lai pat ka rukom kaba ki riewstad ki ju leh khnang ban pynmih ki symbai kiba kham bha ka long da kaba pyniapoikha ia ki jait jingthung kiba don ki jinglong kiba bha, bad ha kata ka rukom ki pynmih ha uwei u jingthung ia kita ki ar ne lai tylli ki jinglong kiba bha kiba don ha ki kmie ki kpa. Uwei u briew uba kyrteng u Hackbarth u la pynmih kumta u sohsaw (tomato) uba ih klei da kaba pyniapoikha ia u sohsaw uba bha dohmet bad uba heh ki soh bad uwei pat u sohsaw, uba rit u soh hynrei uba ih klei. La leh kumne ia bun kiwei-kiwei pat ki jingthung, kum ia u mctcr, u kew, u kba, u pai bad kiwei-kiwei pat ki jingthung. Kaba donkam eh nyngkong namarkata ia uno-uno uba mut ban pyndonkam ia kane ka rukom ha kaba pynroi ia ki jingthung, ka long ka jingithuh ia ki bynta jong u jingthung kiba ha ki syntiew kiba long ki jong ki shynrang bad ia ki bynta kiba long ki jong ki kynthei. Ha u riewhadem, kito ki syntiew kiba don ha jrong eh ki long ki syntiew shynrang, bad kito ki bynta jong u riewhadem kiba kylla symbai, ki long ki kynthei. Ha ki pathaw ne ki klong ne ki sohkhia pat, kito ki syntiew kiba ju long pathaw ne klong ne sohkhia ki long ki syntiew kynthei bad kiwei pat na ki bym ju long kine ki soh, la ki long ki syntiew

ha u jingthung pathaw ne klong, ne sohkhia, ki long ki syntiew shynrang. Tang ba ha kiba bun ki jingthung, ki bynta shynrang bad ki bynta kynthei ki long hi ha ujuh u syntiew. Kane ki jingpyniapoikha hapdeng ki jingthung ka long namarkata kaba donkam ka jingithuh ia kine ki bynta bad ka long ruh kaba donkam ia u briew ban tip kino ki jinglong kiba bha ha u jingthung ba u kwah ia ka ban pyniasoh. Na ki khun kiba mih na kane ki jingpyniapoikha yn donkam pat ban da jied tang ia kita kiba iadei bad kata ka jingkwah. La kane ka rukom pynroi ka long kaba kham shitom bad kaba donkam ka jingstad, hynrei ka long ruh kaba, wat ki bym da don jingstad, ki la lah ban leh shibun. U Burbank na California u la lah ban pynmih shibun ki jait jingthung da kaba pyndonkam ia kane ka rukom. Uwei u Ram Prasad Singh ha kane ka ri ruh la um shym la don shibun ka jingnang u la pynmih shibun ki jingthung kiba bha da kane ka rukom.

LYNNONG—X.

KI DAWAI-DASHIN HA KA JINGREP
(Chemistry in Agriculture)

Ka Chemistry ka long kawei na ki saians kiba donkam eh ha ka pyrthei. Kane ka saians ne ka jingstad ka long kaba wad bniah ia ki met tynrai kiba pynlong ia kiei-kiei baroh kiba don ha kane ka pyrthei lane wat ia kito kiba don sha lyndet ka pyrthei kum ha u bnai ne ka sngi, lane ha ki khlur ruh. Kumta ka Chemistry ka iathuh ia ngi mynta ba ka um ka long kaba mih na ka jingiasoh ar tylli ki atom jong ka *hydrogen* bad uwei u atom jong ka *oxygen*. Kine baroh ar ki met tynrai pat da lade hi ki long ki kynja lyer. Ka mluh pat, kat kum ka Chemistry, ka long kaba mih na ka jngiasch uwei u atom jong u *sodium* bad ar tylli ki atom jong ka *chlorine* ; bad kumta ter-ter. Kane ka jingstad la bun snem mynta ka la wad ruh ia ki met tynrai kiba pynlong ia ki jingthung, lane ia ki met tynrai kiba pynlong ia ka khyndew bad ka sboh jong ka khyndew. Ka la shem la bun snem mynta ba ki jingthung ki donkam eh ia ka carbon, ka hydrogen, ka oxygen, ka nitrogen, ka phosphorus, ka potassium, ka calcium, u kyndok, ka nar bad ka magnesium. Khlem kine ki met tynrai, uno-uno u jingthung um lah ban long. Kaba sngewbha ban ong, ba na kine ki shiphew ki met tynrai, ka carbon ka wan na ka lyer, ka hydrogcn bad ka oxygen pat ka wan na ka um. Dei tang kito hynniew tylli ki met tynrai kiba sah kiba wan na ka khyndew.

Na kine ki hynniew pat, tang lai tylli—ka nitrogen, ka potassium bad ka phosphorus—ki long kiba kham duna ka khyndew ; bad ia kine namarkata dei ban da pyndap ha ki bun rukom, kum da ka sboh eit masi ne ka sboh jong kino-

kino ki mrad, ne da ki khali, ne da ki dawai sboh, da u dpei, da ka shyieng bad da bun kiwei-kiwei ki rukom. Ka sboh masi ne ka sboh jong ki mrad baroh ka long kaba don ka nitrogen kaba ki jingthung ki donkam. U dpei pat u kham don bun ka potassium kaba bun ki jingthung kum u phan ki donkam, ka shyieng pat ka long ka sboh na kaba ngi ioh ia ka phosphorus. Hynrei kaba kham donkam eh wat na kine lai tylli ki met tynrai ka long ka nitrogen.

Ka Sorkar ka la thaw ki karkhana kiba heh ha kiba yn pynmih ia ka sboh dawai kaba ki cng ka *ammonium sulphate.* Kane ka sboh ka don shibun ka nitrogen, kumba sawphew-shah ia kaba don ha ka sboh eit masi. Kata ka mut ba shi khoh jong kane ka iaryngkat bad sawphewkhch ka eit masi. Ka long namarkata kaba khlain shibun bad dei ban da pyndonkam sumar ia ka ; kata, ym dei ban shu ai palat eh ich ki iap ki jingthung ne ioh sniew nch ka khyndew.

Kiwei pat ki kynja sboh na kaba ngi ich ia ka nitrogen ki long ki khali ne ki shaba jong unc-uno u symbai jingthung ynda la khniot nch na u ia ka umphniang. Hangne ha ri Assam, u khali ne u shaba jong u symbai tyrso u long uba kham kynrei eh. Ha kiwei-kiwei ki jaka jcng kane ka ri India ki ju pyndonkam ruh ia u khali jong u symbai schryndia ne ia u khali jong u shana badam bad kiwei kiwei ki jait symbai na kiba ngi ioh ia ki jait umphniang barch. Kine ki khali ruh ki don kumba shiphew shah ka nitrogen ia ka eit masi; kata, shi khoh u khali ka iaryngkat bad kumba shiphew khch ka eit masi. Ki khali kim ju pynsniew ei-ei ia u jingthung lane ia ka khyndew wat lada kum ai palat ia ki.

Kawei pat ka lynti kaba ka Chemistry ka iarap ia u nongrep ka long da ki dawai kiba u nongrep u pyndonkam ban pynduh ia ki jingpang lane ia ki khniang. Kaba kham kongsan eh na kine ki dawai ka long kaba ki cng ka Bordeaux mixture. Kane ka long ka dawai kaba lah ban shna kumne;

shi kilo u tut'a, shi kilo ka shun bad shispah litre ka um. Ia kane ka dawai la pyndonkam nyngkong ha ka shnong Bordeaux ha ka ri France ban pynduh ia ka jingpang jingthung kaba pynjot ia ki diengsohwain (grapes). Hynrei kaba ki ju kham pyndonkam eh mynta ia kane ka dawai ka long ban pynduh ia ka jingiap-iong jong u phan. Ia kane ka dawai la kyhshait ha ki lyngkha phan kumba ar sien ha ka shi aiom khnang ba kane ka jingpang iap iong kan ym lah ban pur jur ha ki lyngkha. Kawei pat ka dawai kaba iasyriem ia kane ka Bordeaux mixture kaba ki kham pyndonkam mynta ia ki jait jingpang kiba kum kine ka long kaba ki ong ka pyrenox. Kane imat ka long kaba kham bha wat ban ia ka Bordeaux mixture. Nalor kine la mih pat kiwei-kiwei ki dawai kiba dang kham bha shuh-shuh.

Khnang ia ka ban pynduh pat ia ki khniang kiba bam ia ki jingthung, ki Chemist (kynnoh "Kemist") ki la nangpynmih har rukom ki dawai. Lehse ngi lah hangne ban shu niewkyrteng tang ia kawei bad ar na kine. Kaba ki ju pyndonkam eh mynta ban pyniap ia ki khniang kiba bam jingthung ka long kaba ki khot ka gammexane. La pyndonkam ia kane na ka bynta kiba bun jait ki khniang kiba bam jingthung, kum ia ki khniang kiba bam kba, ki khniang kiba bam ia ki sla phan ne wat ia ki khniang kiba don ha iing ha sem kum ki thyllah, ki skain, ki niangkalaw, ki simad, ki simet, ki ksi, ki jynrein, ki niangdkhap bad bun-bun kiwei pat ki khniang. Ia kane ka dawai namarkata la pyndonkam ym tang na ka bynta ki jingthung, hynrei na ka bynta ban pyniap ia ki khniang kiba lah ban pynmih jingpang ha ki nongkyndong ne nongrit baroh.

Kawei pat ka dawai kaba ki Chemist ki la pynmih na ka bynta bun-bun jait ki khniang ka long ka D.D.T. Kane ruh ka long ka dawai kaba donbor shibun ban pyniap ia ki khniang. Ki pyndonkam ia kane ym tang na ka bynta ban synreit ia ki khniang kiba bam ia ki jingthung, hynrei ia ki

skain bad khamtam ia ki 'kain pyrjong. Kane ruh ka long ka dawai kaba ai jingiarap shibun ia u nongrep, khamtam ha kaba pynduh ia ka khieshoh da kaba pyniap ia ki 'kain pyrjong ha iing ne ha ki lyngkha kba.

Kawei pat ka kam kaba ka Chemistry ka la leh shibun na ka bynta u nongrep ka long ha kaba wad bniah ia ki jait jingbam kiba donkam ia ki jingri jingdup lane ia u nongrep hi. Ka Chemistry mynta ka iathuh ia ngi ki jait jingbam aiu ki long kiba ki jingri-jingdup ki ioh na ki phlang kiba iapher-iapher, ne na ki kynja jingbam masi kum u stait kba, ne na u stait jong u dai rahar, ne na ki khali ne shaba jong u symbai alsi, ne u symbai shana badam, bad kiwei-kiwei. Kane ka la iarap shibun ia u nongrep ban tip kiei ki jait jingbam kiba dei ban ai ia ki masi bad ki blang khnang ba kin ai dud kham bha lane khnang ba kin sngaid. Don katto-katne ki jingbam kiba bun bha ka nitrogen ne ka *protein* kiba long ki jait jingbam kiba bha shibun, kum u khali, u stait jong u dai rahar, ki kynja ri baroh, bad kiwei-kiwei. Don pat kiba pynsngaid eh kum u riewhadem, kiba dei ban ai ia ki masi, ki blang ne ki syiar lada dei ban pynsngaid ia ki ; hynrei lada donkam ba ki masi ne ki blang kin ai dud, lane lada ki syiar ki donkam ban kha pylleng, ka kham bha ban ym ai bun eh u riewhadem namar ka pynsngaid than eh ia ki bad ka jingaidud lane ka jingkha pylleng ka kham duna. Ka Chemistry ka la leh kum-juh ia ki jingbam ba u nongrep lane manga bad maphi ngi iabam. Ka iathuh mynta kiei ki jingbam kiba pynsan ia ka met, kiei kiba pynsngaid, kiei pat kiba pynkcit-pynkhiah ia u briew.

U nongrep namarkata u ioh jingiarap shibun na kane ka jingstad kaba ki ong ka Chemistry, bad u dei ban tip bha ia ka. Hynrei u dei ruh ban tip ia kiwei-kiwei ki jait jingstad namar ka jingmanbha jong u jingthung-jingtep, ne ki jingri-jingdup, lane u nongrep hi, kam shong tang ha kane kawei ka jingstad. Kata, kam shong tang ha ka Chemistry, hynrei

ha kiwei-kiwei de ki jingstad kum ka Botany, kata ka jingstad shaphang ki jingthung, lane ka Physics, ka jingstad kaba batai ia kiei-kiei baroh ki jingjia kiba ngi ioh-i ha ka mariang, bad kiwei-kiwei baroh ki jingstad. Kine baroh imat ki iakynduh lang ha ka jingrep. Kaba tip tang ia kawei na kine ki jingstad bunsien ka ialam sha kaba bakla ; kumta ka dei ia u nongrep uba stad ban sngewthuh lut ia ki jingstad baroh kiba iarap ia u ha ka rep bad ia ka jingiadei kawei bad kawei pat.

LYNNONG—XI

KI KHNIANG BAD KA JINGREP
(Entomology)

Entomology ka long ka ktien Phareng kaba mut ka Jingstad shaphang ki khniang.

Na ka kynhun jong ki khniang, kaba ha ka saians ki khot ka Arthropcda, ha kaba iadon lang ki ktiar bad ki nianglartham, ki mat-tah bad kiwei-kiwei, la khot *insecta* tang ia kito ki khniang kiba don ka met kaba lai bynta kum ha u ngap, kata tang ka khlieh, ka met bah bad ka kpoh; kiba don ruh lai jur ki kjat bad kiba don ki thapniang ruh. Ka dei ka jingpule ne ka jingstad shaphang kine ki khniang jong ka kynhun ne ka *class* Insecta kaba la khot kata ka Entomology.

Kine ki khniang na ka *class insecta* pat ki don la ki kynhun ia kiba la pyniakhlad ha ki 24 tnat (*order*) kum ki Hymenoptera lane ki kynja kyieng, dkhew, ki ngap bad kiwei-kiwei, ki Diptera lane ka kynhun jong ki jait skain baroh, ka Lepidoptera lane ka kynhun jong ki thapbalieh, thapbalong bad kiwei-kiwei ; bad kumta ter-ter. Ia kine ki arphewsaw ki jait khniang pat, la pyniakhlad ha ki kynhun kiba kham rit shuh-shuh kiba ki khot ki *species*, bad la ong ba don kumba 625,000, kata palat ia ka hynriew lak ki jait khniang kiba iapher-iapher. Kane ka Entomology namar-kata ka long ka jingpule ne ka jingstad shaphang kine ki hynriew lak palat ki jait khniang, ka jingstad kaba tip kumno kine ki hynriew lak ki jait khniang ki iapher iwei na iwei pat, kumno ki im, aiu ki bam, kiei ki nongshun jong ki, ki dei ki khniang kiba bha ne kiba sniew, kata, ki dei ki lok jong ngi ne ki dei ki nongshun jong ngi. Lada ki long ki lok jong ngi, kumno

ngin iarap ban pynroi ia ki, bad lada ki dei ki nongshun jong ngi, kumno ngin ialeh ban pynduh ne pynduna ia ki. Kane ka jingstad namarkata ka long kaba iar katta-katta ; ka long kaba shitom ban tohkit bniah, hynrei ka long kaba sngewtynnad bad kaba pynmyntoi ruh.

Haba kren shaphang ki khniang, nga ngeit don bun kiba kynmaw khamtam ia ki khniang kiba pynjulor nepynshitom ia u briew. Hynrei ha ka jingshisha don kham bun ki khniang kiba bha, kiba donkam lane ki bym pynmynsaw ne pynjulor ei-ei, ban ia kita ki khniang kiba pynmynsaw ne pynshitom ia u briew, ne ia ki mrad kiba bha, lane ia ki jinggthung jingtep. Lada ym don kine ki khniang kiba pynmyntoi ia ngi, ka jingim jong ngi kan ym long kaba kyrhai kumba ka long mynta. Lehse phi tip ba ki dieng ki siej bad ki jingthung jingtep baroh, khamtam kito kiba don ki syntiew kiba don rong, ki donkam ia ki khniang ba kin iarap ia ki ban pynmih ki symbai bad ki soh kiba bun jait. Ki soh apple, ki soh plum, ki soh phareng, ki soh grape, ki soh shan, ki long baroh ki jait soh kiba donkam ia ki ngap lane ki jait dkhew ne kyieng ban pyniapeikha ia ki jingthung bad ban pynmih ki symbai bad ki soh jong ki. Kine ki ngap bad ki dkhew ne kyieng ki long kiba donkam ruh kumjuh ia ki syntiew ne ki dieng kiba ha khlaw. Don ki khniang, kum ki niang-kyntur kiba bam ia ka jakhlia-jakhlaid baroh. Khlem maki, katno ka shnong ka thaw kan jakhlia wat tang na ka eit ksew ne ki mrad kiba ngi ri hapoh shnong. Ki don pat ki khniang kiba long ki jingbam jong ki dohkha. Ki ong ba 40 na ka shispah bynta jong ka jingbam ki dohkha ka long da ki khniang ; bad bunsien ki bam ia ki khniang kiba pynmynsaw ne pynjulor ia u briew. Nangta pat don ki khniang kiba bam ia kiwei pat ki khniang kiba pynmynsaw bad pynjulor ia u briew. Khlem kine ki khniang kiba bam ia ki khniang kiba long ki nongshun jong ngi, kata mangi mynta ngin da la poi ha ka jynjar. Don ki khniang kiba bam ia ki khniang kiba bam ia u riewhadem, don ki khniang kiba bam ia ki niangsohphoh kiba bam ia u

sohphoh, u soh apple bad kiwei-kiwei ki soh. Don pat ki khniang kiba long ka jingbam jong ki sim. Kane ka dei ruh ban pynkynmaw ia ngi ba kaba shu pyniap thala ia ki sim baroh ka long ka jingbieit kaba kat ka knup, namar don bun ki sim kiba long ki lok jong ngi.

Nalor kine ki jingtrei kam babha jong ki khniang ngim lah khlem da pynkynmaw pat ia u ngap uba la bun-bun snem u long u nong-lum nong-lang jong ka shini jong kiba bun ki ri ki bym ju don u pai kumba ngi don mangi ha kane ka ri.

Nga ngeit ngi kynmaw ruh ba ka jain ryndia bad ki jain rusom haduh mynta ki dang long hi kiba shna da ki khniang; da ki thapbalieh bad thapbalong. Ynda ngi la tip bad sngewthuh kham bha ban ia kaba ngi tip mynta shaphang ki khniang, hangta ngin sa lah ban pynmih khambun ka jain rusom ha kane ka ri Khasi-Jaintia jong ngi ban ia kaba ngi pynmih mynta.

Lehse ngm dei ruh ban klet ia ka laha kaba long kaba mih na ki karkhana ki khniang. Ka kam jong ngi ki briew ka long tang ban iarap ia kine ki khniang ha kine ki karkhana shna laha jong ki.

Bad lehse don ki para Khasi jong ngi kiba nang ruh ban pynioh dawai na ki khniang. Kata ka Cantharidine kaba ki pyndonkam ha ka dawai ka long kaba ki ioh na ki khniang.

Mynta pat ngin phai sa sha ki khniang kiba mynsaw ia u briew. Kaba nyngkong, ngin kdew shuwa ia kito ki khniang kiba wallam jingpang ha u briew.

Ki khniang ki wallam jingpang ha u briew da ki bun rukom. Don ki khniang kiba pynpang ia u briew da kaba ki *inject* ne pynrung ia ki *germ* (khniang) kiba pynlong jingpang ha ka met u briew. U khniang uba ngi tip bha uba leh

kum ia kane ka kam u long u 'kainpyrjong. Ka khieshoh rieh ne ka khieshoh Bhoi ka long kaba wan beit tang na une u jait skain. Kiwei pat ki khieshoh kum ka Yellow Fever lane ka Sleeping Sickness ruh ki long ki jingpang na kaba dait kine ki kynja skain.

Ki khniang ki pynpang ia u briew da kaba ki pynbit jakhlia ia ka jingbam, kum da u 'kain-iong uba dem ha ki iing jong ngi baroh. Ki jingpang typhoid bad cholera kiba ju poi ha ki nongbah, ki long bunsien na une u 'kain-iong, namar ba u dem ma u ha ka jakhlia bad hadien kata pat u dem ha ka jingbam lane ka jingdih. Kine ki skain ki wan rah ruh ia ka jingpang suh-ot, ka jingpang swai (T.B.) ,bad kiwei-kiwei ki jingpang. Hei ! namarkata da sumar bha ban ym shah ia une u 'kain-iong lane une-uno u skain uba la dem ha ka jakhlia ba un rung ha ki iing shet ja jong phi; lane wat shah ba un dem ha ka jingbam jong phi. Ngi ioh sngew ba don mynta ki ri kiba ai buskit ia ki khynnah kiba wan rah ki skain kiba ki la pyniap. namar ka jingpyniap skain ka long ka jingpynduh ia kine ki jait jingpang.

Kawei pat ka jingpang kaba shyrkhei ha kane ka ri ka long ka khlam (plague). Kane ruh ka wan bunsien na ki thyllah kiba dait ia ki khnai, ne ki ksew ki miaw kiba don ka jingpang khlam, lane kiba la iap na ka jingpang khlam. Wat ka simad kaba ki khot ruh ka 'niang-tyrpait ka long ka daw kaba lah ban wallam ia kane ka jingiap khlam ha u briew. Wat ka jingpang nianglyngkut ruh ka lah ban rung ha u briew da ka jingtrei ki skain, ki thyllah, ki 'kain-pyrjong lane ki 'niang-tyrpait.

Ka jingdait jong ki khniang ka lah ruh ban wallam bun jait ki jingpang ia ka sniehdoh, kum ki prum. Ka ksi bad ka jynrein kiba shait snoh ia ki briew kiba lei jakhlia lane ki bym sumar khuid ialade, ki wallam ruh bun jait ki jingpang

—4

nalor ba ki pynshitom ia uta u briew ne ka briew kaba la sep da kita ki khniang.

Ngam don jingartatien ei-ei ba u nongrep jong ngi ha ri Khasi-Jaintia ruh u tip bha ia ka jingpynjulor ki khniang ia ka rep ka riang jong u. Man ka snem ki khniang kiba bun jait ki bam ia u kba haba u dang mih lung, kiwei pat ki bam ne ki kjit ia ka um na ki sl lane na ki kob ruh, bad kiwei pat ki khniang ki bam ia u khaw wat ynda la buh ia u ha iing. Ki ksain ha u khaw kilong kiba ki nongshetja ki tip bha. Lada khein ia ka jingpynjulor wat tang jong ki khniang kiba bam ia u kba lane u khaw jong ngi, ka jingjulor kan ym duna ia ki spah k ur tyngka ha kane ka ri India jong ngi. Dei na kata ka daw ba ka Sorkar mynta ka thung ki riews ad shaphang ki khniang (entomologist) ki ban pyrshang ban pynduh ia kine ki khniang ha ka lyngkha lane ha ki kudam (godown) kiba ki buh khaw, lane buh u kew ne u ata.

Uwei pat u khniang uba ka Ri India jong ngi ka ialehthma ban pynduh, ryngkat bad ka jingiarap lem kiwei pat ki ri kiba marjan, u long u puit. Une u khniang u wan da ki kynhun bah na ki ri kiba rkhiang kiba shaphang sepngi jong ka ri India kum na Arabia, Egypt, Irag, Israel, Pakistan bad kiwei-kiwei. Khnang ban kham pynduna ia ka jingpynjulor jong u, ka ri India ka pyndonkam wat da ki aeroplane ban ialehthma ia u da kaba synreit dawai ha kino kino ki jaka kiba u don ma u. Ha kane ka jingialeh bad u puit, ka ri India ka iatrei lem bad ka Pakistan, Egypt, Iran, Irag, Russia, America bad kiwei-kiwei ki ri.

Nalor ba kine ki khniang ki pynjulor ia ki jingthung kiba bun jait, ki pynjulor ruh da kaba ki pynpang ia ki jingri jong ngi. Ki skain kiba bun jait ki dait ia ki jingri bad ki wallam bun jait ruh ki jingpang. Ki niangtyngkhap ruh ym tang ba ki pynshitom bad, pynduh-bor ia ki masi bad kiwei-kiwei ki

jingri, hynrei ki pynmih ruh bun jait ki jingpang ia ki jingri-jingdup.

Kumta lymda ngi tip bha kino ki khniang kiba long ki lok ki jong ngi, bad kino pat kiba long ki nongshun ki jong ngi, ka jingim jong ngi ha kane ka pyrthei kam lah ban long kaba suk lane kaba kyrhai. Katba ngi nang ngam jylliew ha kane ka jingstad katta ngi nang lah ban iada ialade bad ban pynroi ia la ka jingim ha ka bam ka dih bad ha ka jingkoit-jingkhiah.

LYNNONG—XII

KABA REP DA KABA IATREI-LANG
(Co-operative Farming)

Haba nga don ha California ha ki snem 1921-25, nga la ioh-i katto katne ia ka rukom trei ka California Fruit Growers' Association, kata ka jingiatreilang jong ki nongthung soh baroh ha California. Bad kumta, ynda nga la wan phai pat sha la ka ri, ka la don ka jingsngewkwah ba ngi hangne ha ri Khasi ruh ngin pynlong ka Khasi Potato Growers' Association, ka seng lang jong ki nongthung phan baroh. Hynrei haduh mynta ruh ym i don lad ban pynlong ia kane. Ynda nga la leit shong ha Khwan (Barapani). nga la sngew ba ka donkam ba ngin pynlong ka "Barapani Milk Producers' Association", lane ka "Barapani Co-operative Milk Union"; kata ka seng jong kito kiba ri masi khem dud. Kan da la long ka jingkyrkhu kaba khraw lada la lah ban pynlong kaei-kaei kaba kum kane.

Kumta, ki nongrep ki lah ban iasoh ha kaba iatrei lang ha ki bun rukom. Ki nongri masi ki lah ban iasoh lang kawei, lane ki nongthung phan, lane ki nongthung sohniamtra, lane ki nongthung tympew, lane kiba thung sohtrun, lane kiba thung soh mrit khlaw bad kiwei-kiwei.

Ka jingmyntoi na kane kaba iatrei lang, la ha kaba ri masi, ne thung soh, ne thung phan, ne thung tympew bad kiwei-kiwei, ka long ba ka seng ka lah ban pynich ia ki tiar ki tar kiba bha lane kiba rem kiba u nongrep marwei um lah ban ioh; ki lah ban pynioh u nongpyniaid ia ka kam da uba stad, uba lah ban pynroi shuh-shuh ia ka jingrep, ki lah ban thied ki kot ki sla kiba hikai thikna, lane kiba ai thikna ka jingtip shaphang kumno ban pynroi ia la ka kam ; ka seng ka lah ruh

ban ioh ia ka buit bad ka jirgnang-jingsngewthuh jong kito barch kiba iaschlang, rad kumta ter-ter. Lada ki nongri masi khem dud kin iasch lang, ki lah ban shna makhon ia ka dud kaba tam kaba kim lah die, lane ki lah ban shna *cheese*, ne kwei-kiwei ki jingbam kiba ki shna na ka dud, bad kiba ki lah ban phah sha kylleng ka pyrthei. Kumta ki jingmyntoi na ka jingiatrei lang ki long shibun. Kumta la nga sheptieng ba kine ki seng ki lah ban ym long ei-ei namar ba u Khasi u long uba sngewbha ka iaid marwei, nga sngewbha ban kdew ba kane ka lynti iatrei lang ka long kaei-kaei kaba lah ban pynroi ia ka rep ka riang, ka shong ka san bad ka ioh ka duh ka jong u nongrep jong ngi.

Ha ri Russia ka sorkar ka pynbor ia la ki raiot ban iatrei lang ha ki bun rukom. Kawei ka rukom trei lang ha ka rep ka long kaba ki khot "collective farming", ne ka iarep lang kat kiba iadon barch. Kane ka rukom rep ka long ba kiba shong shnong ha kawei ka nongrit ne kawei ka jaka kaba heh ki iarep lang da kaba pyniasch lang ia ki lyngkha jong ki barch. Ki jingmyntoi kiba ki ich na kane ka jingrep, ki iasam kat kum ka bynta kaba, kiba iasch hangne, ki iabuh bynta ha kane ka rep lang. Kumta don shibun ki farm ha ri Russia, nga sngewthuh, kiba ka jingheh jong ki (kawei kawei) ki long kumba 80 mile ka jingjrong bad kumba 40 mile ka pyngkiang. Kata ka mut ba kawei kawei ka farm ka long kaba heh kumba ar millian acre. Kum kita ki farm ha Russia ki heh kumba 10,000 shah ia ka government farm kaba don mynta ha Upper Shillong ; lane kita ki farm ki long kiba heh kumba marshiteng ka ri Khasi, lane kat ka ri Jaintia barch kawei.

Kan bha te lada ki Khasi kin pynlong noh ia ka Potato Growers' Association, kata, ka seng lang jong kito barch kiba thung phan ; namar ka jingthung phan ha ri Khasi mynta ka la pynjot ia ka ri Khasi barch kawei. Ngi la iatrud ia u maw u dieng haduh ba ym don sbch, ym don khyndew shuh ka ban

bit ia ka ban thung phan. Hynrei ka jingmyntoi baroh na kaba thung phan kam shym leit sha u nongthung phan ha ka ri Khasi jong ngi ; ka la poi shawei pat. Kane ka seng, lehse ka lah ban die u phan symbai kylleng ha ri India. Lada kan leh kumta, ka jingmyntoi kan long kaba khraw shibun. Ka seng ka lah ban iathuh kumno ngi dei ia ka ban rep, u symbai phan aiu ngin iathung lang, ka sboh aiu ngin pyndonkam, ki kor rep aiu ngin pynioh, ngin die hangno ia u phan, ki iing buh phan kiba kumno ngin shna khnang ba ngi lah ban set ia u phan shisnem arsnem lada donkam, ngin buh phan symbai kumno, kiei ki dawai ngi donkam ban pynioh ban pyniap ia u khniang lane ia ka jingpang, bad bun kiei kiei kiba ngi lah ban iarai lang na ka bynta u nongthung phan baroh.

Ngi lah lehse ban sdang ruh ki *collective farm* ha kawei ne ar ki shnong ha ri Khasi. Nga ngeit kan long kaei kaei kaba bha lada ka *District Council* kan jied kawei ar ki shnong, lane lada ki shnong hi ki kloi ban tyrwa, ban rep ha kane ka rukom ; kata ka mut ba ka *District council* lehse kan jied ia kano-kano ka shnong ha kaba ki nongrep baroh kin pyniasoh lang ia ki lyngkha jong ki baroh, bad kin pynlong ka seng ka ban thaw ka *plan* kumno ban rep, bad aiu kin rep ha kata ka lyngkha jong ka shnong. Nga ngeit ba, lada don kum kata ka jingpyrshang (experiment), ka Sorkar ri India kan da sngewbha ban iarap ha kano-kano ka rukom, lehse da kaba kular ba kan siew maka kano-kano ka jingduh kaba mih na kane ka jing-pyrshang. Lada kane ka *experinemt* ka ai jingmut ba ngi lah ban leh kumjuh ha kiwei-kiwei pat ki shnong, ngi lah ban nangiaid shaphrang da kaba rep ha kane ka rukom bad da ka jingiarap jong ka Sorkar India. Ka Sorkar ka kwah eh ban tip ha kano ka rukom ngi ki nongrep ngi lah ban pynroi ia ka rep ka riang ha kane ka ri jong ngi. Lada kane ka long kawei ka lynti, ngam don jingartatien ba ka jingiarap kan wan buk-buk.

LYNNONG—XIII

KABA THUNG SOH APPL HA RI KHASI

Ka jingthung soh appl ha ri Khasi kumba sawphew snem mynshwa ka la roi shibun ha ka por jong u Saheb Holder; bad ka long kaba ch ban pyrkhat balei hapch kine sawphew snem ka jingrep ia une u jait soh ka la sdang ban duh noh pynban. U soh appl u dei ban long bha ha kine ki lum jong ngi kiba kumba 5000 phut ne palat ka jingjrong na ka sa jong ka duriaw. U appl u lah ban long ha ki jaka kum ka Laitumkhrah ha Shillong, ne ha ki lum kum sha Mylliem, Laitlyngkot, Mairang. Mawphlang, bad kine-kine ki jaka kiba jrong bad kiba kham khriat bha ha kine ki lum jong ngi. Ka jingshit jingkhriat ha kine ki jaka ka biang bha na ka bynta ban thung ia une u jait soh. U slap ruh u biang bha, khamtam lada ngi nang ban rep da kaba pynngam ia ka um slap shapch khyndew.

U dieng soh appl u long uwei u jait diengsoh uba pynhap noh ia la ki sla ha ka por tlang; kumta ba u i kumba u shu ioh thiah ne u shu shong thait noh. Hynrei ynda poi ka por syaid pat, ki sla ryngkat bad ki syntiew ki sdang ban mih shylluit pat kumba long u diengsoh Phareng ne u dieng sohphoh.

Ka daw kaba kongsan jong ka jingtlor bad jingduh noh ki kper soh appl ka long namar ka jingduna jong ka shoh. Kawei pat ka daw ka lah ban long namar ba ngim shym wal'am na shabar ia ki jait (variety) soh appl kiba iadei bha bad ka jingshit jingkhriat jong kine ki jaka lum jong ngi, ne kiba iadei bha bad ka khyndew ka jong ngi.

Namar ba ka dor jong une u soh ka la kiew dor katta-katta ha kine ki snem, ka la dei ia ki nongrep jong ngi ban

sdang ban pynim pat ia ka jingthung soh appl ha kane ka ri. Mynta ha ki iew ki hat jong ngi la wallam da ki soh appl kiba ki thung ha ki lum Naini Tal, Almora bad kiwei-kiwei ki jaka kiba ha Uttar Pradesh ne na Kashmir, ne wat naduh Japan. Ka dor jong u soh appl ha Shillong namarkata ka la rem palat haduh ba u paitbah uba bun um lah shuh ban thied ia u.

Khnang ban sdang ia ka jingthung soh appl, ngi dei ban lum ia ki symbai ha u bnai September. Ha u bnai October pat ngi dei ban pynkhreh ia ka jaka ha kaba yn thung ia kine ki symbai ki ban long ki sara, bad kiba yn sa pynkynriah bad thung ha ka kper soh. Ia u symbai jong une u soh ngi lah ban bet ha kaba kut u bnai October ne ha u bnai November. Ia kaba thung ia ki diengsoh pat, kaba bha eh ka long ha u bnai December. Katba ki diengsoh ki dang don ha ka kper sara, ne ynda la pynkynriah ia ki sha ka kper soh ruh, kaba donkam eh ka long ban ai ia ki ka sboh shibun bad ban ai um ruh ia ki katba ki donkam. Donkam namarkata ka jingsumar kaba kham bniah ha kane ka por.

Ka sboh kaba ngi lah ban ai ia kine ki jait diengsoh ka long ka eit masi kaba la pyut bha, u dpei dieng, bad ka sboh shyieng. Ngi dei ruh ban kynmaw ba kano-kano kaba la pyut bha, lade dei ki niut ki nier, ne ka kynja doh barch, ne kano-kano ka jakhlia kaba la pyut bha, ka long ruh ka sboh kaba bha ia ki jait diengsoh baroh. Ha ka pyrthei sted mynta ngi la sdang ruh ban ai da ki sboh dawai kiba don ka nitrogen, phosphorus bad potash. Ki rangbah sorkar kiba trei ha ka kam rep ki lah ban iathuh ia phi nangno phin ioh ia kine ki jait sboh bad kumno phin pyndonkam ia ki. Kumta shuwa ban thung ia u diengsoh appl ha ka kper soh, dei ban da tih ka thliew, bad kine ki thliew ki dei ban ia jngai kumba 15 haduh 18 phut kawei na kawei, namar u dieng soh appl u piar, ynda u la heh, ia ki tnat haduh kumba 15 phut na shil ang ha shiliang. Ha kine ki thliew don kam ban buh kumba 15 kilo ka eit masi bad kumba ar ne lai kilo ka dpei, bad kumba ar kilo ka sboh shyieng.

Ka daw kaba kongsan eh kaba la pynduh ia ki kper soh appl ha kine ki ri lum jong ngi ka long, kumba la ong, namar ka jingduna eh jong ka sboh. Ka jingduna jong kane ka sboh ka long pat namar ba ka khyndew kaba na jrong, kaba long kaba kham sboh, ka tuid noh sha ki them. Khnang ban pynneh bun snem ia kine ki kper soh ha ki ranab lum jong ngi, bad wat ha ki jaka kiba kham madan ruh, dei ban thung ia kine ki diengsoh pyngkiang-pyngkiang jong ka ranab lum bad ban khang katba lah ia ka khyndew ba kan ym tuid sharum. Dei na kata ka daw ba ka Sorkar mynta ka ai tyngka ia ki nongrep ban shna ki *terrace*, ne ki kyrdon ha ki ranab lum. Ha kaba thung ia ki diengsoh appl ruh namarkata ka donkam ban thung ha kine ki terrace lada ngi kwah ba kin seisoh kham bun snem. Hynrei ha ki jaka ha kiba ka ranab ka kham long thiep bha, lehse yn ym lah ban pynlong terrace. Ha kiba kum kine ki jaka kaba bha eh ka long tang ban shu shna i madan iba long pyllun i ban bat ia ka um bad ha ita i jaka sa thung ia u diengsoh. Haba shu ong lyngkot, u nongrep soh appl u dei ban shna ia ka kper jong u ha kata ka rukom ba ka khyndew kan ym tuid sha rum bad ba ka um ruh kan ngam katba lah shapoh khyndew hajan jong ki diengsoh.

Ia ki diengsoh appl dei ban thung da kiba la krap lane la bod. Kane ka long ka rukom thung soh kaba kham bha ban ia kaba thung tang da ki shyieng, namar ki dieng kiba thung da ki sara kim ju ai ia ki soh kiba kum na kito ki dieng na kiba ngi ioh ia ki shyieng ne symbai soh. Shuwa ban krap ne bod dei ban don ki sara kiba ngi ioh da kaba bet na u symbai. Ia kine ki symbai dei ban thung ha ka jaka kaba la puh bha ha ka jingjngai kaba kumba shi pruh shiteng ka jingjngai uwei u lain na uwei pat, bad kumba shi tda ka jingjngai uwei u symbai na uwei pat ha u lain. Ki don bun ki rukom krap bad bod kiba ngim lah ban batai tang ha ine i jingthoh iba lyngkot. Kaba bha eh ka long ban da shong hikai ha kito kiba ju leh ia kane ka kam.

Ha kaba thung ia ki diengsoh kiba dang rit, dei ban da pynskhem bha ia ka khyndew kaba barch sawdong jong uta u dieng, bad hadien kata dei ban tap ia ka khyndew ha kjat jong uta u diengsoh uba dang shu lah thung, da u kynja niut ne da ki sla kiba la thap pyut. Kane kan iada ia ka khyndew na kaba rkhiang. La kumne-kumno, dei ban da ai um, tang shu lah thung bad ban ai um pat man ka teng leda ka khyndew ka rkhiang.

Namar ba ka kper soh appl kan shim per katte-katne snem ban heh bad ba ki tnat dieng kin piar barch sawdong ha kane ka kper, katba ki diengsoh kim pat ioh ban pyn-piar la ki tnat, lah ban thung tang ki jingthung kiba long tang ha khyndew kum ki jhur bad kiwei kiwei kiba san tang shi phut ne ar phut ka jingjrong. Uba bit eh u jingthung uba lah ban thung ha kane ka rukom hangne ha ri Khasi u long u soh-shan (strawberry). Da kaba leh kumne, ngi ioh jingmyntoi na u soh-shan, bad ngi pyrmyntoi ruh ia ki diengsoh appl da ka sboh bad ka jingsumar kaba ngi ai ia u soh-shan ne uno-uno u jingthung uba ngi thung ha kane ka rukom. Kaba thung da u rymbai ja ne u rymbai ktung ruh ka kham pynbha ia ka khyndew, namar kine ki jing thung ki long kiba pynroi ia ka nitrogen hapoh khyndew. Bad kane ka jait nitrogen kaba ngi ioh na kine ki jait jingthung (legumes) ka long kaba kham bha ban ia ka nitrogen kaba ngi ioh na ka sboh dawai.

Ha ki snem kiba mynshwa la ju thung bun jait ki soh appl kiba la wallam sha kine ki ri lum jong ngi na sha ki ri kiba khriat kum na sha Bilat bad kiwei-kiwei ki jaka. Ki *variety* kiba la ju thung ki long ; King David, Royal Snow, Golden Russet, Prince Albert, Lada Sudely, Alfriston, Charles Ross bad kiwei-kiwei. Ngim lah ban ong mynta kino na kine ki la kham iadei ha kine ki ri lum jong ngi. Nga shu niew kyrteng ban pyn-i ba lehse dang don kiwei pat kiba kham iadei kiba ngim shym pat lah ban wallam sha kane ka ri jong ngi. Khnang ba kane ka jingthung soh appl kan iai neh, ngi dei ban ioh da kito ki variety kiba iadei bha ha ki lum Khasi.

LYNNONG XIV

KI SOH PHARENG

Ka jingbam soh ha Ri Khasi-Jaintia ka dang duna eh, namar ba ngim pat sngewthuh ba ki soh ki long ki jingbam kiba ka met jong ngi ka donkam na ka bynta ka jingkoit-jingkhiah. Ngam don jingartatien ei-ei namarkata ba katba ngi nang kiew ha ka jingstad bad ka spah, ba ki briew ha kane ka ri Khasi-Jaintia, bad ha ka ri India baroh kawei, kin nang bam kham bun ki soh bad kin pyndonkam ruh bun jait ki soh.

Uwei na ki jait soh uba lah ban nang roi ha kane ka ri Khasi-Jaintia jong ngi u long uba ngi ong u soh Phareng ne u *peach*. Une u jait soh u long ym tang ha ki jaka kiba kham khriat, u long ruh wat ha ki jaka kiba kham syaid. U long uwei na ki jait soh uba long bha ha kane ka ri Khasi-Jaintia jong ngi, namar ba u long ruh u jait soh uba long bha ha ki jaka kiba ka jingjrong jong ki ka long naduh kumba 4500 phut palat ia ka sla duriaw haduh kumba 6000 phut. U slap ruh u biang bha ha kane ka ri na ka bynta une u jait soh. Ka khyndew ruh, lait sa tang kato kaba shyiap lane kaba ktieh ka long kaba bit na ka bynta une u jait soh, tang ba ka dei ban long kaba sboh bha.

U diengsoh Phareng u im kumba 10 ne 12 snem, hynrei u lah ruh ban im haduh 15 ne 20 snem bad u sdang ban soh tang shu dap 2 ne 3 snem. Ki diengsoh Phareng kiba bha ki long kito kiba la krap (graft) ha u diengsoh Phareng khlaw lane ha uno uno u diengsoh Phareng uba la thung na u symbai.

Ia u symbai ki ju thung ha u 'nai October bad u mih pat ha ka pyrem—kata ha u bnai March ne April. Ki iehnoh

ia ki sara haduh u bnai January ne February ; kata ki sa rah ia ki sha ki kper soh ha kita ki bnai. Nangta pat ki sa krap ia ki ha u April ne u May, lane ha u September.

Ka jingjngai haba thung ha ka kper soh ia uwei u dieng soh Phareng na uwei pat ka long kumba 16 ne 18 phut. Dei ban ngor pat ia kine ki diengsoh ha kata ka rukom ba ka sngi kan ioh shat bha ha u diengsoh baroh uwei. Ia ki tnat baroh kiba la bah khun, dei ban ngor noh, bad ym dei ban shah ia ki tnat klba la bah soh ba kin jrong than eh.

Don bun jait ki soh Phareng, bad lah pat ban pyniapher ia ki ha ki ar rukom : kito kiba ka dohmet jong u soh ki iasnoh ne iadait bad u shyieng (clingstone peaches), bad kito pat kiba ka dohmet kam da snoh eh ha ushyieng (freestone peaches) la ki *clingstone* ki ju kham pyndonkam ha kaba thep ha ki tin, kata ynda la shet ia ki ha ka shini bad ynda la pynmih noh ia ka lyer na ka tin shuwa ban set dam ia ka. Hynrei na ka bynta ban shu bam kumto, ki briew ki kham jied ia ki soh Phareng *freestone*.

Ki don bun ki jait khniang kiba pynjulor ia ki diengsoh Phareng. Uwei na kita ki jait khniang u long u *borer* ne u niangsam thliew. Une u sam thliew ia ki tnat, ne wat ia ka met bah hi jong u dieng haba u dang rit.

Ki don ruh bun jait ki jingpang jong u diengsoh Phareng. Kaba kham kongsan na ki ka long ka jingkdor ki sla, kaba la pynlong da u *fungus*. Lah ban pynduna ia kane ka jingpang da kaba kynshait ne synreit (spray) da ka *Bordeaux mixture*, kata da kaba khleh lang ia ka shun (1 kilo). u tutia ne *copper sulphate* (1 kilo) bad ka um (100 litre).

Haba thung ia ki diengsoh Phareng ha ka kper soh ka don kam ban da thung ryntih bha bad ym dei ban ai jaka palat ne duna ia kaba u diengsoh u dei ban ioh. Kumba ngi

la ong, ka jngjngai uwei u diengsoh Phareng na uwei pat kan ym duna ne palat ia ka 16 ne 18 phut. Ka thliew ha ka ban thung ia u diengsoh kam da donkam ban da heh eh, hynrei ka dei ban long kaba kylluid ba ki thied barch kin ym kdor, ynda buh ia u diengsoh ha ka thliew. Lada ka khyndew kam long kaba sboh, dei ban da buh khyndiat ka eit masi kaba la pyut bha shuwa ban thung ia u dieng. Ka bha ban ym thung jylliew eh hynrei kat ban biang. Ia ka khyndew, ynda la thung, dei ban da tyngngian bha, khnang ba kan ym hiar pat ynda ai um. Tang shu lah thung ruh dei ban ai um noh.

Ka kper soh Phareng ka dei ban long kaba khuid. Namarkata ia ki niut baroh dei ban thiew bha. Kaba bha eh ka long ban pynpyut ia ki niut bad ban pynkylla sboh ia ki, hynrei kam dei ban bret ia ki shabar kper lymda ki long kiba lah ban mih pat. Kaba bha hi ka long ban pynpyut wat ia kiba kum kita ruh ba kin long sboh.

Ban iada ia ka khyndew bad ia ka sboh na kaba tuid noh shabar kper kan bha lehse ban shu pom ia ki niut kiba jrong da ka wait bad ban iehnoh ia ki ba kin shu pyut hi hangta, kata, kan bha pynban ban ym da tih ia ki niut lane ban da kynroi ia ka khyndew. Hynrei kaba bha tam eh ka long ban thung u kynja jingthung uba pynsboh ia ka khyndew, bad uba tap ruh ia ka khyndew da kaba par haler jong ka, hynrei u bym kiew shalor dieng. Uwei na kine ki jingthung ha kane ka ri u long u rymbai-ja. Une un pynsboh ia ka khyndew ha kaba la thung ia kine ki diengsoh bad un pyllait ruh ia ka khyndew na kaba shoh u slap kumta ba kan ym tuid shabar kper ne shaduh ki wah bad ki duriaw.

Ka sboh kaba bha eh na ka bynta ki dieng soh Phareng ka long ka sboh jorg ki mrad, kum ka eit masi, ne eit kulai ne eit syiar. Hynrei lada kane kam biang, ka bha lehse ban ai sboh da ka shyieng lane ka *ammonium sulphate*. Hynrei ia kine ki jait sboh, donkam ban da pyrshang (experiment)

shuwa ioh kum ai palat ia ki. Ka sboh shaba ne kheri ruh ka long kaba lah ban pyndonkam, lada kam da shong rem eh, kum ka sboh jong u shaba uba ioh na u symbai tyrso.

Lada ngi hung ia ki soh Phareng khnang ban phah ia ki soh sha ki jaka kiba kham jngai, ngi dei ban kheit ia ki soh ha ka por kaba biang, kata ki tang shu sdang ih. Dei ruh ban kheit sumar ia ki ba kin ym mong, bad ban thep sumar ia ki ha ki synduk ne ki shang kiba skhem.

LYNNONG—XV

KABA BUH IA KI SOH HA KI TIN NE KI BILOR
(Canning fruits)

Ka rukom ban buh ia ki jingbam ha ki tin ne ki bilor khnang ban ioh bam ia ki hadien bun taiew ne bun bnai, lane bun snem ruh, ka long kaba ki ri kiba stad ki la sdang la bun-bun snem mynta. Ki ong hana ba dei u Frenchman uba kyrteng u Appert uba la sdang ia kane ka kam da kaba buh kumta ia ka jingbam ha ki bilor. Uwei u Phareng (Englishman) hadien jong u, uba kyrteng u Durant, u la pyndonkam ia kane kajuh ka rukom tang ba u buh ia kita ki jingbam ha ka tin kaba u khot ka *canister*, bad ia kaba la khot lyngkot hadien, ka *can*. Kumta ia kaba buh ia ki jingbam ne ki soh ha kane ka rukom ki khot *canning*.

Ha ki ri Sepngi kane ka jingthep ia ki soh ha ki tin ne ki bilor ka long kaba ki ju leh lajan man ka iing. Na kane ka jingsdang ha la iing la iing, hadien la don ruh kiba ialeh lang da ka kyntoit ne ka *community:* bad hadien-hadien pat ki la pynlong da ki karkhana kiba heh ha kiba ki thep ia ki soh ne ki jait jngbam baroh ha ki tin ne ki bilor bad ki sa phah ia kita ki mar sha kylleng ka pyrthei. Kumta da ki bun snem, ngi hangne ha ri India, ngi la ju bam ki soh tin kiba wan na America ne na Australia bad kiwei-kiwei ki ri.

Namar ba kine ki ri lum jong ngi ki long ki jaka kiba don kyrhai ki soh kiba ngi lah ban thep kumta ha ki bilor ne ki tin, donkam ban kyntu ia ki para-ri jong ngi ban iabuh jingmut ia kane ka kam. Kane kan iarap ban pynduna ia ka jingwan ne jingshalan ia kine ki mar na kiwei pat ki ri. Ngi ruh ngi lah ban sdang ia kane ka kam ha la iing la iing, lane ha ki

kyntoit da kaba iatrei lang, lane ha ki skul, khamtam ha ki skul kynthei, bad hadien-hadien da kaba pynieng da ki karkhana ki ban trei ia kane ka kam.

Kane ka jingbuh ia ki jingbam ha ki bilor ne ki tin ka long ia ki jait jingbam barch, naduh ka soh, haduh ki jhur bad ki soh. Mynta ngin kren tang shaphang kaba buh ia ki soh ; namar ba ngi ju ioh-i ba ki soh kiba ngi don kyrhai ha kine ki ri lum, ki kham jyllei ha la ki aiom aiom haduh ba, haba dei ba dei, la shu bret lehnohei ia ki. Ka long ruh kaba kham jem ban buh ia ki soh ha kane ka rukom ban ia ka doh ne ka dohkha lane ia ki jhur ruh. Ka jingiapher jong ki soh na kiwei pat ki jait jingbam ka long ba ki soh ki don ka *acid* kaba pynlong ia ki jingbam soh ban sah kumto khlem da sniew klei, namar ba ki khniang (ha ka jingshisha ki dei ki jingthung) kiba ki khot ki *bacteria* bad kiwei-kiwei kiba iasriem ia ki, kiba ki khot ki *fungi* (phongjai), kiba pynsniew ia ka jingbam, lane ia ki soh, kim da roi sted eh haba don ka acid.

Ha kaba buh ia ki soh ne ia kino-kino ki jingbam na ka bynta ban bam lashai-lashingi, ka jingtip kaba donkam eh ban tip bad ban nang, ka long kumno ban pyniap noh ia kine ki *bacteria* bad ki *fungi* ki ban pynsniew ia ki jingbam lane ia ki soh; bad kumno ruh ban ym ai lad ia ki ba kin rung ha ka jingbam ne ki soh ynda la buh ia ki ha ki bilor ne ki tin.

Ki soh kiba ngi lah ban buh ha kane ka rukom bad kiba ngi lah ban pyndonkam, namar ba ki don kham bun, ki long ki plom, ki sohphoh, ki soh Phareng (peach), ki soh appl, u sohtrun, bad kiwei kiwei. Ki soh kiba bit bha ban shna jam ne jelly pat ki long u soh-pyriam, u sohsaw (tomato), u soh-shan (strawberry), u syntiew patwa (roselle), u soh plom bad u sohphoh ruh.

Khnang ban pyniap noh ia kita ki bacteria bad phongjai kiba lah ban pynsniew ia kine ki jingbam soh, dei ban da shet

bha, ban thep ia kita ki soh ha ka um shini, bad ban set khop ia ki haduh ba ka lyer kan ym ioh rung sha ki, namar ha ka lyer ki don kita ki *bacteria* bad *fungi* kiba pynsniew ia ki. Kine ki bacteria ki long kiba rit katta-katta ba lymda ngi peit ia ki da ka dorbin (microscope) kaba lah ban pynheh ia ki haduh kumba 1000 shah, yn ym lah ban ioh-i ia ki.

Ngan pyrshang ban iathuh kham bniah khyndiat shaphang kumno ban *can* ne thep ia ki sohphoh, namar ba ki long kiba kham kynrei eh ha la ka aiom jong ki.

Jied ia ki sohphoh kiba la ih bad sa khoh ia ka snep jong ki. Nangta pat sa ot arliang ia ki bad khlaw ruh ia u dohnud. Khnang ba kine ki soh kin ym jngem, ynda la lah ot ia ki kumta, donkam ban buh ia ki ha ka um kaba don khyndiat ka mluh bad ka vinegar; nangta sa shet ia ki ha ka um shini kumba san minit ei-ci. Sa thep pat ia kine ki soh ha ki bilor, ynda la shet ia kita ki soh bad ka um shini, ha ka um khluit. Ia ki bilor ym dei ban da pyndap eh. Nangta, ia kine ki bilor dei ban da set khop katba u soh uba la thep ha ki u dang khluit. Ha kane kajuh ka rukom ngi lah ban buh ia ki soh appl bad ki soh Phareng (peach); tang ba ia ka snep ki soh Phareng la weng noh da kaba pyndonkam da ka um khluit kaba don ka alkali ; bad nangta sa sait ha ka um sngur. Khnang ba kine ki soh Phareng kin ym jngem, donkam ruh ban da buh ia kine ki soh, ynda la sait kumta, ha ka um kaba don khyndiat ka mluh bad ka vinegar.

Kawei pat ka rukom ban pyndonkam ia ki soh kiba ngin thep ha ki bilor ne ki tin ka long da kaba shna jelly. Na ka bynta ban shna jelly, ki soh kim da donkam ban da ih bha. Lah ruh ban ia-khleh ia ki soh kum u appl bad u plom, lane u soh-pyriam bad u soh-saw. Ia ka jelly ki shna da kaba shet ia ki soh ynda la khoh ia ka snep haduh ba kin da lwit bha, bad sa jiar ia ka um kaba mih na ki. Ha ka shi pela ka um soh, buh kumba lai pawa pela ka shini bad sa shet ia kane ha u

khiew uba kham heh khnang ba kan rngad kham kloi. Ka jingshet ia kane ka long haduh ba kan da sdang ban lang (jell) Ia kane lah ban ithuh da kaba pynngam ia ka shamoit (chamach) ha kane ka um soh kaba dang shet ha u khiew bad sa sei noh ia ka. Lada ka um soh kam jaw shuh na kata ka shamoit, kata, ka um soh ka la sdang ban lang (jell) ne long jelly. Ki jait soh kiba kham duna ka pectin ki kham shim por ban lang. Ia kiba kum kine ki jait soh, kan iarap lada thch khyndiat ka um soh myndong ha uta u soh. Ynda kane ka um soh ka la sdang ban lang, theh ia ka ha u bilor uba la pynkhluit bad sa tap ia ka pat da ka um mombati (paraffin) kaba la pynum. Kane ka paraffin kan ym shah ia ka lyer ban poi sha ka jingbam, kumta ba ki bacteria bad phongjai ruh kin ym lah ban poi sha ka. Ynda la tap ia kane ka um jelly da ka paraffin, nangta sa tap pat ia ka da ka jingtap jong u bilor kaba, lada lah ban ioh, ka dei ban long ka bym lait lyer. Kumta ia kane ka jingtap ruh, lada lah ban ioh, dei ban don ka *rubber* ne jri baroh sawdong jong ka ha kaba ka iakynduh bad u bilor.

Kawei pat ka rukom ban pyndonkam ia kine ki soh ka long da kaba shna jam. Kane ka long kaba kham jem shuhshuh ban ia kaba shna jelly. Ynda la khoh ia ka snep jong ki soh, kum u soh plom ne sohphoh, buh kumba lai pawa kilo ka shini ha ka shi kilo u soh, bad sa shet ia ka haduh ba kan da long jam. Lada ka shini ka kham duna kan kham shim por ban pynskhah ne pynryben ia ka jam.

Kito kiba kwah ban ioh jinghikai shaphang kane kaba thep ia ki soh ha ki bilor ne ki tin ki lah ban tohkit ha ka "Fruit Preservation Factory", ka karkhana thep soh, kaba don mynta ha ka kper soh ha Laitumkhrah, Shillong. Ki lah ruh ban leit shah hikai hangto shi por haduh ba kin da nang. Don ka jinghikai kaba ki ai hangto tang da ki taiew ia kito kiba shu kwah ban nang malu-mala ; bad don ruh ka jinghikai kaba neh da ki bnai ia kito kiba kwah ban kham nang janai. Ki don ruh

mynta ki institute, lane ki skul bad ki college hangne ha ri India kiba hikai ia kito kiba kwah ban ioh ka jingstad kaba kham bniah shuh-shuh ia kane ka kam, kum ha Bangalore, Poona, Allahabad bad kiwei-kiwei ki jaka.

Khnang ba ka jingrep soh kan roi bha ha kine ki ri lum, ngi dei ban don la kumno-kumno kawei ka karkhana ka ban pynieng da ka jingiarap ka Sorkar ha man la ki district ri lum, kaba lah ban pyndonkam ia ki jait soh baroh kiba kine ki ri lum ki lah ban pynmih. Ynda la don kum kita ki karkhana, ka jingrep soh kan nang kham roi bad ki nongrep ruh kin nang kham ioh kham kot.

Ka jingbam soh ka long kaba pynkoit-pynkhiah ia u briew bad ka briew, bad kaba pynbhabriew ruh.

LYNONG—XVI

KA JINGTHUNG PHAPAR

U phapar u long u jingthung uba ngim pat kham thung ha kane ka ri Khasi jong ngi. Une u lah katto-katne ban pyndap ia ka jingduna ka bam ha kane ka ri jong ngi. Mynta ha ri Khasi, nga shem ba dei tang ki Nepali kiba kham rep bha ia une u jingthung. Don ruh katto-katne ki Khasi kiba rep kham pajih khyndiat na Shillong, bad ha ki rud shnong jong ka, kiba ri masi, kiba la sdang ban rep ia une u jingthung. Nga la khot ia une u jingthung mynshiwa u kew Nepal. Ka daw ka long namar ba bun ki Khasi ki khot ia u, u kew. Te khnang ban pyniapher ia u na u kew shisha uba ki khot ha ka ktien Phareng "wheat", bad na uba ngi ioh ia u ata bad u moida, nga la sngewdei ban khot ia u, u kew Nepal, namar ba dei ruh ki Nepali kiba la wallam nyngkong ia u sha kane ka ri Khasi jong ngi. Ia une u jingthung ki Phareng ki khot u "buckwheat". Ki Phareng ki khot ia u kumne namar ba ki bud ia ki German kiba ai kyrteng ia u ha kata ka rukom kaba mut ba u long u kew, hynrei uba u symbai jong u u long kum ki shyieng jong u dieng *beech*. Une u jingthung ha ka jingshisha um don ka jingiadei kur bad u kew. U kew u long na ki jait phlang kum u kba ; hynrei u jingthuhg phapar (kata une u kew Nepal) u long uba iapher eh na ki jait phlang ; hynrei u dei pynban na ka jait jingthung (family) kaba kynthup ruh ia u jarain. Kumta ki sla bad ki syntiew jong une u phapar ki iasriem eh ia u jarain, tang ba um da long eh uba pur kum u jarain, namar u phapar u kham ieng beit.

Imat une u phapar u long u jingthung uba ki thung nyngkong ha ka ri Germany, bad ha ki ri kiba marjan ia ka. Nang-

to pat u la leit poi shaduh China. Hangta ruh imat ki la thung bha ia u. Don pat uwei u jait phapar uba ki la thung la kham slem ha ki lum Himalaya, kata ha ka ri Nepal bad Bhutan bad ha kiwei-kiwei ki jaka jong kane ka ri India kiba dei ha ki lum rit kiba ha ki kjat jong ki lum Himalaya. U bynta jong une u jingthung uba ki briew ki bam, u long u ata uba ki ioh na ki shyieng ne ki symbai jong une u jingthung. Ia u shyieng ki tylliat ; bad uba ki ioh nangta u long kum u ata na u kew. Hynrei u ata na une u jingthung um da khor eh kum u ata na u kew. Dei namarkata ka daw ba ki Hindu na Uttar Pradesh (U.P.) bad kiwei-kiwei ki jaka ki ju pyndonkam ia u ata jong une u jingthung ha ki por ba ki shah jingit. Ki German bad kiwei-kiwei pat ki jaidbynrew sha ri Sepngi ki shet ki jingbam kiba ki khot ki *pancake*, lane ki shna ruti na une u jingthung. Lada mangi ruh ha kane ka ri ngin nang ban shna jingbam ha kane ka rukom na une u jingthung kan long kaba myntoi shibun ia ka ri. Kiba ri masi ki ju ai ruh ia u stait lane ia u symbai baroh uwei ia ki masi, khamtam ia ki masi khem dud. Dei namarkata ka daw ba ki Nepali kiba ri masi ki shait thung bha ia une u jingthung.

Ha kane ka ri Khasi lah ban thung ia u ha ki bun bynta ha kiba ka khyndew kam da long kaba sniew eh, namar um da donkam shibun ka sboh. Ha ka jingshisha, lada ka khyndew ka sboh eh, une u jingthung u lah ban bun eh ki sla bad u lah ruh ban kyllon. Kumta u long ha ki ranab jong ki lum baroh ha ki jaka ha kiba ka khyndew kam da jyndong eh. U long ruh ha ki jaka kiba kham khriat bad kham sngem. Lada ka bneng ka kham shit ha ka por ba u dang san, kata kam da pher eh, hynrei ha ka por ba u phuh syntiew ka kham bha ba ka bneng kan kham khriat. Hynrei um da lah ban shah pat ia u thah.

Une u jingthung u long tang kumba 3 phut ka jingjrong, bad uba bun tnad. U syntiew jong u u long uba lieh hynrei uba la suit rong da kaba saw. Ka lyngkha une u phapar

namarkata ka long kaba itynnad, U symboh jong u pat u long kum i khoh rit iba lai dong, uba ka rong ka long lieh bthuh ne lam-iong. Ki sla ki long ka dur dohnud kum ka sla jarain; tang ba don u jait uba ka sla ka kham nep kum u nam pliang. Ki sla ki jrong kymba ar haduh saw inshi.

Ha ki jaka kiba kham khriat ha kane ka ri lah ban thung ia une u jingthung ha u bnai July ; hynrei ha ki jaka kiba kham syaid lah ban thung ia u haduh u bnai August. Ynda la puh bha ia ka lyngkha lane ynda la lur bha ia ka, ia u symbai ki shu bret bad hadien pat ki sa tap ia u symbai malu-mala da ka khyndew ; lane ki lah ban thung ha i nur rit iba jylliew tang kumba ar ne lai inshi. Lada thung kumba shi mon u symbai lah ban ioh kumba 15 ne 20 mon pat.

Kawei pat ka jingmyntoi ha kaba thung ia une u jingthung ka long ba u kham pynsboh ia ka khyndew. La um dei na ka iing kur jong ki kynja ri kiba bun bha ka nitrogen bad namarkata kiba kham pynsboh ia ka khyndew, hynrei namar ba ki sla bad ka met jong u ki long kiba jem kloi ban pyut, bad namar ba ki sla jong u ki tap lup bha ia ka khyndew, kumta ka khyndew hapoh jong une u jingthung bunsien ka long kaba sbur bha. Namar ba u tap bha ia ka khyndew une u jingthung u iada ruh ia ka khyndew na kaba shoh u slap, kumta ba kan ym tuid eh kloi sha ri them.

Ka ri kaba shu shaniah eh tang ia uwei u jait jingbam ka don ha ka jingma kaba khraw. Ka nemsniew ka shait wan ha kane ka ri namar ba ngi shu shaniah eh tang ha u khaw. Ha ki bynta kiba shaphang shatei lam sepngi jong kane ka ri pat, kata kum ha Punjab ne ha U.P. ka nem sniew ka ju wan namar ba ki briew shato pat ki shu shaniah eh tang ha u kew. Ka long namarkata kaei kaei kaba bha eh ban pyndonkam bun jait ki jingbam bad ban ym shaniah eh tang ha uwei bad ar ki jait jingbam. Nga kyrmen namarkata ba ngi ha ri Khasi ngin ia pyrshang ban thung bad ban bam ia une u jingthung.

LYNNONG—XVII

KA SPAH NA KI MASI

Ha kine ki ri lum jong ngi, haba ngi kren ia ka spah kaba don ha ki masi, ngi kham pyrkhat lehse khamtam ia ka spah kum ka jingbam, kaba long kaba ngi pyndonkam kum ka doh masi haba ngi bam ia ka. Kane ruh ka long da shisha ka spah, namar ka long ka bynta jong ka bam kaba bun ki riewlum ki ju pyndonkam eh. Kiba bun ha kane ka ri India ki sngew ba kane kam long kaba dei, namar ba ka masi ka long kum ka kmie kaba pyndap ia ki jingdonkam kiba bun na ka bynta u briew ; bad khamtam na ka bynta jong u haba u dang khyllung. Hynrei ha ki ri Sepngi, ka doh masi ka long kawei ka jait doh kaba ki niewkor eh—ki kham niewkor, bad namarkata ka kham rem ruh ban ia ka doh sniang kaba ngi ha ri Khasi ngi kham niewkor. Khnang ban pynroi namarkata ia kane ka spah kaba ki ioh da kaba pyndonkam ia ka doh masi, ki nong America ki da leh shitom ban pynroi ia ka jaitmasi ne *breed* kaba ki khot Aberdeen-Angus kaba kloi ban heh bad ban sngaid, bad namarkata ka bym da ai dud eh shibun.

Hynrei ha ri India, haba ngi kren ia ka spah kaba ngi ioh na ki masi, ngi pyrkhat khamtam ia ka spah kaba ngi ioh na ki da ka dud kaba ngi pyndonkam lajan man la ki iing ha ri Khasi-Jaintia bad kumjuh ha kylleng ka pyrthei. Ka dud ka long da shisha ka spah, khamtam ia ki khunlung bad ia kiba dangkhie dangsan. Ka dud ka long ka jingbam kaba bha tam, namar ka don lajan baroh ki bynta kiba ngi donkam

na ka bynta ka jingkoit-jingkhiah jong ngi. Ngi shem ba kito ki briew ha kito ki ri kiba pyndonkam kham bun ka dud ki long kiba kham im slem, kum kiba shong ha New Zealand, Australia, America, Holland bad kiwei kiwei ki ri. Ha kane ka ri India ruh, ki Punjabi ki pyndonkam kumba shiphew-shah ka dud ban ia kaba ngi pyndokam mangi hangne ha Assam. Ka ri India baroh kawei namarkata, bad khamtam mangi hangne ha Assam ngi dang dei ban pynroi ia kane ka spah jong ngi kaba ngi ioh na ki masi ha ka dur jong ka dud.

Kumno te ngin leh ia kane ? Ngi dei ban leh ia kane da kaba ri da ki masi kiba ai dud shibun. Ha ka por kaba nga dang don sha Dkhar, nga la ioh-i kawei ka masi ha Mhow, Madhya Pradesh, kaba ai dud haduh shimon shisngi. Nga la ong myntan ba ha ri Sepngi ki don ki jait masi kiba ki da pynroi khnang tang na ka bynta ka doh kaba kin bam. Hynrei don ruh bun jait ki masi kiba ai dud shibun. Hangne ha Shillong ngi la ju iohi ki masi kiba kum kita, kum ki Holstein-Friesian kiba thoh lieh thoh iong, kiba long kiba heh bad kiba ai dud ruh shibun shibun. Lehse ngi la ioh-i ia ki Ayrshire lane ia ki Jersey ruh. Kine ki Jersey ki long kiba kham rit shibun ka met haba ianujor bad kiwei-kiwei pat ki masi Bilat, hynrei ki ruh ki long kiba ai dud shibun. Ha kane ka ri India ruh, ngi don shibun eh ki masi--ha ka jingshisha, ki la bun than eh haba ianujor bad kiwei pat ki ri—hynrei ki long kiba ai dud tang khyndiat eh. Kiba kham bun eh na ki kim dei ban don satia. La kumta ruh, ngi don katto-katne ki jait masi kiba kham bha, kum ki Sahiwal bad ki Hariana ha Punjab kiba ai dud haduh 10 lane 15 kilo shisngi shisngi, bad ki Sindhi kiba wan na West Pakistan. Kine ruh ki ai dud haduh 10 ne 15 kilo shisngi-shisngi. Ki Ongole kiba don ha Madras ki ai dud haduh 7 ne 8 kilo shisngi-shisngi.

Hnyrei kawei kaba ngi dei ban tip ka long ba ka dud na kitei ki masi Bilat kum ki Holstein-Friesian, ki Aryshire.

ne ki iJersey, kam long kaba don shibun ka khlein ne ka malai kum ki masi Dkhar ne ki masi jong ka ri India. Dei na kata ka daw ba bunsien ki briew kiba dih ia ka dud na kitei ki masi Bilat, ki ju pyrkhat ba ka dei ka dud kaba la khleh um. Ki masi Bialt kim lah ruh ban shah ia ki jingshitom ne ki jingpang na kiba ki masi India ki lah ban shah. Ki kham donkam ka jingsumar kaba kham kyrpang ruh. Dei na kane ka daw ba ha kane ka ri ki kham jied ban ri da ki masi Dkhar ban ia ki masi kiba la wallam na Bilat ne na America. Namarkata ka daw ruh ka Sorkar ka pyrshang ban pynmih ka jait masi kaba ai dud shibun bad kaba lah ruh ban shah shibun ki jingshitom, da kaba pyniapoikha ia ki masi Bilat bad ki masi Dkhar. Ha kane ka jingiapynpoikha, imat ka bha eh ban pyniapoikha ia ki Jersey bad ki Sindhi, namar ba kine ki jait masi ki iasriem ha ki bun rukom. Ki long kiba iasriem ha ka jingheh jingrit, ki iasriem ha ka jingbun ka khlein bad ka malai ha ka dud, ki iasriem ruh wat ha ka dur ka dar jong ki.

Kito kiba ju poi sha Shillong ki la ju ioh-i ia kata kaba ki khot ka *insemination centre* ha kaba ki buh ia ki symbai jong u kpa masi uba na ka jait kaba bha bad ki sa pyndonkam pat na ka bynta kiba bun ki masi kmie ha kylleng ka district. Da kaba leh kumme, tang uwei u masi kpa u la biang na ka bynta ki masi kmie kiba da ki spah ruh. Kaba donkam eh namarkata ka long ban pynduh symbai noh ia ki masi kpa ki bym larkam, ne wat ia ki masi kmie ruh ki ban pynmih lashai-lashisngi da ki khun kiba ym lah ban pynmyntoi shibun ia ka ri. Ka jingbun eh ki masi ka lah ban long ka jingduh ia ka rep ka riang na ka bynta u briew pat. Kumta ngi dei ban ri tang ia ki jait masi kiba bha.

Haba kren pat shaphang ka jingbam jong ki masi, nga kwah ban pynkynmaw ba ki masi kim lah ban san kloi lane ban ai dud shibun lymda don kyrhai ka jingbam na ka bynta jong ki, bad ka dei ban long ruh ka jingbam kaba bha. Ha

ki ri Sepngi, ia ka jingbam masi bunsien eh ki da thung, bad mynta ha kylleng ka ri India ruh ki la don ki *farm* kiba heh ha kiba ki da thung ia ki jingbam masi Lymda ngi leh kumta ki masi jong ngi kin iailong kiba rit bad kiba raikhoh, bad kiba iaknieh pynban ia ka jingbam na ki lyngkha kiba dei ban leit na ka bynta u khun-bynriew.

Kawei pat kaba pynlong ia ki masi ka spah bah ia kane ka ri jong ngi, ka long ba kane ka ri haduh mynta ruh ka dang pyndonkam eh da ki masi ban lur ia ki lyngkha. Ka bor uwei u masi ka iaryngkat ia ka bor lai ne saw ngut ki briew. Namarkata haba pyndonkam da u masi ban trei ia ka kam jong ngi ka long kumba trei lai ne saw ngut ki briew. U masi lur namarkata u long ka spah bah ia kane ka ri jong ngi. Ha ki ri Sepngi mynno-mynno ki ju pyndonkam da ki kulai ia ka ban trei ia kaba kum kane ka kam, hynrei mynta ki la pyntrei da ki kor. Katba ngim pat lah ban ioh, lane katba ngim pat nang ban pyndonkam da ki kor, u masi lur un iailong ka spah bah jong ngi ha kane ka ri. Ka jingpyrshang jong ka Sorkar namarkata ha kane ka ri ka long ban pynmih ka jait masi kaba ai shibun ka dud bad kaba pynmih ruh ki masi shynrang kiba khlain ha ka lur lyngkha. Ha kane ka liang imat ngi iapher na ka jingthmu jong ki nong-Sepngi kiba kwah da ka jait masi kaba ai dud shibun bad kaba kloi ruh ban san ban khie, ba kan roi ka doh na ka bynta ka jingbam jong kito ki jaitbynriew shato.

Ha kine ki por mynta pat, ynda ka sboh khyndew na ki lum jong ngi ka la tuid lut sha ri Dkhar, kiba bun ki nongrep kin pynkynmaw ia nga ba ka spah kaba ngi ioh na ki masi ka long khamtam ka sboh kaba ngi ioh na ki. Ka sboh eit masi ka long ka spah kaba khraw namar ka long kaba bha ia ki jingthung bad kaba ngi lah ruh ban kham ioh shibun. Kaba donkam ka long ba ngi dei ban nang ban sumar ia ka, khnang ba kan ym duh ka bor jong ka shuwa ba kan poi sha ki lyngkha. Haba shu ong lyngkot, ia ka sboh eit masi dei ban buh bad ki

niut ki nier baroh ha ka jaka kaba kham rkhiang ha ka por slap, bad ha ka thliew pat ha ka por tlang.

Ngan kdew pat ia ka spah kaba ngi don ha ka snieh masi. Ki snieh masi na kine ki ri lum jong ngi ki leit sha ri Dkhar ban pyndonkam ia ki na ka bynta ban suh juti ne na ka bynta ki pla snieh bad kiwei-kiwei. ka por ka la poi ha kaba ngi la dei ban ym phah shuh ia ki sha ri Dkhar hynrei ba ngin shu pyndonkam hi noh na ka bynta ki pla snieh, ki juti bad kiwei-kiwei.

Ha kaba khadduh ngan pynkynmaw ia phi ba ka shyieng masi ruh ka long ka spah bah namar ngi pyndonkam ia ka kum ka sboh ha ki lyngkha jong ngi. Hynrei kaba ngi donkam ban kynmaw ka long ba ka masi baroh kawei, ynda ka la iap ruh, ka long ka spah bah na ka bynta ki jingthung jong ngi kum ki diengsoh bad kiwei-kiwei ki jingthung ruh lada ngi tep ia ka met iap jong ka. Kam dei namarkata ia ka met iap jong ka masi ban shu bret ha shnong ha thaw ban pyniwtung ia ka shnong, hynrei ban tep ia ka ha ki kper soh lane ha ki lyngkha ruh.

Mynno-mynno ki ju pyndonkam ia u shniuh masi na ka bynta ki brut ba pyndonkam ha kaba khi tmain (shaving brush) bad kiwei-kiwei ki jait *brush* ; hynrei ha kane ka pyrthei stad mynta la shna ia ki brut da ki plastic kiba la shna hi kum na u shniuh. Hynrei wat u shniuh masi ruh u long ka sboh lada tep ia u hapoh khyndew

LYNNONG—XVIII

KABA RI MASI

Ka masi ka long ka spah bah jong kine ki ri lum Khasi bad Jaintia, kumba ka long ha kiwei pat ki ri jong ka pyrthei. Ha kine ki ri lum, naduh hyndai-hynthai, ka doh masi ka long kawei na ki jait doh kiba ngi pyndonkam bha ha ka rukom bam jong ngi. Ka long namarkata ka jingkyrkhu kabą khraw eh ia u khun Khasi ba haduh mynta-mynne ka doh masi ka long kaba kham tad bha ha iew ha hat. Ha ri Amerika ka doh masi ka kham rem ban ia ka doh sniang. Lada ka la long kumta, kata ki nongrep bad kiba duk ba suk ha kane ka ri, kin jin da la iakynduh ia ka jingkham shitom bad jingkham tan ha ka bam ka dih ban ia kaba ka long mynta. Ka daw jong kane ka jingshongtad jong ka doh masi, ka long namar ba ka masi ka dang kham pahuh ban ia kiwei pat ki jait mrad kiba ngi bam.

Ha kiwei pat ki bynta jong kane ka ri India, kiba bun kim ju kham bam ia ka doh masi. Bun na ki ki khein sang ban bam ia ka ; bad ka daw tynrai jong kane ka jingkhein sang ka long namar ba ka masi ka ai ia u briew ym tang ka dud kaba ngi, kum ki khunlung ne kiba la san ruh, ngi donkam eh na ka bynta ka jingpynsan pynrangbah ia ngi, hynrei namar ka jingkoit-jingkhiah bad jingmanbha jong ngi ruh. Ka masi haba peit na kane ka liang ka la jan long syriem kum ka kmie. Hynrei nalor ba ka ai dud, ka ai ruh ia ka sboh na ka bynta ki jingthung jingtep jong ngi. Kumta ka sboh kaba ka ai ma ka, ka pynroi ia ka bam ka dih jong ngi. Nalor kata ka

ai ruh ia ki khun shynrang baroh na ka bynta ban iarap ia ngi ha kaba lur ia ki lyngkha kba bad lyngkha kew, ka ai ia ka khi (ghee) kaba ka ri India baroh kawei ka niew ba ka long ka khlein kaba kham bha ban ia kiwei pat ki khlein ne ki umphniang na ka bynta ban shet jingshet. Ka ai ruh kiwei-kiwei ki jingdonkam kiba ngin ym lah ban jer kyrteng mynta.

Ha ki por kyrduh kum mynta, ka jingkylli ka long, kumno ngin ri ia ki masi khnang ba kan kham lah ban pynbiang ia kine ki jingdonkam kiba ngi la kdew mynta.

Namar ba ka masi ka long ka nongai dud kaba kongsan eh jong ngi, ngi donkam namarkata ban ia pyrkhat kumno ngin pynroi ia kane ka dud masi. Kawei ka rukom kaba ngi lah ban leh, ka long da kaba ri da ki masi kiba ai dud bha. Wat ha kane ka ri India jong ngi ki don bun jait ki masi kiba kham ai dud bha, kum ki Sahiwal bad ki Sindhi, ki jait masi kiba kham kynrei ha Punjab. Ka Sorkar ka la wan rah ia kine ki Sindhi shane sha ri Assam, bad imat ba ki masi Assam kiba don ka snam Sindhi ki la nang roi ha kane ka dong jong ka ri India. Ha kine ki ri lum jong ngi pat, ki masi kiba na sha ri Sepngi ruh imat ki iadei bha, tang ba kine ki donkam ka jingsumar kaba kham bha ban ia ki masi kiba don ha kane ka ri. Ki jait masi kiba ki la wan rah na sha ri Sepngi sha kine ki ri lum jong ngi ki long ki Ayrshire, ki Holstein, ki Guernsey, ki Jersey bad kiwei-kiwei. Hangne ha Shillong ngi lah ban ioh-i ia ka snam kine ki masi Bilat ha ki masi jong ngi. Da kaba pyniapoikha ia ki masi kiba don ha kine ki ri lum bad ki masi Bilat, ki khun jong ki mynta ki lah ban ai dud kham bun shah ban ia ki masi Khasi. Ka Sorkar mynta ka buh ha bun ki jaka ia kine ki masi kpa kiba na sha Bilat ban pyniapoi-kha bad ki masi shiteng jait lane ki masi kiba kham heh kiba don ha kine ki ri lum.

Khnang ba kine ki masi bha kin ai dud shibun-shibun, donkam ruh ia ka jingsumar kaba kham bha. Lada shu pyn-

iaid ia ki ia ka lum ka wah ba kin shu wad ia ka bam jong ki ruh, ka jingai dud kan duna shibun. Kham bunsien namarkata la dei ban shu bsa ia ki ha sem. Ha kaba bsa ia ki kumne ki dei ban ioh ym tang ia u phlang, hynrei ia ki jait jingbam baroh kiba dei ban don ha ka dud. Namarkata, nalor u phlang, donkam ban ai ia ki u kheri (oilseed cake), kata u shaba uba mih ynda la tylliat noh ia ka umphniang jong ki symbai, kum u symbai tyrso, u symbai chanabadam ne mungphali, u symbai ka umphniang tisi bad kiwei-kiwei ki jait symbai. Une u shaba u don ka *protein* kaba long ka bynta kaba donkam eh ha kano kano ka jingbam bad kumta kaba don ha ka dud. Donkam ruh ban buh ha ka jingbam masi khyndiat ka mluh, khyndiat ka shyieng ba la tylliat bha, lane ka snam kaba la pynrkhiang lane kino-kino ki jingbam kiba don ka protein kiba pynsan ia ka met ka phad jong ka masi bad jong u briew kumjuh. Ki jait jingthung baroh kiba syriem ia u ri, u motor ne u phresbin kiba ki khot ki *legume*, ki long kiba don bun kane ka protein bad namarkata ki sla lane ki jyntang jong ki ruh ki long ki jingbam kiba bha eh na ka bynta ki masi. Ha ki *farm* kiba heh ia kine ki jait jingthung, kum u *berseem* bad u *lucerne*, ki da thung khnang na ka bynta ki masi bad ki kulai.

Mynta hi ha ri Khasi bad Jaintia, imat ym pat don ka jingkwah na ka liang ki nongrep ban ioh ki jait masi kiba khlain bad kiba stet bha ha ka lur. Sha ri Dkhar ki don ki jait masi kiba ki kham jied na ka bynta ka jinglur. Ka jait masi kaba donnam ha ri India kum kaba ai dud bad kaba pynmih ha kajuh ka por ia ki khun masi shynrang kiba khlain ha kaba lur ka long kaba ki khot ka Hissar lane ka Hariana. Kane ka jait masi ka kynrei eh ha ka District Hissar jong kata ka *State* kaba thymmai ka ba mih na kaba pynphiah ia ka Punjab, bad kaba la khot ka Hariana. Na ka bynta ka ri Bhoi nga ngeit ba kan long kaba bha ban pynioh ia kane ka jait masi na ka bynta ka dud bad ka jinglur.

Sha ki ri Sepngi pat, don ki jait masi kiba la jied khnang tang na ka bynta ka doh. Kine ki jait masi ki long kiba kloi ban san ha ka met ka phad bad ki ju long ruh kiba kham duna ha kaba ai dud. Kawei na kita ki jait ka long kaba ki khot ka Shorthorn. Lehse yn ym slem shuh ba ngi .uh ha kine ki ri lum ngin sa iawad ia ki jait masi kiba kum kita. Ia ki jait masi pat kiba ai dud bha bad kiba san kloi bad kiba bit ban bam doh ruh, ki khot "dual purpose". kata ka mut ka jait masi kaba pyndep ar ki jingthmu ha kajuh ka por. Ha ri India pat la khot ia ka jait masi Hissar ne Hariana ka "dual purpose" *breed*, namar ba kane ka jait masi ka long, kumba ngi la kdew, kaba ai dud bha bad kaba pynmih ki khun shynrang kiba khlain bad stet bha ha ka kam lur.

Namar ba ka sboh masi ka long pat kaba ngi donkam eh na ka bynta ki jingthung jingtep jong ngi, ngi dei ban sngewthuh bad nang bha ia ka ban sumar ne pynroi ia ka. Kawei na ki rukom sumar ia ka sboh masi ha ka rukom kaba dei ka long da kaba *compost*. Ha kine ki ri lum jong ngi dei ban don ar rukom pat ki jingshna compost ; kawei na ka bynta ka tlang bad kawei pat na ka bynta ka liiur. Ia ka compost por tlang dei ban shna ha ka thliew kaba jylliew tang kumba shi phut bad kaba iar kumba san phut. Ka kynjang kan long kumba saw phut. Ka jingjrong pat ka lah ban long kat kum ka jingbun ki masi. Ha kane ka thliew ki buh ia ki niut ki nier kat ba ioh bad halor kita ki niut ki nier ki buh da ka sboh masi haduh kumba shi phut. Ki sa buh pat da ki niut ki nier halor ka sboh masi bad ki sa buh pat halor jong ki da ka sboh masi. Khadduh khadwai ki sa tap pat da ki niut ki nier. Lada kane ka sboh masi baroh ka rkhiang eh dei ban pynsngem ia ka da kaba ai um. Ha ka por liiur pat, ym da donkam ban tih thliew. Lah ban shu buh kumta ha madan ha katei kajuh ka rukom. Hadien saw bad san bnai kane ka kynton ka la long ka sboh

kaba bha eh ban ai ha ki jingthung. Lada ngi leh kumne, ka sboh masi kan kham roi bad kan kham bha ruh.

Ha ka pyrthei mynta ngi la dei ruh ban hikai ban shna makhon ne khi (ghee) na ka dud masi ne ka dud shynreh kumba ki leh sha kiwei-kiwei ki jaka jong ka ri India. Lymda kumta ngi ha kine ki ri lum ngin hap ban wad ia kine ki jait jingbam na shabar jong ki ri lum jong ngi.

LYNNONG –XIX

KA JINGRI SNIANG

Ha ri Khasi-Jaintia don bun kiba ri sniang, hynrei ym pat don pat kiba ri shibun, lane kito kiba la pynlong ia ka jingri-sniang ka kam kaba kongsan eh jong ki. Ka jingri-sniang haduh mynta hi ka long kaba shu ri mata-madei, ha kaba kiba bun eh ki shu ri kai uwei ar u sniang ne san hynriew. Wat kito kiba ri shibun ruh kim da leh thikna, bad kim da wad ka jingtip kaba bit ba biang, kumba ki ju leh sha kiwei pat ki ri kiba da pynlong ia ka jingri-sniang ka kam bah kam san kaba ki da minot bha.

Ngan pyrshang namarkata ban iathuh ia ki rukom kiba ki ju leh sha ki ri Phareng, kum sha Bilat bad sha America, bad ban ai jingmut ia kiba ri sniang ha ka ri jong ngi, kumta ba lehse ki ruh ki lah ban iabud lem ia ki rukom ri sniang sha kiwei pat ki ri, khnang ba ka jingri-sniang kan long kaba myntoi.

Ha ki ri Sepngi, nyngkong-nyngshap eh, ki nongri-sniang ki da wad da ka jait sniang kaba iadei bad ka jingkwah jong ki. Don ki sniang kiba ki ri, kiba bit tang na ka bynta ka doh kaba kin die noh ha iew ha hat. Don pat ki jait sniang kiba ki da ri khnang na ka bynta ka dohkshong kaba bit ban ot lyngkniap-lyngkniap kaba ki khot ka *bacon*, kaba ha kylleng ka pyrthei ki niewkor eh ban bam ryngkat bad ka pylleng sdieh ynda lasdieh kyrpang ia ki. Kumta ia kine ki lyngkniap dohkshong ki shna ban phah sha kylleng ka pyrthei.

—6

Don ruh ka jait sniang kaba lah ban sngaid kham stet khlem da bam katba bam kawei pat ka jait sniang, kaba lah ruh ban bam ka jingbam kaba kham tad. Don pat ka jait sniang kaba lah ban ioh kham bun ki khun ban ia kawei pat ka jait sniang. Ha ri Bilat ki kyntait noh ia ka sniang kaba don kham duna ia ki 12 tylli ki jymbuin.

Nga sngew namarkata ba ka por ka la dei ban kyntu ia ki nongri-sniang ban da wad da ka jait sniang kaba iadei bad ka jingthmu jong ki, lane kaba iadei bad ka jingdawa ka iew ka hat, bad kaba kham pynmyntoi ruh ia u nongri-sniang. Ym dei shuh ban shu ri tang da kano-kano ka sniang kaba lah ban ioh nangno-nangno. Ha ri Bilat ki don bun jait ki sniang: kaba iong ruh ka don, kaba lieh ruh ka don, kaba nep khmut ruh ka don, kaba syndam khmut ruh ka don. Kine baroh ki long kat kum ka jingsngew myntoi jong u nongri-sniang. Ka Sorkar ka lah ban iarap ban wad lehse na ki ri Mihngi kiba ri sniang bha, kum na China ban ioh kum kata ka jait sniang. U nongri-sniang ruh u lah hi ban wad na la ka ri ka jait sniang kaba kham bha ban ia ka jait sniang kaba u ri mynta.

Ynda ngi la ioh da ka jait sniang kaba bit ba biang bha, la donkam ban pynkyrpang ia kata ka jait, bad ban jied ia ki niang-kpa kiba iadei bha bad kata ka jingkwah jong ki. Kata, u niang-kpa u dei ban long na ka jait kaba lah ban kha shibun ki khun, ka jait kaba lah ban sngaid kham stet, bad ka jait ruh kaba lah ban pynmih ka doh kaba kham don dor ha iew ha hat. Nalor kine ruh, u niang-kpa u dei ban long na ka jait kaba kham lait na ki jingpang-jingjhia baroh. Uwei u niang-kpa u lah ban pynmih shibun ki khun : u lah ban pynmih ha ka shi snem haduh 300 bad 400. Namar ba u lah ban long niang-kpa haduh 4 snem ei-ei, u lah namarkata ban pynmih haduh 1000 ne 1500 ki khun ha ka jingim jong u. Ha ka pyrthei stad mynta ha kaba ki pyndonkam da kata ka rukom kaba ki khot ka *artificial insemination*, uwei u niang-kpa u lah ban pynmih khun da ki lak bad ki phew lak. Ki ri kiba stad ki da

jied bha ia u niang-kpa, namar lada u long u kpa na ka jait kaba bha, ki khun jong u ruh kiba yn pynkha da kane ka rukom kin long kiba bha.

Ka jingri-sniang ha ka rukom kaba dei ka long ban da shna ka sem bad ka jaka iaid kaba kylluid. Ka iing kam dei ban duna ka jingjrong ia ka 4½ phut sha khmat bad 3½ phut sha dien. Lada lah ban ai kaba kham jrong haduh 5½ phut sha khmat bad 4 phut sha dien kan nang kham bha. Ka bha ruh ban siang ia ka sem sniang da ka lyntang bad ban sa sah pateng pateng da ki lyntang rit ba ki sniang kin ym btuit ynda haba ki lyntang ki jhieh. Ka jingsiang ia ka sem da ka' dew bilat ka pynkhriat eh ia ka sem. Ha ki ri lum ha kiba ka tlang ka khriat bha, ka jingsop da ka tin ruh ka pynkhriat eh. La kumno-kumno ka sem sniang ka dei ban long kaba syaid hynrei ym kaba set op. Ka bha ban da buh da u skum lane u lang iap hapoh sem ba ki sniang kin syaid. Ha ka jaka iaid kai jong ki pat ia kaba la ker bha habar sem, donkam ban bret sa u niut u nier uba rkhiang ne uba dang sngem ruh, namar hadien katto-katne por une u niut baroh un kylla long ka sboh kaba bha eh na ka bynta ki jingthung jingtep. Ki sniang ki long ki mrad kiba leh khuid : kin ym leit eit hapoh sem lane ha ka jaka ba ki iaid kai, hynrei kin leit ha kajuh ka jaka ha kyndong lada don kum kata ka jaka kaba kyrpang na ka bynta kane. Kumta ia kane ka eit sniang dei ban khat noh bad ban lum ne buh halor u niut u nier ba kin sa iakylla long sboh lang. Lymda sumar khuid kumne, ki jingpang wieh ruh ki lah ban rung ha ka kynhun sniang lada don uwei ne kawei kiba pang na ki wieh.

Ha ka jingri-sniang, ka jingbam ka long kaba donkam ha kaba pynroi bad pynsngaid ia ki. Ka jingbam jong u sniang, kum ka jingbam u briew ne kiwei-kiwei pat ki mrad, ka donkam katto-katne ka jait jingbam kaba dei ban tei ia ka met jong u. Ka jingbam sniang ka dei ban don ka *protein*, kata ka jait jingbam kaba tei ia ki dohksah bad kaba pyn-

jrong pynsan ia u mrad baroh, ne ia ki jingthung ruh. Ha ki por mynta, ka jingbam sniang kaba dcn kane ka protein ka long ka dohkha rkhiang kaba la pynlwet, lane ka dch rkhiang ruh kaba la lwet, ne u rymbai ja, ki ri, ki motor, u skob kba, ki jhur khlaw, u jarain, bad kiwei-kiwei. Ki sniang kiba dang dei ban san kloi, bad ki kmie sniang kiba dang pun khun lane dang ai buin la ki khun, ki dei ban ioh shibun kane ka *protein.*

Ka jingbam sniang ka dei ruh ban don ka *carbohydrate,* kata ka jingbam kaba ai jingsyaid bad ai bcr ban iaid ban ieng ne ban trei kano-kano ka kam. U riewhadem, u phan, u phan karo, u phan dieng, u muli, ka ja na u khaw bad kiwei-kiwei ki long ki jingbam kiba don shibun ka carbohydrate. Ynda ki sniang ki la bam kham bun ka carbohyndrate ban ia kaba ki donkam, ka carbohydrate ka kylla khlein noh.

Ka jingbam sniang ka dei ruh ban don ki kynja khlein ne umphniang. Kine ruh ki pynsyaid ia ka met bad ki ai ka bor trei, lane ki pynroi ia ka khlein ha ki sniang. Lada bun eh kine ki khlein pat ka doh kshong ka jem jei-jei, bad kam long kum ka kshong kaba la pynlong na ka carbohydrate.

Ka jingbam sniang ka dei ban don pat ki *mineral,* kata ki jingbam kiba ngi ioh napoh khyndew, kum ka mluh, ka shun, ka chlorine, bad ka iodine. Kine ki mineral ki pynheh ia ki shyieng, bad namarkata ki donkam eh na ka bynta ki khun sniang kiba don hapoh ka kpoh ka kmie, bad na ka bynta ka dud jong ka kmie ynda ka la kha ia ki khun. Tang shu duna kine ki mineral, ka jingsan jong ki khun sniang ka la suki. Kine ki mineral ki don ha kato ka dohkha rkhiang ba la pynlwet bad ha ki jhur ruh ; tang ba ki jhur ki kham duna ka mluh bad ka shun.

Ka jingbam sniang kum ka jingbam briew ne jong ki mrad baroh ka donkam ruh ia ki *vitamin.* Kine ki vitamin ki wan na

ki jhur ne ki niut ki nier bad ki phlang kiba dang im dang jyrngam. Lada set ia ki sniang ha ka jaka ba dum ki lah ban duna ki vitamin A bad D. Kumta dei ban ai da ka cod-liver-oil ia ki sniang kiba pyn-i ia kane ka jingduna.

Ka jingbam sniang kam dei pat ban bun ka mluh ne u soda, kata, uto u powdar uba ki pyndonkam ban shna sabon lane ha kaba sait jingsait.

Nalor kine ki jingbam baroh ki sniang ki dei ruh ban ioh shibun ka um, nalor kata kaba don hi ha ki jhur, kum ha u phan, u muli, u phan karo, u kynja *beet* baroh bad kiwei-kiwei ki jhur. Ka kham bha ruh ban da shet ia ka jingbam khamtam ia ka um thet kaba ki nongri-sniang ki leit lum na ki hotel bad *restaurant*.

Ka shyngoid ha kaba ai jingbam ia ki sniang ka dei ban long kaba kylluid, lymda kumta ki khun sniang kiba kham tlot kin nang kham tlot shuh-shuh. Ka jingbam ha ka shyng-oid ka dei ban lut hapoh arphew minit, namar ym dei ban da bsa palat ia ki sniang namar ki long ki jait mrad kiba lalot. Ia ki sniang shynrang kiba yn ri na ka bynta ban bam doh, dei ban shoh dab haba ki dang rit, kata haba ki dang long kumba shi bnai rta, khnang ba kin sngaid kloi.

Ki sniang ki ioh pat bun jait ki jingpang, kum ka jyrhoh, ka at ryndang, ka pang khnap, ka pang shyieng (anthrax) bad kiwei-kiwei ki jait jingpang. Donkam ban pyntip kloi ia u doktor haba kano-kano na kine ki jingpang ka wan poi, namar kine ki long kiba iabit ia kiwei pat ki sniang, bad wat ia kiwei pat ki mrad bad ia u briew ruh.

Ki sniang ki long ki jingri kiba roi kloi shibun. Ka sniang ka kha khun shi sien shi snem ne kham kloi ia kata ruh; bad ha ka shisien kha ka lah ban ioh wat haduh shiphew ne khadar ki khun. Kiba shu biang ki ioh kumba 8 ne 9. Ha

ki ri Sepngi ki ong ba kam myntoi satia ban pynri khun ia ka sniang lada ki khun ki duna ia ka 6 tylli. Kawei ka sniang kmie ka lah ban kha kumba 6 sien ne palat ruh ha ka jingim jong ka.

Ha ki ri Sepngi ki pyndonkam lut ia kiei-kiei baroh kiba ki ioh na ki sniang ynda la pyniap ia ki. Ia ki shyieng ki pyndonkam ha kaba shna snad, ia u shniuh ki pyndonkam ban shna ki brut, ia ki thied ki jaw kiba jwat ki pynlong ksai racket, bad kumta ter-ter. Nalor kata, ia ka sboh ruh ki pyndonkam ha kaba thung jingthung.

LYNNONG XX

U NONGREP HA KA JINGIADA IA KA RI

U briew baroh ha kane ka pyrthei u don la ka-jong ka-jong ka kam kaba u dei ban leh. Hynrei ka kam jong u nongrep ka long kawei na ki kam kiba donkam eh ha kane ka pyrthei. Dei u nongrep uba pyndap pynbiang ia ka bam na ka bynta u briew baroh ha kano-kano ka ri, lane ha kano-kano ka bynta jong ka pyrthei. U briew baroh um lah satia ban im khlem ka bam. Ka kam jong u nongrep namarkata ka long ka kam kaba bha, kaba don burom, bad kaba ngi ki nongbam baroh ngim lah khlem da sngewnguh eh ia u. Lada ngim ioh ia ka bam wat tang shisngi ruh, kata ngi la sngew tlor. Hynrei u nongrep u ai ym tang ka bam ka ban pynkdang ia ngi, u pyndap pynbiang ruh ia ki jhur ki jhep kiba ngi donkam na ka bynta ka jingkoit jingkhiah jong ngi, u pyndap ia ki soh ki pai kiba pynbang pynshngiam ia ka bam jong ngi, bad bun bun jait ki jingbam jingdih kiba ka met u briew ka donkam.

Hynrei nga kwah mynta ban pynkynmaw ruh ia ka bynta kaba u nongrep u don lane u shim ha ka jingiada ia ka ri. Ngi dei te ban kynmaw ba u shipai u swar uba iada ia ka ri ruh u dei ban ioh ka bam kaba biang ka ban pynlong ia u uba khlain bad uba shlur ruh. Kumba u bakhor ne ki suloi bad ki tup ki long kiba donkam ia u shipai ha ka jingiada ia ka ri, kumta ruh ka long ka bam : ka pynlong ia u shipai uba bit ba biang bad uba khlain bha ban iada ia la ka ri.

Ha kine ki sngi lei-lei, ha kane ka ri jong ngi, ki shipai ki la dei ban iada ia ki pud ki sam ha ki jaka kiba khriat bad

ha ki lum Makashang, ki jaka kiba la tap da ka ior bad tlang bad liiur. U shipai ha kine ki jaka kiba khriat u dei ban bam kham bun bad kham bha ruh, kumta ba ka met jong u ka lah ban ialeh pyrshah ia ka jingkhriat. Ha kaba pyndap pynbiang ia ka bam jong ki shipai ha ki jaka baroh, u nongrep u don ka bynta kaba khraw bad kaba don burom ruh ha ka jingiada ia ka ri.

Don pat shibun ki nongtrei ha ki karkhana kiba shna bakhor, lane shna suloi, lane kiba shna ki motor bad ki tank, bad ki aeroplane ruh kiba ka ri ka donkam na ka bynta ban iada ia ka. Mano pat ban bsa ia kine lymda u nongrep u trei minot ban pyndap ka bam kaba biang ia ki ruh ? Ngim dei namarkata ban klet ia ka bynta kaba u nongrep u shim ha kaba iada ia ka ri da kaba pyndap pynbiang ia ka bam ka dih jong kito kiba trei ha ki karkhana kiba shna ia ki tiar ki tar na ka bynta ka jingiada ia ka ri.

Kum ki nongrep, hangne ha ri Assam, ngi dei ruh ban kynmaw ba ka long kaba donkam ia ngi ban pynlong ia kane ka dong jong ka ri India kaba lah hi ban bsa ialade. Ha kano-kano ka thma hapdeng ka ri India bad ka China lane ka Pakistan, ngi dei ban kynmaw ba ka bam ka dih kaba wan na shabar ka ri Assam, ka lah ban sangeh ka tang shu don ka jingpynwit hangtai ha Siliguri ; namar ka bam ka dih na shabar Assam ka dei ban wan da ka rel kaba iaid lyngba kato ka bynta jong ka ri kaba khim kaba don hapdeng China bad Pakistan. Ha ki thma kiba ngi la iakynduh ha kine ki san snem kiba la lah ka ri Assam ka la shitom shibun ha ka bam ka dih, namar ka bam kaba ngi ju ioh na shabar, kum u atta, ka shini, u dai, ka umphniang shet-jingsnet, bad kiwei-kiwei ki la sdang ban ym wan shuh kumba ki ju wan. Kumta lymda ngi don ka bam kaba biang hapoh Assam ha ka por ba ngi ialeh-thma bad kano-kano na kine ki ri, ngin ym lah satia ban kyrshan slem ialade bad ngin sa shu shah jop da ka jingthngan bad jingkyrduh ka bam,

Ka ri, lane kano-kano ka bynta jong ka ri, ka bym lah ban ioh la ka bam kaba biang, ka long kaba jem eh ia u nongshun ban jop. U briew uba thngan lane duna ka bam un ym kwah satia ban ialehthma lane ban ieng pyrshah ia uno-uno u nongshun uba lah ban wan hiar thma shapoh ki pud ki sam jong u. Ka ri ka bym lah ban pynbiang la ka bam ka long ka ri kaba la sngew-lywait lypa : ka long ka ri kaba la sngew-tlot lypa ha la ka mynsiem ruh.

Ngi pynkynmaw ba haduh mynta ka ri India ka dang thied da ki million ton ka jingbam na kiwei pat ki ri, kum na America, Canada, Australia bad Burma. Kane ka ri kaba lah eh ban long kaba seisoh bha, bad kaba riewspah ruh, haduh mynta kam man lah satia ban ieng ha la ki kjat ha ka bam ka dih, bad ka dei pynban ban dang ap bam na ki ri Sepngi. Ngi hangne ha Assam ruh ngim man lah satia ban pynmih ka bam kaba biang na ka bynta ialade. Kane ka long kaei-kaei kaba sngew rem bad kaba pyntlot ruh ia ngi bad kumta ia ka ri ruh baroh kawei. Ngim lah ban long kiba laitluid shisha katba ngi dang dei ban shaniah ha kiwei pat ki jaitbynriew ban pyndap ia ka bam jong ngi.

U nongrep uba shemphang bad uba ieit ia la ka ri u dei ban kit khia bad trei minot ia la ka jong ka kam. Ha ka pyrthei stad mynta u donkam ban wad jingtip kumno ki ialeh lem sha kiwei ki ri ban pynroi ia ka jingmih na ka khyndew. U dei ruh ban pyndonkam ki rukom thymmai ki ban pynroi ia ka jingrep jong u. Ngi dei ban iawad ban thung da ki jait symbai kiba lah ban pynmih khambha ia ki symbai kiba ngi pyndonkam mynta. Mynta ha ri India ruh ka la don ka jingwad kaba kham thikna ia ki jait symbai kiba kum kita bad kiba iadei ruh ha la ki jaka-jaka. Kito ki jylla kiba la pyndonkam kum kita ki jait symbai ki la nang iaid shaphrang, bad ym slem shuh ba kin lah ban pyndap pynbiang ialade, bad ban shalan ruh ia u khaw ne u atta sha kiwei pat ki jylla.[1] Khnang ban pynmih

---

1 Mynta ka la long kumta

ruh ki symbai kiba kham seisoh, ki riewstad mynta ki la ialeh shitom ban pynmih da ki symbai shiteng-jait kiba ki khot ki *hybrid*. Kine ki lah ban pynmih kham bun shah ban ia ki jingthung kiba long ki kmie bad kpa jong kita ki symbai. Hangne ha ri Khasi ruh ka Sorkar ka la pynphriang ia u riew-hadem shiteng-jait. Nalor kane ngi donkam ruh ban pyn-donkam ki sboh mluh kiba lah ban bsa kham bha ia ki jing-thung-jingtep ha lyngkha. Ka jylla Assam ruh mynta ka la sdang ban shna kum kita ki sboh, kum ka urea, na ka bynta u nongrep jong ngi.

U nongrep uba stad bad uba kit khia bha ia la ka kam mynta u pyndonkam ruh da ki tiar rep kiba kham bha khnang ba ma-u hi marwei u lah ban pynmih jingbam bun shah ia kaba ki ju leh ki longshuwa bad ki manshuwa jong ngi.

Ngan pynkynmaw ruh ba ngi dei ban sumar eh ba ka khyndew na ki lum, ki ranab bad na ki lyngkha ki jong ngi kin ym tuid lehnohei sha ki wah. Ka khyndew kaba tuid sha ki wah ka lah wat ban pynduh noh ia ki pung jong ki dam kiba ngi dang shu lah shna ha kylleng jong kane ka ri. Kane ka khyndew ka long kaba ngi dei ban bat, lymda kumta ka sboh kaba ki dieng bad ki jingthung ki donkam eh kan nang duna mian-pa-mian ha ki lum bad ki lyngkha jong ngi.

U nongrep kum u nongshong-shnong jong kano-kano ka ri, u dei ruh ban long uba la kloi ban iada ia la ka ri, lada da ka met ne da ki tiar iada kiba ka Sorkar ka mon ban ai ia u. Ka rukom trei jong u kum u nongrep ka pynlong ia u uba khlain bad uba bit bha ban iada ia la ka ri ha kano-kano ka rukom ba ka ri ka dawa ia u.

Ka jingkylli kaba bud na kine baroh ka long, aiu pat mangi ki bym rep ngi dei ban leh ban iarap ia u nongrep.

LYNNONG XXI

PYNKYLLA NOH IA KA BAM : BAM DA U ATTA.

Namar ba ka jingkyrduh khaw ka iai wan man la ka snem ha kane ka ri jong ngi, la sngew donkam ban kyntu ia la ki para ri hangne ha ri Khasi ban kham ia bam noh da u atta. Ka jingkyrduh khaw bad ka nem sniew ka shait wan man la ka por ha kane ka ri namar ba bun eh ki para-ri jong ngi ki bam tang da ka ja kaba ngi shet na u khaw. Shisien ha ri Ireland ruh, ynda ki briew ha kata ka ri ki la sdang ban bam ja tang da u phan, la wan poi ka jingiap-iong kaba jur ha u phan ba kumta ki nong Ireland ki la iap haduh da ki lak namar ka nemsniew phan. Ha kane ka ri ruh ka long kumta: haba duna u khaw na kano kano ka daw, kata la jia ka nemniew. Shisien ki ong ba ki rangbah Mizo ki la leit sha U Jawaharlal Nehru ha ka por jong ka nemsniew Mawtam ha Mizo Hills ban pan khaw. U la kylli ia ki, "Balei phi shu kwah ban bam tang da u khaw ; balei phim iabam daei-daei ?" Ngi kiba pynkdang ialade da ka ja, ngim lah ban sngewthuh lane ban pdiang ia ka jingaibuit kaba kum kata ; hynrei ki nongsepngi baroh kim ju im da ka ja. Wat ha kanc ka ri India ruh dcn da ki phew klur ki briew ki bym ju kham bam ja, hynrei ki iabam da u atta. Kito ki briew kiba bam da u atta, kum ki Punjabi, ki Hariyana bad kiwei kiwei, ki rep bha da u kew na uba ngi ioh ia u atta ; bad namar ba ki long ruh ki nongrep kiba kham nang, kham khlain bad kham minot, kumta ki lah eh ban ai lem da u atta ia kito ki jylla ha kane ka ri kiba kyrduh ia ka bam. Namarkata ka Sorkar mynta ka kyntu ia ngi ba

ngin iabam noh kham bun da u atta, kumta ba kito ki bym lah ban im khlem ka ja ba la shet na u khaw ki lah ban ioh ka jingbam kaba biang. Lada ki nongsepngi baroh ki lah ban im khlem da bam da ka ja, ka long ka bym shong nia ban ong ba ngim lah ban im khlem da bam da ka ja. Ki Punjabi, ki Kashmiri, ki Rajasthani, ki Gujrati, ki U.P., bad kiwei-kiwei ki para nong-India, ki san ki plung bad ki jrong kumba ngi ioh-i khlem da bam da ka ja. Ki nongsepngi bad kine ki para-ri jong ngi ruh ki sngew-lyngngoh eh ia ka jinglah jong ngi ha Assam, Bengal, Madras bad kiwei-kiwei pat ki jylla kiba rep bha da u kba ba ngi lah ban bam tang da ka ja kumba ngi bam ha kine ki jylla. Ki Punjabi bad ki nongshatei baroh ki bam da ka ja tang haba ki sngew pang ne sngew niun ; hyn-rei haba ki koit ki khiah ki sngew kdang hi da u cha'pati uba ki shet ne syang da u atta.

Lehse mynno-mynno ngi ia mlien ban bam da ka ja, namar u khaw u kham tad ban ia u kew. Hynrei mynta pat u la kham tad u kew, bad katba ngi dang bam hi kham bun da ka ja, katta ruh ka dor khaw ka nang rem bad ka nang kiew dor. Kumba ngi ioh-i mynta, ka dor ki mar ki mata baroh ruh ka la nang kiew dor namar ka jing-kyrduh khaw.

Ka ri India, kata, ka ri jong nga bad jong phi, ka la kit ram shibun eh namar ba ka donkam ban da *chalan* da u khaw na kiwei pat ki ri. Katto-katne na ki jingtrei kiba la donkam ban pyntrei ba ka ri kan nang kham myntoi ki la donkam ban sangeh noh namar kane ka jingkit ram jong ka ri. Ngi la dei te ban pynkylla katto-katne katba ngi lah ia ka rukom bam khnang ba ngin lait na kane ka jingkit ram da kaba ngi leit ban thied khaw na kylleng ka pyrthei.

Kito kiba la leit shong skul sha ri Sepngi, ki tip ba ki lah eh ban im khlem da bam da ka ja. Ki ia nang ban bam da kiwei pat ki jingbam, kiba pynlong la ki kiba kham koit kham khiah ruh. Ha ka jaka ka ja, ki bam da ka doh, u phan,

ki jhur ba bun jait, ki soh, ki badam, ki pylleng, u rutij ka makhon, ka dud, bad bun jait ki jingbam ba la shna na ka dud bad na u atta. Kito ki kiba lah ban bam da kine ki jait jingbam kin leh ka kam kaba bha shibun ia ka ri lada kin kyndiah na kaba bam da ka ja. Ngi kynmaw ba U Lal Bahadur Shastri, u myntri rangbah uba ar jong kane ka ri, namar ka jingkyrduh khaw ha Kerala u la ai ka jingkular kaba skhem ba un ym bam kano-kano ka jingbam ba la shet na u khaw.

Kito kiba la leit shongskul na kine ki ri lum jong ngi sha Delhi, Ludhiana, Allahabad, Lucknow bad wat ha Nagpur bad Bombay ruh ki la mlien pat ban bam kham bun u atta, bad ki kham jied ruh ia u ban ia ka ja.

Ki nong-India kiba bam da u atta, ki bam ia u ha ka rukom u chapati. Une u long u rukom uba ki bam ar sien shi sngi kumba bam ja mangi ha Assam bad Bengal. Kiba duk ne kiba riewspah ruh ki bam ia u atta ha kata ka rukom. Kiba duk ki bam tang u chapati uba la shet na u atta barli, ne na u atta juar, ne wat na u atta bajra, kata lada kim lah ban ioh u atta na u kew. Ki bam ia une u chapati tang bad u jhur uba ki sdieh jem bad uba ki khot u bhujiya. Kiba kham ioh kham em pat ki kynthah sa ka khi ia u chapati bad ki bam ruh bad u bhujiya, ryngkat bad u dai. Kiba kham riewspah shuh-shuh ki bam sa bat ki chapati, ka doi, bad kiwei-kiwei ki jinit jinat kiba kham pynbang ia u chapati. Kito kiba bam bad ka doh pat, kum ki Mussulman, ki shait bam bad ka doh kaba la shu syang da u nar hajan ding kaba ki khot ka kabab, lane bad ka doh kaba la shu shet jyntah kham rkhiang. Hangta ki sa bam pynwai da ki jingbam kiba thiang.

Nalor une u chapati uba ki nongshatei baroh ki bam ar sien shi sngi, ki don pat rukom rukom ki jingbam kiba ki shna na u atta, kum u parata, u puri, u luchi, bad kiwei kiwei ki jingbam kiba bang. Ia kine ruh ki nongshatei ki bam hi bad u

bhujiya lane bad ka pylleng sdieh lane bad ka doh kaba la shet jyntah kham rkhiang kum kato hi kaba ki bam bad u chapati.

Ki jingbam por dih sha pat kiba ki nongshatei ki shet na u atta, ki long u samosa uba ki Bengalee bad ki Assamese ki khot u singhara, bad bun jait kiwei-kiwei pat ki jingbam kiba thiang mluh kiba ki khot ki nimkin. Kiba bam da kine kim donkam ban bam da ki jingbam kpu ba la shet na u khaw.

Kiwei pat ki jingbam ba la shna na u atta ki long u semai bad u macaroni. Ki nong-China ki shna chow na une u macaroni. Ki nongsepngi pat ki pyndonkam ia ,u semai (vermicelli) ban bam *porridge*, ne jingbam step, ryngkat bad ka dud ka shini. Ka long kaba suk ruh ban shna chow na u atta lada pynsngem ia u bad tylliat, hadien kata sa ot lynter stang ia u bad sa thad ha ka sngi haduh ba un da rkhiang. Ia une lah ban pyndonkam ha kajuh ka rukom kumba pyndonkam ia u macaroni ha kaba shna chow.

Nalor kine don bun jait ki jingbam kiba ioh na u symboh kew na uba ngi ioh ia u atta ba shna ruti. Kita ki long u suji, u dallia, ki *wheat flakes* kiba kum ki corn flakes ba ki bam porridge, bad kiwei-kiwei. U suji u long uba ki nongshatei ki ju pyndonkam ban shna bun jait ki jingbam thiang. U dallia bad u wheat flakes ki long ki jingbam step kiba lah ban bam bad ka dud.

Mynta ha kane ka pyrthei kaba nangrit-nangrit, namar ngim ia jngai shuh ka leit ka wan na kawei ka ri sha kawei pat, bad namar ka jingiaid stet jong ka jingstad, ki jaitbynriew kiba sah dien ki la nang iabeh ia kito kiba riewspah. Ka por namarkata kan ym slem shuh ba ki rukom bam kin nang kylla ; bad ngi ha kine ki ri lum ruh ngin nang kham ia mlien ban bam kumba iabam lem kiwei pat ki jaitbynriew ha kane ka ri lane ha kiwei pat ki ri.

LYNNONG XXII

KI KAM SHNA MOHKHIEW BAD WAIT

Kane ka kam shna mohkhiew bad wait ka long kawei na ki kam ne "jingtrei poh-iing". Kata ka mut, ba nalor ka kam shna wait shna-mohkhiew, don kiwei kiwei de ki kam poh-iing kiba ngi ju leh ha ka Ri Khasi-Jaintia jong ngi, kum kaba thain jain, kaba thir-tyllai, kaba ri ia ki khniang-ryndia khniang-rusom bad kiwei kiwei. Kine ki long ki jait kam ki bym da donkam ki kor ki bor kiba bun khyrnit khyrnat, bad kiba ki nongkyndong ki lah ban pyniaid hi da lade. Ia kiba kum kine ki kam, kiba ngi lah ban trei hi ha la shnong bad ha la-iing la-iing, la khot ha ka ktien phareng, ki *Cottage Industries.*

Don kiwei pat ki jait kam, kiba ngim lah ban trei ha katei ka rukom, bad kiba donkam bun jait ki kor ki bor kiba heh, kiba-rem bad kiba-shitom ban pyniaid : kum kaba shna isbad (steel), kaba shna motor, baisikil, koi-suh-jain, shini, dew bilat, bad kiwei kiwei. Kine ki long ki industries kiba heh. Hynrei don ki jaka, ha ri India jong ngi, ha kiba wat ia ka kam shna gur (ne mithai), bad ka kam shna shini ruh ki leh hi hapoh iing khlem da pyndon-kam ia kino kino ki kor heh.

Don kiwei-kiwei pat ki ri kum ka Switzerland bad Japan kiba, wat ia ki kam kiba ni bad ba-eh, kum kaba shna baje bad kaba shna ia ki enjin ruh, ki long ki kam trei poh-iing. Ha kito ki ri ki pyndonkam da ka elektrik ban pyniaid ia ki

kor ki bor kam poh-iing jong ki. Ha Japan ki thir sai-rusom ruh da ki kor ba la pyniaid da ka elektrik. Kumta ka long kaba eh ban ong kino ki long ki kam trei poh-iing bad kino pat ki bymdei kumta. Ka shong shibun ha ka jinglong bad jingroi jong kano kano ka ri hi.

Mynta ngan phai khyndiat sha ki kam trei poh-iing ha ka Ri Khasi-Jaintia jong ngi, bad khamtam sha ka kam shna-wait shna-mohkhiew. Ngan ym thoh shaphang *kumno* ban shna ia kine ki tiar,namar ia kata phi kham nang kham tbit maphi, bad khamtam kito napdeng jong phi kiba ju trei ia kane ka kam, hynrei ngan iathuh shaphang *balei* ba ngi dei ban kit-khia kum ia kine ki kam, bad kumno ngin nang pynkhambha ia kata ka kam kaba ngi lah nang lypa khamtam há ka jing-iadei jong ka bad ka kam rep. Ngam tharai ba ka long kaba myntoi eh ban shu shna mohkhiew ne wait, kata, tang ban shu shna ia ki khlem da pyrkhat artat shano ngin pyniaid ia ki, bad kumno kine ki tiar ki lah ban iarap ha ka kam rep kam riang jong ngi.

Ka kam-nar kam-ser kam long kaei-kaei kaba thymmai hapdeng u Khun Khasi-Pnar. La mynhyndai, ngi ki Khasi-Pnar ngi la ju tip ia kane ka kam, bad ngi la ju trei ia ka, la mynta hi ka la kham duna ia kaba ka ju long ha ki por kiba mynshuwa. Kum ban shu jer kyrteng noh, ka Rangjyr teh, hajan Dainthlen ha ki thain Sohra, bad ka Tuber, hajan Jowai, ki long artylli ki jaka kiba donkam na ka bynta kane ka kam. Ka Rangjyrteh mynta kam long shnong shuh, hynrei haduh kane ka sngi, lah ban shem hangta ia ka kynton maw kaba la ju long ka shlem, bad ka shyngoid-maw ha kaba ki la jusait ia u nar saw ba la thang ha ka shlem. Ha Tuber pat, haduh kane ka sngi, ki briew ki dang shna mohkhiew, ki da leh-niam leh-rukom, ki da knia ki da khriam bad kim leh thala ia kane ka kam.

Ha nga hi, kane ka pynpaw ia ka jingkitkhia kine ki briew bad ia ka jingsngewburom jong ki ia kane ka kam. U moh-

khiew u long u ban puh u ban kynrang ia ka Ram-ew, ha kaba ngin thung ngin tep ia u symbai u ban man, ban long ka bam ka dih jong ngi. Ia uba kat uta u tiar, dei ban shna da kaba tista bad leh bniah. Kumjuh ia ka wait kaba iarap ia ngi ha kaba prat ia ka rai-eh rai dam bad ia ki jaka shrah ba kin kylla long ki bri ba sei soh, bad ruh ha kaba iada ia u briew na ki mrad khlaw bun rukom.

Don bun ki jaka madan ha ka ri jong ngi kiba mynta hi ki shu sah shrah (sah khlaw), namar bym lah pynpoi um ha ki, ban rep kba ne ban thung kiwei kiwei pat ki jingthung. Hynrei mynta, da ka jingwan jong ka elektrik na *Umiam*, kan ym slem shuh ba ngin sa lah ban ring um sha kum kitei ki jaka baroh ha ka dor kaba tad bad hangta ngin sa lah ban thung kba bad thung-soh thung-pai kat ba ngi idei ban thung. Ha kata ka por ngin sa donkam bun spah shah ki mohkhiew, ki wait ki sdie bad kiwei kiwei ki tiar kiba ngi ju pyndonkam ha ka rep ka riang, ha kaba mait bad kaba pom bad ha kaba krap (*graft*) ne kolom ia ki diengsoh kiba ngi kuah ban pynbha. Hooid, nga tip, ba katba nangiaid ki sngi ki snem, ki nongrep jong ngi kin nang kham pyndonkam da ki masi ne wat da ki traktor ruh ha kaba lur lyngkha; hynrei la katta ruh, kin don bun-bun ki jaka ha kiba yn ym lah pynrung masi namar ba sniew ka khyndew ne namar ba rit eh i baden. Kumta ha kita ki jaka ngin dang puh hi da u mohkhiew.

Kumta, kaba ngi dei ban kylli ia lade ka long kum kine ki jingkylli: kiba kum kino ki jait mohkhiew bad wait ka ri kan donkam ha ki snem ki ban wan, bad kumba katno tylli ne ? Ngi lah ma ban pyndap pynbiang ia kata ka jingdawa da ki rukom shna jong ngi kiba mynta ? Lada ngim lah bad ngim nang, don lad aiu ban iarap ia ngi ban nang ban leh ia kaba donkam baroh ?

Ka Sorkar mynta ka ialeh katba lah ban pynshlur ia ngi ban pynroi bad pynjanai ia ki jait kam kiba kum kine ia kiba

—7

ngi la ju nang na mynhyndai. Kito ki shnong kiba lah don lypa hapoh kano kano ka *project* ki lah ban pan-buit, panjingiarap, na ki rangbah ka *project* ban thaw lad ia ki samla jong ka ri ban pynbit ia lade ha kane ka kam. Kine ki samla ki dei ban nang ban leh ia kane ka kam ym tang da ka ding na ka dieng, ne dewiong, hynrei wat da ka *elektrik* hi---namar shen hi ki nongrit bad nongkyndong jong ngi kin sa ioh elektrik. Kito ki bym don hapoh ka *project* ki lah ban wad jingiarap na kiwei-kiwei ki rangbah sorkar; kum na u D.C. (Deputy Commissioner), u S.D.O. (Sub-Divisional Officer), ne u Block Development Officer.

LYNNONG XXIII

KI MOT NE KI JINGTEI HA KA RI JONG NGI
(Historical Landmarks)

Ki mot ne ki jingtei ba la pynieng na kawei ka por hadien kawei pat ha kane ka ri India ka jong ngi ki long kiba bun. Mynta ngan shu kdew tang katto-katne na kita ki mot bad jingtei kiba ngi shem ha kylleng kane ka ri, naduh ki lum Makashang na shaphang shatei haduh ka khmut jong ka khyndew kaba ki khot ka Anya Kumari kaba kyntur shaphang shathie sha ka duriaw bah jong ka ri India ; bad kumjuh ruh naduh Bombay na ki phang Sepngi haduh kine ki ri lum jong ngi kiba ha ki pud jong ka ri Burma ha ka phang Mihngi. Ia kine ki mot bad jingtei la tei naduh ki hajar snem kiba ar ne lai shuwa ban kha ia U Jisu Khrist haduh kine ki por mynta, kata ha ka por kaba kynthup lang kumba san hajar snem.

Lehse ki jingtei kiba nyngkong eh kat kiba ngi lah ban tip ki long kito kiba la shem da kaba tih ia ka khyndew harud jong ka wah Indus. Ki jingtei jong kane ka por ki long kiba pyn-i ia ka rukom im kaba stad jong kato ka juk, bad kaba ki riewstad mynta ki khot ka kolshor Mohenjo Daro ne ka kolshor Harappa. Kine ki jingtei ki pyn-i ba ia ki mongbah ha kato ka por (3500 B.C.—2500 B.C.) la tei na ka bynta ka rukom lehniam ne na ka bynta ka jingmane ia U Blei bad na ka bynta ka jingsynshar ia ki hima. Kine ki jingtei ki pyn-i ruh ba don kawei ka hima kaba khraw, ha kane ka them jong ka wah Indus, bad ym ki hima kiba rit la ki kyntoit kyntoit ne la ki shnong ki shnong. Kane ka rukom im ka la neh bun-bun snem, la kumno-kumno haduh kumba shihajar snem.

Naduh katei ka snem (2500 B.C.) haduh ka jingwan ka kolshor Buddhist ym don jingtei ei-ei kiba dang sah, imat namar ba ki jingtei baroh ha ka poi ka jingwan rung ki Aryan sha kane ka ri ki long kiba la shna da ka dieng lehse namar ba ki khlaw ki dang bun bha ha kato ka por.

Hadien kane ka juk pat, lada ngi peit ia ki jingtei bad ki mot kiba dang sah, ngi lah ban ong ba ki stupa bad ki dur jong U Gautama Buddha ki long kiba pyn-i shai ia ka jingwan ka kolshor kaba thymmai ia kaba la pyrsad mynsiem da U Buddha ne da ka niam Buddhist. Kine ki stupa ki long ki jingtei kiba pyn-i ia ka jingkynmaw burom jong ki briew jong kata ka juk ia U Buddha, bad ki stupa kiba kham rit ki long kito ha kiba la buh ia ki dpei jong ki riewkhuid Buddhist, kiba don nam ha ka jinglong riewblei bad ka jingstad. U stupa uba kham khraw bad uba dang don haduh mynta u long uto uba ha Sanchi, Madhya Pradesh, ia uba la tei ha ka spah snem kaba ar ne kaba nyngkong shuwa ban kha ia U Jisu Khrist. Na ki stupa kiba kham hadien kiba dang sah haduh mynta bad kiba kham don nam, ki dei kito kiba ha Sarnath hajan Banaras bad ha Nalanda, Bihar. U stupa jong ka Sarnath u long uba pynkynmaw ia ka jingiathuhkhana kaba nyngkong jong U Gautama Buddha.

Nangta pat ka wan ka por ha kaba, ha kane ka ri jong ngi, la tei ia ki templ da kaba tih ne khlaw kum ki krem ha ki mawsiang. Kaba kham shuwa eh na kine ki templ poh krem ka long kato kaba ha Bhaja hajan Poona. Ka templ pohkrem ha Karli ka long kawei pat kaba la tih 124 phut shapoh u mawsiang. Ki templ poh krem kiba don nam eh ha kane ka ri ki long kito kiba ha Ajanta bad ha Ellora ha Maharashtra. Kito kiba ha Ajanta ki don kumba 27 tylli ia kiba la krang shapoh u mawsiang uba, haba peit na jngai, i kum ka nar kjat kulai (horse-shoe). Ki templ kiba ha Ellora pat ki kham i-phieng bad kham itynnad shuh-shuh ban ia kito kiba ha Ajanta. Hangto don ym duna ia ka 34 tylli ki templ

krem ia kiba la thaw ha ki spah snem kiba san haduh phra hadien U Jisu Khrist. Ka templ kaba bha tam eh ha Ellora ka long ka templ Kailasanatha kaba la shna da u patsha Krishna I (756-773). Kine ki templ ha Ellora ki long ki jong ki Hindu, ki Buddhist bad ki Jain. Ngi shem kiwei pat ki templ poh krem ha kylleng ka ri, kum kito ki 17 tylli kiba don ha Mamallapuram, ka jaka kaba kumba 30 mail na Madras, ia kiba la tih ha u mawsiang *granite* da ki siem jong ka spah snem kaba hynniew. Kito kiba la leit sha Bombay pat ki la ioh-i lehse ia ki templ pohkrem kiba don ha ka dewlynnong Elephanta kaba hajan ka nongbah Bombay.

Hadien jong kane ka juk jong ki templ poh krem pat, la wan sa ka juk ban tei bun rukom ha kane ka ri. Ki dur jong kine ki templ ki pyn-i ia ka jingwan bad jingiakhleh jong ki kolshor kiba pher ba pher ha kane ka ri jong ngi. Ka templ jong ka Sngi kaba don ha Kashmir ka pyn-i ia ka jingwan jong ka kolshor na Persia kaba ki khot mynta ka Iran. Ha ka bynta kaba shatei jong ka ri India imat ki nongtei templ ha Orissa, Bundelkhand, Gujrat bad Rajasthan ki wan rah la ki jong ki jong ki jingaidur. Ka templ kaba pyn-i ia kata ka nuksa (style) kaba ha Orissa ka long ka templ Lingaraj kaba ha Bhubaneswar. Kawei pat ka templ kaba don nam ha Orissa la long ka templ Jagannath ha Puri. Ngan shu kdew kyllum ruh ia ki katto-katne ki templ kiba kham don nam ha ka ri India, kum ka templ ki Buddhist ha Bodh Gaya, Bihar, kaba la tei la kumba ar hajar snem mynta, ka templ Brahadeswa ha Tanjore, bad ka templ Meenakahi ha Madura ha South India. Ngam dei ruh ban shu iaid lait khlem pynkynmaw ia ka Golden Temple ha Amritsar ba la tei da ki Sikh, ki nongbud jong u Guru Nanak.

Ngan wan noh mynta sha ki por kiba ngi kham iatip bad ia ki jingtei bad ki mot kiba katto-katne na ngi ngi la ioh-i. Ha kane ka ri don bun jait ki kut ba la tei ban iada ialade na ki nongshun. Kawei na kita kiba nga la ioh-i bad kaba

dang pynkynmaw bha ia ka dur jong ka, ka long ka Gwalior Fort, ne ka kut ha Gwalior, kaba pyn-i ia ka jingkhlain bad jingkhraw jong ki siem hyndai jong kane ka ri. Lehse don ruh kiba la ioh-i ia ka Agra Fort kaba la tei da u patsha Akbar (1542-1605), kaba long lehse kaba kham i-skhem bad kham itynnad ban ia kino kino kiwei pat ki *fort* ne ki kut ha kane ka ri. Kawei pat ka kut kaba i-tynnad bad kaba i-skhem ka long kato kaba ha Tiruchirapalli, South India. Nga dei ruh ban pynkynmaw ia ka Red Fort ha Delhi kaba ngi ju pyndonkam brobor na ka bynta ki kam kiba khraw bad kiba khia jong kane ka ri ha kine ki por.

Ha kaba kren ia ki kut, dei ruh ban kdew ia kata ka shnong Fatehpur Sikri kaba u patsha Akbar u la tei ban pynlong ka jaka shong jong u, bad ka ban long ruh ha kajuh ka por ka kut kaba skhem na ka bynta ka jingiada ia u hi. Kane ka don kumba 23 mail na Agra ; hynrei namar ba ym shym lah ban pynpoi um-dih, ne um-sait um-sum sha kane ka jaka, la dei ban shu iehnoh iingjah ia kane ka jingtei kaba khraw bad itynnad.

Mynta ngan kdew pat ia ki jingtei kiba la tei kum ki mot na ka bynta kito kiba la iap. Kaba nyngkong eh bad kaba don nam tam na kine ka long ka Taj Mahal ha Agra kaba uta u patsha Shah Jehan (1628-1658) u la tei na ka bynta ka lok kaba ieit jong u, ka Mumtaz. Kane ka jingtei la ong ba ka long kawei na ki hynniew ki jingphylla ha ka pyrthei. Kumba 5 mail na Agra, ha ka shnong Sikandra ngin shem ruh ia ka jingtei kaba itynnad ha kaba la buh ia ka mot-iap U patsha Akbar, u siem Mogul uba khrawtam jong ka ri India.

Ha kaba wai ngan wan noh sha kane ka ri Khasi-Jaintia jong ngi, kham tam mynta ba nga la kren shaphang ki mot jingtep. Lehse uwei na ki mot kiba don nam eh ha ri Kahsi u long u mot jong U David Scott, uta u saheb uba la wan sha

kine ki ri lum jong ngi bad uba la sdang ban shna ka surok naduh Gauhati haduh Shilot lyngba ka hima Khadsawphra, Mawphlang bad Sohra. Uta u mot jingkynmaw ia u u don ha Sohra. Hynrei u mot uba ngi dang tei shen ha kine ki snem hadien ka jingioh jong ngi ia ka jinglaitluid, u long u mot jong U Siem Tirot Singh uba don mynta ha Mairang. La tei ia une ban pyn-i ia ka jingsngew-burom bad jingsngew-ieit jong ngi ia u namar ka jingieit jong u ia la ka jong ka hima bad ka ri.

LYNNONG XXIV

KI KITAB HA KA KTIEN KHASI

Ka jingpyrshang ban thoh kot ha ka ktien Khasi ka la sdang ha ka snem 1824. Ha kata ka snem U Krishna Chandra Pal bad U William Carey jong ka Baptist Mission, ki la pynmih ha Serampore, West Bengal, ia ka Testament Bathymmai jong ka Bible kaba la thoh ha ki dak Bengalee,. Shiphew snem hadien, kata ha ka snem 1834. uwei u saheb jong ka Baptist Mission, uba kyrteng U Alexander Lish, u la pynmih ia ka gospel U Mathaios (hynrei ym baroh kawei) ha ka ktien Khasi. Ia kane ruh la thoh ha ki dak Bengalee. Sa hynniew snem hadien pat, kata ha ka snem 1841, U Rev. Thomas Jones jong ka Welsh Mission bad ka mem jong u, ki la pynmih ia ka kot pule Khasi kaba nyngkong, First Khasi Primer, ba la thoh ha ki dak Roman. Ha kata kajuh hi ka snem une u saheb u la pynmih ruh sa ar tylli kiwei pat ki kitab. Kita ki long (1) Ka Kot Pule Shaphang ka Jingkoit-Jingkhiah, bad (2) Ka Kot Tikir. Naduh kata ka snem ki kitab ha ka ktien Khasi ki la mih kawei hadien kawei pat ; bad ha kiba bun ki sobjek. Nalor ki kot kiba la thoh ban pule ha ki skul (text-books), bad ki kot niam, ki la mih ruh ki kot kiba pyrshang ban pynroi ia ka ktien Khasi, kum ki drama, ki poetry, ki kot jingiathuhkhana bad kiwei-kiwei. Ki kitab baroh kiba la mih naduh ba ngi la sdang ban thoh kot ha ka ktien Khasi ki la jan kot mynta (1970) ia ka 600 khlem da kynthup ia ki kot khubor Khasi (newspapers and magazines) kiba la mih naduh ba ngi la nang ban thoh kot. Haba shu niew kumne ia ka jingbun jong ki kitab ha ka ktien Khasi, la iathuh ia nga ba ka ktien Khasi ka iasriem

bha ha ka jingbun, lane ka palat pynban, haba ianujor bad ka jingbun ki kitab ha ka ktien Assamese.

Na ki kitab kiba ngi la thoh baroh, kiba bun eh ki long ki kot niam. Lajan mar shiteng na ki kitab baroh kiba ngi don, ki long kiba dei shaphang ka niam, ne ki kot niam ; bad kiba bun eh na kine ki long kito kiba la thoh ne pynmih da ki balang lane ki nongtrei balang Khristan. Kine ki kitab niam ki long kiba lah ban pule tang da la ki para niam hi, bad namarkata kim long satia kiba lah ban pynsngewbang ia kiwei pat ki bym dei na kata ka jait niam. Kim iar lane kim jylliew katba ki lah ban pynsngewbang ia kiwei pat kiba la kham ngam jylliew ha ka pule kot lane ha ka pyrkhat.

Kiba kham bud ha ka jingbun ia ki kot niam ki long kito pat kiba ngi pule ha ki skul. Kine ki la don kumba shi-spah palat. La kumta ruh, ngi dang duk shibun ha ki kot kiba ngi lah ban pule ha ki *high school* ne ki *college* na ka bynta ki sobjek kiba pher ba pher. Lymda don kum kita ki kitab, ngin ym banse ban pule ha ki skul bad ki college da kito kiba la thoh ha kawei pat ka ktien, kum ka ktien Phareng, lane lehse ka ktien Hindustani lashai la shisngi. Nga shep-tieng ba kane kan pynhiar dor ia ka ktien Khasi bad ka lah ruh ban nang pyntroin ia ka. Ki nong-India kiba stad bad kiba ngi niew ba ki long kiba ich-i jngai, ki ong hana ba ki ktien ki ban iaisah hangne ha ri India ki long tang ka Tamil, ka Bengalee bad lehse ka Hindustani; hynrei kiwei-kiwei baroh ki jait ktien ki lah ban duh bad ban dam noh kumba la long ka Sankskrit lane ka Latin.

Kiba bud pat ha ka jingbun na ki jait kot kiba la mih haduh mynta ki long ki drama bad ki jait kot kiba ki khot *literary*, kata ka mut ki jait kot kiba pynroi ia ka thoh ka tar ha ka ktien Khasi. Kine ruh ki don kumba 60 tylli. Kine ki iarap shisha ha kaba pynroi bad pyniar ia ka ktien Khasi, bad kumta ki ai katto-katne ka jingkyrmen ba ka ktien Khai

kan ym duh, hynrei kan nang roi lashai lashisngi. Ki nongthoh-kot ha ka ktien Khasi namarkata ki don ka jingkitkhlieh kaba khraw ha kaba pynroi ia ka, bad ha kaba pyniar ruh haduh ba kito kiwei pat, kiba kren da ki ktien kiba pher na ka jong ngi, kin kuah ban pule ia ka.

Ki kitab pat kiba ngi dang donkam eh ban don ha ki por mynta ki long kito kiba hikai ia ka trei ka ktah, bad kiba ngi lah ban pule ha ki skul had ki college. Kine mynta ki long tang khyndiat eh ; hynrei ki nongthoh kin ym nud ban thoh ia ki katba ym pat lah ban pynrung ia ki ha ki skul ne ki college. Ki Sorkar lehse ki lah ban pynshlur ia ki nong-thoh kiba pyrshang ban leh ia kane, khnang ba kine ki ri lum ruh kin roi ha ka trei ka ktah.

Don pat haduh 65 tylli ki kyrteng jong ki kot khubor Khasi kiba la mih haduh mynta ; hynrei bun na ki ki la jah noh. Ngi sngewbha ban tip ba ka Sorkar mynta ka don ka jingthmu ban pynshlur ia ki nongthoh jong ki kot khubor kiba rit. Kane kan iarap ban kham pynneh ia kito kiba dang im haduh mynta.

Ki kot khubor ki don ka jingkit khlieh kaba khraw ha kaba ialam jingmut ia u paitbah jong ka ri. Ka dang don shibun ka jingdum ha ka ri kaba ki kot khubor ki lah ia ka ban pynher sha jngai. Na ka bynta ka jingroi jong ka ri ha ka shong ka sah, ka synshar ka khadar, bad ha kaba pyniar ia ka jingmut jingpyrkhat jong ki trai shnong jong kano-kano ka ri, ki kot khubor ki long kiba donkam eh.

Ka jingthoh kot ha ka ktien Khasi ka la roi kham stet eh ha kine ki 9 bad 10 snem kiba khatduh. Kumba 152 tylli ki kitab Khasi ki la mih hapoh kine ki 9 snem. Kane ka long palat ia ka shipawa ia ki kitab Khasi baroh kiba ngi don naduh ba ngi la sdang ban thoh kot, 145 snem mynta. Nalor kata ruh, ka jing-thohkot ha kine ki snem ka la nang pyhpaw

shuh-shuh ia ka jingminot bad jingtih jylliew jong ki nongthoh kot.

Khadduh khadwai ngan ong ba nga kyrmen ba kane kan long ka jingkyrsiew thiah ia ki nongpule ruh ban kham pule kot, la kumno-kumno ia ki kot kiba ngi don ha la ka jong ka ktien. Lymda ngi pule ia kine ki kot ki nongthoh kot kin ngiah noh ka thoh, bad ka ktien Khasi kan nang troin.

LYNNONG—XXV

KA JINGLAITLUID HA KABA KREN, HA KABA IALANG PAITBAH, BAD HA KABA TREI IA KANO-KANO KA KAM

Ha ka Riti-Synshar kaba ki khot ka Constitution jong ka ri India, la iathuh ia ngi kiei ki hok kiba uwei-pa-uwei u briew uba long ruh u nongshongshnong jong kane ka ri u don; kata, kiei kita ki hok kiba ka ain hi lane mano-mano ruh kin ym lah ban knieh na ngi. Ia kine ki hok la khot ha ka Constitution ki "Fundamental Rights". Kum ki nuksa : (1) La ong hangto ha ka Constitution ba ha khmat ka ain, la u long uba stad ne uba bieit, uba riewspah ne uba duk, uba khraw jait ne uba poh, u nongshongshnong baroh jong ka ri India u long uba iaryngkat, (2) La ong ruh ba u nongshongshnong jong ka ri India baroh kawei u don kajuh ka hok la u dei na kano-kano ka niam, lane na kano-kano ka jait ka kynja. lane lada u long u shynrang ne ka kynthei, lane lada u long u nongsor ne nongkyndong, lane lada u long uba na ri thor ne na ri lum, (3) La ong ruh ba u nongshongshnong ka ri India u don ka hok ban bud bad ban ialap ruh ia kano-kano ka niam katba u mon, (4) La ong ruh ha kane ka Constitution ba u nongshongshnong jong ka ri India u lah ban leit sha kano-kano ka dukan, lane jaka bam, lane ka hotel, lane ka cinema, lane kano-kano ka jaka ialehsngewbha, la u long na kano-kano ka jait, lada kaba heh ne kaba rit, lane lada u long uba lieh ne uba iong. Baroh kumta ngi iadon ia kitei ki hok.

Hynrei ngan kren hangne tang shaphang ka hok kaba ngi don ha kaba thoh ne kaba kren, ban ialang paitbah katba ngi mon, bad ban trei kano-kano ka kam katba ngi mon,

Nga sngewbha namarkata ban ong ba nga sngewkmen ban ioh-i ba don kum kine ki hok ia kiba la ai ha ngi da ka Riti-Synshar jong ka ri India, khamtam haba ngi kynmaw ba don katto-katne ki ri ha ka pyrthei mynta kiba sngew ba u briew um dei satia ban shu pyrkhat kaei kaba bha tam ia u hi shimet, bad badei tang kiba tip ba nang, lane ki nongialam, kiba lah ban ialam jingmut ia u paitbah kaei kaba bha ia u, bad ia ka ri jong u bad kumta ruh ia ka pyrthei. Ki ri kiba ngeit kumta ki long kito kiba don hapoh ka *dictatorship*, kata hapoh ka jingsynshar ne jingialam jong uwei u briew ; lane kiba long hapoh ki rukom synshar kiba ki khot "nazi" ne "fascist", kumba ka la long ha ka por u Hitlar ha ri Germany, bad u Mussolini ha Italy. Hynrei wat mynta ruh ki don ki ri ha kane ka pyrthei ha kaba ki nongsynshar ki ngeit ha ka jingiapyn-ryntih kawei (regimentation) ym tang ha ka trei ka ktah, hynrei wat ha ka jingpyrkhat pyrdain lane ha ki jing kren ne jingthoh jingtar. Dei na kata ka daw ba haba ki Sorkar jong kita ki ri ki iohsngew ne tharai sniew ba uno-uno u briew u pyrkhat mon ne u pyrkhat laitluid ha ka rukom kaba iapher na kaba ki nongialam jong kita ki ri ki pyrkhat, ki sdang, kumba ki ong, ia kata ka jingsait jabieng (brainwashing) ia uta u briew, kata, ki pyn-i da kaba ki iakren ne iasaid bad uta u briew, lane da kaba ai ha u ban pule ia ki kot ki sla ba la thoh khnang na ka bynta kane, haduh ba ki la lah ban pynkylla ia ki jingmut jingpyrkhat jong uta u briew. Habadei badei pat, ia ki briew kiba pyrkhat pher kumne, ki phah noh sha kiwei pat ki bynta jong ka ri, jngai na la kiba ha iing ha sem, ne kiba ithuh ithaw, ha kaba kim lah shuh ban pynrung ia kita ki jingmut-jingpyrkhat kiba pher jong ki, lane ha kaba ym don shuh mano-mano ban iohsngew ia ki.

Kane ka rukom synshar ia ka ri da ka jingiapynryntih lang (regimentation) kam long, kumba nga la ong myntan, ka rukom synshar jong ka Sorkar India jong ngi, lane kam long kaba don ha ka jingpyrkhat jong kito kiba la thaw ia ka Riti-

Synshar ne Constitution jong ka ri India. Ka ri jong ngi ka ngeit ba dei tang ka jinglaitluid kaba lah ban pynsan pynrangbâh ia kane ka ri ha ka rukom kaba dei. Dei na kata ka daw ba ka la sngewdei ban ai ia kine ki bunjait ki jinglaitluid kiba la buh shynna ha ka Constitution jong ngi.

Kumta, hapdeng kiba bun ki hok kiba donkam eh, bad kiba dei hok ruh ba uwei-pa-uwei u nongshongshnong jong ka ri India u dei ban ioh, ki long kine harum kiba ngi sngewdonkam eh ban kdew : (1) ka jinglaitluid ha kaba kren ba thoh, (2) ka jinglaitluid ha kaba pynlong kano kano ka jingialang paitbah, bad (3) ka jinglaitluid ban trei ia kano-kano ka kam kat kaba ngi mon ne sngewbit.

Ngi dei ban kynmaw ba kane ka jnglaitluid kam dei ka jinglaitlan ne lait lyngkar na dong shadong. Kumta, la ka Riti-Synshar jong ka ri India ka ai ia ngi ia kane ka jinglaitluid ban kren lane ban thoh katba ngi mon, kam shah pat ban kren lane thoh ia kaei-kaei kaba lah ban buh ia kane ka ri India ha ka jingmynsaw ; kata, kan ym shah lada ngi kren lane ngi thoh ia kaei-kaei kaba lah ban iarap ha kano-kano ka rukom ia u nongshun jong ka ri jong ngi; lane, lada kata ka jingkren ne jingthoh ka lah ban pynkylla nongshun ia kito ki ri kiba ialong lok bad kane ka ri jong ngi ; lane, lada kata ka jingkren ne jingthoh ka lah ban pynmih jingkulmar ha shnong ha thaw, lane ka jingiapynmynsaw ne pyniap briew ha shnong ha thaw lane ha ka ri ; lane, lada kita ki jingkren ne jingthoh ki long kiba khlem rain, lane lada kita ki jingkren ne jingthoh ki long kiba kren khlem akor ne pynjahburom ia ki nongbishar ha ki iingkashari (court) jong ka ri; lane, lada kita ki ktien ki long ruh kiba kynshoit iano-iano ban leh ka kam runar, ne ka kam kaba pyrshah ia ka ain.

Kumjuh ruh shaphang ka jinglaitluid ban ialang paitbah katba mon. La ai ia ngi kane ka jinglaitluid, tang ba kata ka jingialang kan ym pynmih kano-kano ka jingkulmar ha shnong

ha thaw lane ha ka ri. Ngim lah ruh kum ki nongshongshnong jong kane ka ri India ban leit sha ka jingialang paitbah ryngkat bad la ki khnam ki ryntieh lane ki wait ki sum, lane bad la ki suloi.

Shaphang ka jinglaitluid ban trei ia kano-kano ka kam, ka Riti-Synshar jong ka ri India ka ong ba kane ka jinglaitluid kam khang ia kano-kano ka *State* ha ri India ban thaw ain na ka bynta ka jingiabha lang—kiba kumno ki briew kiba lah ne bit ban trei ia kano-kano ka kam ; kata, kiba la stad katno, lane kiba la ioh jinghikai haduh katno, lane kiba tbit kumno na ka bynta kata ka kam.

Na kine kiei-kiei baroh ngi ioh-i ba ka jingthmu ka Sorkar India ka long hi ban ai ka jinglaitluid katba lah ha kiei-kiei baroh, tang ba, (1) kata ka jinglaitluid kan ym long kaba pyntloi ia ka jingiada ia ka ri, hynrei ka dei ban long pynban kaba pynkhlain ia ka jingiada na ki nongshun, (2) ka ri India kan ym mon ruh ban ai ia kano-kano ka jinglaitluid, lada kata kan ym iarap ban pynroi kloi ia kane ka ri, hynrei kan ai ia kata ka jinglaitluid lada ka sngewthuh bad ngeit ba kata kan pynroi kham stet ia kita ki briew ha kiba la ai ia kata ka jinglaitluid, ha ka jingkoit-jingkhiah, ha ka shong ka sah, ha ka jingnang jingstad, ha ka spah ka phew, ha ka rep ka riang, ha ka lynti ka syngkien, ha ka kit ka bah, bad ha kiwei-kiwei baroh ki bynta ha kiba ngi dei ban roi.

Kum ki nongshongshnong kiba stad jong kane ka ri, namarkata, to ngin iabeh sha ki jinglaitluid kiba bha baroh, da kaba khmih thuh bha ba kita ki jinglaitluid kin ym long ki mawjinhthut ia ka jingroi jingbha jong ngi hi, lane ia ka jingroi jingbha jong ka ri baroh kawei. Lada manga bad ma phi ngim roi, kane ka ri India jong ngi kam lah ban roi. Kumjuh ruh, lymda kane ka ri jong ngi kam ioh lad ban roi lane iaid shaphrang, manga bad ma phi ruh ngin ym lah ban roi lane iaid shaphrang.

LYNNONG XXVI

U MAHATMA GANDHI (I)

Ha ka 2 tarik u October ka ri India baroh kawei ka kynmaw burom ia u Mahatma Gandhi, u khun uba khraw tam uba la kha ha kane ka ri ha kane ka juk kaba mynta ; namar la kha ia u ha kane ka sngi ha ka shnong Porbandar, kaba harud ka duriaw Arabia. La kyrteng ia u, U Mohandas Karamchand Gandhi, hynrei ka ri India ka khot burom ia u mynta U Gandhiji lane u Mahatma Gandhi.

Ka jingmut jong ka ktien "Gandhi" ka long u nongbuh dukan lane u nongkhaii. Hynrei la ki ba-haiing-hasem jong U Gandhiji ki la long na ka jait nongkhaii, pynban u kpa-rad bad u kpa jong u ki la long ki bakhraw-batri ha ki hima Porbandar bad Rajkot, ki hima syiem kiba don ha ka Gujrat mynta. U kpa-rad bad u kpa jong u ki la bat ia ka kam Myntri Rangbah ne Dewan Rangbah ha kitei ki hima syiem. Kine baroh arngut kim long satia kiba nang ban pule ia ka kot-ka-sla, kynrei ki la long ki briew kiba don ka jinglong kaba shisha. Ki la long namarkata ki snar bad ki kynrem-ki-lyndan ha la ka juk jong ki hi.

U Mohandas Karamchand u la long u khun khatduh bad, namarkata, u khun ioh-mon ha ka iing kiba ioh-ba-kot. Mano namarkata ban leit phohsniew ba une un long ha kawei ka sngi u nongialam uba khraw tam jong ki 50 klur ki briew kiba shong ha kane ka ri, bad u ban ialam ia ki na ka ri ka jinglong-mraw sha ka ri ka jinglaitluid, ban pyllait ia kane ka ri na ka jingim kaba poh-ia sha ka jingim kaba donburom, kaba iaryngkat kyrdan bad kiwei pat ki jait bynriew kiba khraw jong

kane ka pyrthei. Nalorkata, kaba la pynsngew-lyngngoh eh ia ka pyrthei baroh kawei ka long ba ka jingpynpoi jong u ia kane ka ri sha ka jinglaitluid kam shym long da ka lynti jong ka waitlam bad ka stieh, hynrei da ka lynti ka jingiaishahslem bad ka lynti jong ka jingieit.

U Albert Einstein, u saiantist uba khraw tam jong kane ka pateng kaba mynta, u ong kumne shaphang u Gandhiji :

> "Ka lah eh ban long ba ki pateng-bynriew ki ban dang mih kin ym lah satia ban ngeit ba kum une u briew u la im shisha ha ka doh bad ka snam, bad ba u la ieng bad la iaid ha ka sla jong kane ka khyndew."

Hynrei balei ngin ia kren ia ki juk ne ki pateng ki ban sa wan. Ia u Mahatma Gandhi, wat ka juk jong ngi hi ruh kam pat lah ban sngewthuh ne shemphang lut. Ka jingshisha ka long ba ki briew kiba kum ma-u kim long ki trai-ri jong kane ka jaka ne jong katai kawei pat, hynrei ki long ki trai-ri jong ka pyrthei baroh kawei bad ki briew jong ki juk baroh. Kawei ka juk kam lah ban sngewthuh lut ia kiba kum kine, ne ban bud lut ia ki jinghikai jong ki baroh. Namarkata, ka long kaba dei eh ba ma-ngi ha kane ka ri ngin kynmaw burom ia u briew uba kum une, bad ban sngew-sarong bad ainguh ia U Blei Nongthaw ba na kane ka ri kaba duk un mih kum une u khlur uba ka jingshai jong u kan ym lip noh tang mynta shi por, hynrei kan iai tyngshain shaduh ki juk ki ban dang wan ban pynshai ia ka jingiaid pilgrim u khun-bynriew ha kane ka pyrthei sngi.

U Jawaharlal Nehru, u Myntri Rangbah jong kane ka ri, ha ka 30 tarik u' Nai Kylla-Lyngkot ha ka snem 1948, kata ha kajuh ka sngi ba la siat iap ia u Mahatma Gandhi, u la ong kumne :

> "Ka jingshai ka la jah noh na ka jingim jong ngi baroh, bad tang ka jingdum ka tap lup ia ka pyrthei jong

ngi. Te hynrei nga bakla ba nga ong ba ka jingshai ka la jah noh, namar kata ka jingshai kaba la don baroh shi-katta hapdeng jong ngi ha kane ka ri kam shym dei ka jingshai kaba malu-mala ne ba khutia-khutain, hynrei ka long ka jingshai ka ban iai phyrnai da ki hajar snem ha kane ka ri jong ngi bad ha ka pyrthei hi baroh kawei, bad kan iai ai ka jingtngen bad jingshngain ia kiba bun."

U Mahatma Gandhi namarkata u long da shisha, "Ka thylliej ding ka bym ju lip."

Haba kumta, kiei ki bor kiba la iatrei lang ban pynlong ia u Gandhiji kumba u la long. Ngan niew mynta tang hynriew tylli kiei-kiei kiba la sain dur ia u. Kita ki long kine : (1) Ka kmie jong u bad ka jinglong riewblei bashida jong ka, (2) Ki jingthoh jong U Leo Tolstoy jong ka Russia, (3) Ki jingthoh jong U Henry Thoreau jong ka America uba la ialeh pyrshah ia la ka Sorkar namar ba ka shah ia ki nong-America ban thied bad ri mraw ia ki Negro, (4) Ka jingiohi jong U Gandhiji ia ka jigshah lehbein ki nong-Africa ha ka kti ki doh-lieh kiba la buhai shnong ha South Africa ha ka por ba u dang trei kum u muktiar hangto, (5) Ka Jingiathuh khana halor U Lum kaba u la pule ha ka Bible, bad (6) Ka Bhagavad Gita kaba ki Hindu ki khein kordor eh kum ka kot niam jong ki. Kine ki la trei hapoh jong u haduh ba ka la pynlong ia u ban pyrkhat, bad ban im ka jingim kaba la pynlong ia kito kiba ithuh ia u ban khot ia u "U Mahatma", kata, "U briew Uba Khraw Ka Mynsiem". Kane ka rukom im kaba U Mahatma hi u khot "Satyagraha", ka mut kaba im da ka bor ka jingshisha. Ha kaba shu kren lyngkot ka mut ba U Gandhiji u ngeit ba ha kata ka pyrthei, ka jingshisha, ka hok, bad ka jingshai kan jop ia ka bor jong ka jingbymshisha, jingbymhok bad jingdum. Kumta u la pyndonkam bad im da kane ka jingngeit ha ki kam bad ki jingiadei jong u baroh.

Ha ka jingiadei jong u bad la ki para-ri, u la ioh-i ba ka ri jong ngi ka long kaba duk, bad kumta u la im kum kiba duk: u la kup-shiliang bad sem-shiliang, u la bam shiteng kpoh, bad u la shong-la-sah ha iing trep. Ha ka jingiadei bad kiwei pat ki bym dei ki para-niam, u la ioh-i ba ka niam kaba shisha ka pynmih ia ka jingsngew iajan bad jingiaieit. Kumta, haduh ka sngi ka jingiap, u la pyrshah ia kita kiba la ong ba hana u Musulman, u Hindu lane u Khristan kin nym lah ban ia sahlang-shonglang. Nangta pat, ha ka jingiadei jong ka ri India bad ka hima Bilat, u la iohi ba ka jing-laitluid kam dei ban wan da ka bor ka wait hynrei da ka jingieit : namar ka jinglait-luid kaba ngi lah ban ioh da ka bor ka wait kan pynmih tang ka jingiasat mynsiem bad ka jingiashun junom- junom, hynrei ka jingjop ia u nongshun da ka bor ka jingieit ka pyn-kylla lok wat ia u nongshun hi. Ha ka jingiiadei bad kito ia kiba ha kane ka ri la niew bein ne khein jait poh, u Mahatma u la pyn-i shai ba ym don uba khraw ne uba rit ha khmat U Blei. Dei na kata ka daw ba u la khot ia kiba kum kita ki briew ha kane ka ri, ki "Harijan", kata ki briew jong U Blei. Kumta kat shaba u leit ha kane ka ri jong ngi u la kham jied ban ia shong ne sah ryngkat bad ki. U la leh ia kane ruh khnang ba un kyntiew ia ka longbriew-manbriew jong ki.

U Gandhiji u la ong kumne ha kawei ka por :

'Ngam ju bam doh bad ngam ju dih sikret ne dih kiad, hynrei ngam isih ia kito kiba leh ia kine baroh, bad nga khmih lynti ia kito kiba bam-ba-dih ba kin ym isih ne ibein ia nga namar ba nga kyndiah na kiba kum kine baroh."

Kine ki ktien ki pyn-i ia ka rukom pyrkhat bad rukom im U Gandhiji. La synshar ia ka jingim jong u da ka mynsiem jingiaishah bad jingburom ia ka jingpyrkhat bad jingngeit jong kiwei pat, wat lada kata ka jingngeit ne jingpyrkhat ka iapher na ka jong u ruh

U la im-sngi tang ban wad ia ka jingshisha. Ngim sngew lyngngoh namarkata ba, ha ka por ka jingiap jong u, ki briew

na kylleng ka pyrthei da ki phew hajar ki la thoh ki shithi sngewlem—kiba bieit bad kiba stad, kiba duk bad kiba riewspah, kiba ngeit bad ki bym-ngeit, kiba iadei jingmut bad ki bym iadei jingmut bad u.

Haba kumta, ngin tei mot daei ia uba kum une, bad uba kat une ? Ngin pyrshang kein ban iapyrthuh bud ia u da kaba pynieng ia ka hok bad ka jingshisha ha kiei-kiei baroh, bad da kaba jop ia kaba sniew da kaba bha. "U Gandhiji", ong u Sir Stafford Cripps, "u long u briew uba la jop ia kiei-kiei baroh kiba kynja doh da ka bor ba kynja mynsiem". U Louis Fischer pat, u nong-America, ha ka kot jong u shaphang u Mahatma Gandhi, u ong kumne, "U Gandhiji u long u briew uba bha, bad niar eh ba ngin shem ki briew kiba bha ha kane ka pyrthei." Kumta haba kha ia u briew uba bha sha kane ka pyrthei, ngi ialehkmen, bad haba u iap, ka pyrthei shi tyllup ka iam briew.

LYNNONG XXVII

U MAHATMA GANDHI (II).

Khyndiat eh ha kane ka ri Khasi-Jaintia jong ngi ki ban phohsniew shuwa ba ngin ioh ia ka jinglaitluid na ka ri Bilat ba mynta kane ka ri India jong ngi baroh kawei kan rakhe ia ka lyngkhuh snem jong ka sngi-kha u Gandhiji. Ha ka jingshisha ka jingkren bein bad ka jinglehbein jong ka Sorkar Bilat ka la pynlong ia kiba bun eh na ngi ki Khasi-Pnar ruh ia ka ban ia isih lem ia u. Hynrei mynta ha kane ka ri Khasi-Jaintia jong ngi ruh, kiba iaroh ia u bad ki nongbud ia ki jinghikai jong u ki la nangbun nangbun. Hapdeng ki nong India bad kumjuh ruh hapdeng kiwei-kiwei pat ki jaitbynriew ruh, ki nong iaroh bad ki nongbud ia u ki la nangbun nangbun katba nangleit ki sngi bad ki snem ha kane ka pyrthei. Ka jingma ka long ba ioh hadien habud lah ruh ban don ki ban da mane ia u kum uwei na ki blei. Ngi ngeit ba ka pyrthei shai mynta kan ym liat ha kata ka thliew. Namar la u Gandhiji u long da shisha uwei na ki briew kiba khraw tam ha ka pyrthei, hynrei u la long hi kum manga maphi, uba la don kijuh ki jingpynshoi, uba la iakynduh ruh kijuh ki jingeh.

Ha ka por ba u dang khynnah ruh ngi tip ba um shym da long u khynnah skul uba da stad eh. Imat u long uba shu pdeng briew. Ynda u la leit shong skul sha Bilat ruh, um shym da palat ia la ki para ba iashongskul. Hynrei katba ngi tip, baroh shi lynter ka jingim jong u u la pyrshang ban wad minot ia ka jingshisha ; kata naduh ba u dang shong skul bad haduh ka sngi ka jingiap jong u. Dei kane kaba la pynlong ia u mian pa mian uwei na ki briew kiba khraw tam eh jong kane ka

pyrthei. Ha kaba bud ia ka jingshisha u la dei ban iaid lyngba bun ki jingeh ha ka jingim jong u. Kumta ha kaba sdang la don bun kiba niewbein ia u, hynrei la don ruh katto-katne kiba sngewthuh, lehse byrngut-byrnget, bad kiba la iabud ia u. Wat na kito kiba ha iing ha sem jong u ruh, imat kiba la bud thikna ia u ki long tang ka tnga jong u bad lehse uwei ar na ki khun jong u. Hynrei wat na pdeng ki khun jong u ruh don ki bym shym la bud ia ki jinghikai jong u.

Ynda u la dep ka jingpule jong u ha Bilat u la sdang ban trei kum u muktiar (lawyer) bad kane ka la pynpoi ia u sha South Africa. Dei hangne ba u Gandhiji u la pyrshang ban im kat kum kata ka jingshai kaba don ha u, ka jingshai lehse kaba u la ioh da kaba pule ia ki kot ki sla kiba la thoh da ki riew pyrkhat kiba la im ha shuwa jong u, da kaba pule ia ki jinghikai kiba khraw jong ki riew niam, da ki jingpyrkhat ba marwei (meditations) jong u, bad da ki jinghikai kiba u niewkor, kiba la wan ha u ha ki bun rukom bad na ki briew kiba pher-ba-pher, Kane ka rukom im jong u ka la pynlong ia u teng-teng ban ieng pyrshah wat ia ka Sorkar ki dohlieh kiba synshar ha South Africa. Kane ka la pynlong ia u u nongialam ba rangbah jong ki nong India kiba shah shitom ha South Africa bad jong ki Negro ruh kiba ia bud ia u.

Ynda u la wan phai sha ri India, ki rangbah jong kane ka ri ki la pdiang ia u kum uwei u riewpyrkhat bad u nong aibuit lem jong ki nongmihkhmat trai-ri jong ka ri. U Gandhiji haba u la ioh-i ia ka jingsynshar bym dei jong ka Sorkar Bilat u la sdang ban ong ia la ki para Nong-India ba kim dei ban ia trei lem bad ka Sorkar, lada ha ki offiice, lane ha ki iing kashari, lane ha skul, lane hangno-hangno ruh. Kane ka la pynmih ia kata ka *non-cooperation movement* (ka jingiaid ap shiliang ka dot) kaba la pynbaiong-khlieh ia ka Sorkar Bilat. Ka jingong jong u Gandhiji ha kata ka por ka long ba ngi ki nong-India ngim dei ban iatrei lem ne ia trei ryngkat bad ka Sorkar Bilat lada kata ka jingsynshar jong ka ka long kaba bakla.

U la hikai ruh, ba ha kaba ngi pyrshang ban iaid kat kum ka hok bad ka jingshisha, ba ngim dei ban sheptieng iano-iano ; bad ba lada uno-uno u thap ia ngi na kawei ka ngap ngi dei ban pynshah da kawei pat ka ngap. Ka dei kane ka jinghikai kaba la pynkyndit ia ki riewpyrkhat wat ha ki ri Khristan ruh. Ha kito ki por, ki kot khubor America ki la ong ba u Gandhiji u long u Khristan uba khraw tam jong kane ka shispah snem ; ne jong kano-kano ka pateng ruh,namar ba u la pyndonkam ia ka jinghikai U Jisu Khrist ym tang ha ka jingiadei shimet-shimet, hynrei ha ka jingiadei hapdeng kawei ka jaitbynriew bad kawei pat ka jaitbynriew, lane kawei ka hima bad kawei pat ka hima. U la ong ruh ba ngim dei ban shun iano-iano hynrei ba ngin shun tang ia kaba sniew. Kumta u la ong ba ngim dei ban shun ia ki nong-Bilat hynrei ba ngin shun ia ka jingsynshar ba bakla jong ki ia ngi, ia ka *imperialism* bad ia ka *colonialism* jong ka sorkar Bilat, kata ia ka jingleh-traikhlieh jong kawei ka jaitbynriew halor kawei pat, lane ia ka jingsynshar ia kiwei pat ki jaitbynriew na ka byn ta ka jingmyntoi la ka jong ka jaitbynriew. Dei na kane ka daw ba la set phatok ia u Gandhiji bunsien, namar ka Sorkar Bilat kam lah kut jingmut lada dei ne em ban pynshitom iatuneu briew uba imat u long u nongshun jong ka, hynrei uba kren pat ia ka jingshisha. Khadduh khadwai kine ki jngialeh jong u ki la pynlong ia ka Sorkar Bilat ban mih noh na ka ri India, bad kumta kane ka ri jong ngi ka la ioh pat ia la ka jinglaitluid, ynda ka la shah synshar ha ka Sorkar Bilat lajan kumba 200 snem. Dei na kane ka daw ba la khot ia u Gandhiji "U Kpa jong Ka Jait-bynriew (India)". Ngi iakmen namarkata man ka snem ha ka sngi-kha jong u—2 tarik u October—khamtam namar ka jingsngewnguh eh ba u la wallam ia ka jinglaitluid jong kane ka ri.

Hynrei ka jingkhraw jong u kam long tang namar ba ula ai ia ngi ka jinglaitluid, hynrei namar ki jinghikai kiba khraw kiba u iehnoh ha ngi kum ki jingiohkynti jong ngi. Ka India bad ki library ha kylleng ka pyrthei mynta ki ia

lum ia ki jingkren bad ki jingpyrkhat jong u. Bad ka jingkyrmen jong ka pyrthei ka long ba lada ngin bud ia ki jinghikai jong une u 'riew radbah, kan lait na ki thma ki ktien baroh bad kan wallam ia ka jingsuk ha satlak ka pyrthei.

Ki jinghikai kiba khraw tam jong u ki long lehse kine :—
(1) Ka Ahimsa, lane kata kaba la khot ha ka ktien Phareng "non-violence". Haba pyrshang pynkylla Khasi ia kane, ka mut "ka bym pynmynsaw iano-iano". U briew um dei ban pynmynsaw ia uwei pat u briew ne ban pyrkhat ban pynsniew ia u, lane ban shukor, lane ban shun, ne ban bat ha lade ia kaei-kaei kaba uwei pat u dei ban ioh. U briew u dei ban bat ne bud ia ka jingshisha ha ki kam ki jam jong u baroh, ha ka shong ka sah bad ha ka pyrkhat-pyrdain,; un len ruh iálade: kata, u dei ban aiti ialade na ka bynta ka jingbha jong ka jait-bynriew barch, bad um dei ruh ban sheptieng. U Gandhiji u ong ba ka jingbymsheptieng ka pynmih kiwei pat ki jing long kiba bha baroh.

Ngin ym lah ban burom kham bha ia ka sngi-kha jong u ban ia kaba ngin kut jingmut ban bud wat tang kawei ar na kine ki jinghikai kiba khraw jong u.

LYNNONG XXVIII

U MANATMA GANDHI (III)

La kha ia u Gandhiji ha Porbandar, ka shnong kaba harud jong ka duriaw bah ha ki pud kiba sha sepngi jong ka ri India, ha ka snem 1869.

U Gandhi u la pyndep ia la ka jingshongskul da kaba leit pule Ain ha London kumba lai snem. Ynda u la wan phai pat sha la ka ri u lasdang ban trei kum *u lawyer* ha Bombay kumba ar snem. Hynrei namar ba u long u bym ju pynpawkhmat ialade, ym don ki ban leit ai ki mckotduma ha u. Kumta u la leit phai pat sha Porbandar.

Hangta, ha kawei ka sngi, u la leit sha uwei u sahep uba long u *political agent* ban iakren bad u na ka bynta u Laxmidas, u hynmen jong u uba long u secretary jong u siem ita i hima Porbandar. Namar ba uta u sahep u la sngewsalia ia ka jingiasaidnia u Gandhi, u la phah ia la u *chaprasi* jong u ban shop ia u Gandhi shabar *office*.

Kane ka jingjia ka la pynlong ia u ban iehnoh ia la ka ri bad ban leit trei kum u pleader sha South Africa ha ka snem 1895. Hangta, ha kawei ka sngi u la dei ban leit da ka rel sha kawei ka snong kaba kyrteng ka Pretoria. Namar ba u dei ban leit da ka train baroh shi miet, kumta u la thied da ka *first class ticket*, bed u la shong ruh ha ka first class *compartment*. Hynrei ynda u la poi ha kawei ka shnong kaba kyrteng ka Maritzburg, uwei u sahep u la wan rung ha ka kamra jong u,

bad u tang shu ioh-i ia u Gandhi u la mih noh shabar ban leit iathuh ha ki officer jong ka *railway.* Kine ki la wallam da u pulit uba la sei ia Gandhi shabar namar ba um kohnguh satia ban mih noh na kata ka compartment bad ban leit shong ha ka third class.

U Louis Fischer, u nong America uba la thoh kawei ka kot shaphang u Gandhi, u ong ba dei kine ar tylli ki jingjia kiba la pynlong briew ne pynkylla ia ka jingim u Gandhi.

Hapoh shitaiew, hadien katei ka jingjia kaba khadduh, u Gandhi u la lum ia ki nong India kiba don ha Pretoria bad u la kren pyrshah ia ka jingpyniapher ia u dohlieh na u dohiong. Naduh kata ka khyllipmat u Gandhi u la kylla long uba shlur bad uba nud ban kren paitbah.

Kumta, ynda u la sngewthuh ba u dei ban sah slem ha South Africa, u la leit shaw ia ka Mrs Gandhi bad ia ki khun jong u arngut na Porbandar, kata ka shnong u Gandhi kaba don mynta ha Gujrat.

Katba u dang don ha ri India, ha kane ka jingwan jong u, u la iathuh ha ki jingialang paitbah ia ka jingshahshitom ki nong-India ha South Africa. Kumta, ynda u la leit phai pat sha Africa bad ka Mrs Gandhi, ki sahep kiba ha South Africa ki la iadom bha ia u; bad u tang shu poi hi da ka jhad, ki dohlieh ki la iakerkut ia u bad ki la iakawang ia u da ki pylleng pyut bad ki la sdang ruh oan lynthem da ki maw ia u. Ki la iashoh, ki la iakynjat, bad ki la thap ia u, haduh ba u la jan iap-ler bad kyllon da ka jingtlot. Kumta u la kyrshan ialade da kaba bat ia ki dieng kper jong kawei ka iing. Hangta u paitbah dohlieh u la iapyrta, "Ngin thang im ia u".

Hynrei don kawei ka mem, ka Mrs Alexander, ka tnga u Superintendent ki pulit, kaba la pyllait ia u. Ka la leit bud ia u Gandhi haduh ba un da poi ha kata ka iing ki para nong-

India ha kaba ka tnga bad ki khun jong u ki iadon. U tnga jong kata ka mem, u Mr. Alexander, u la phah ar ngut ki sahep pulit shapoh kata ka iing, kiba la pynriam pulit ia u Gandhi bad ki la pynmih ia u na shadien iing. Ia lade pat kine ki sahep ki la riam da ki jingriam dkhar bad ki la iamih buhrieh ryngkat bad u Gandhi na kata ka iing, bad ki la leit buhrieh ia u ha thanat.

Ynda kane ka khubor ka la poi sha Bilat, u Joseph Chamberlain, uba long u Secretary of State, u la ai hukum ban pynshitom ia kita kiba la ialynthem maw ia u Gandhi ; hynrei u Gandhi um shah ia kata, namar ba u cng ba kam dei ka pop jong kita ki briew, hynrei ka long pynban ka pop jcng ka Scrkar Dchlieh kaba la hikai ban niewpch ia u dohicng, bad kaba la pynngeit bieit ia ki paid dchleih ha Scuth Africa haduh ba kin da leh kumta ia u.

Ha Africa, u Gandhi u la seng ia kawei ka kper rep kaba u khot ka "Phcenix Farm". Hangne u la shcng la sah bad la kiba ha iing ha sem bad ki lck ki jcr da ka jingthmu ban pyrshang ne *experiment* ia ki jingshisha baroh.

Kawei ka jingshem na kine ki experiment ka lcng ban ym khuslai ia la ka jingim bad ban niew tang ka synrum ia ka spah pyrthei lane ia ka burcm pyrthei. U Gandhi u la shem ba ka kham bha ban shaniah ha U Blei na ka bynta la ka jingim ban ha ka *insurance company.* Kumta wat ynda u la *insure* ialade bad ia la kiba ha iing jong u haduh kumba Rs. 15,000 u la sangeh nch na kaba siew da kaba cng ba U Blei un sa khmih hi ia u bad ia kiba ha iing jcng u barch.

Kawei pat ka jingshem jong u Gandhi na kine ki experiment ka long ba ka bor ka mynsiem ka lcng kaba khraw katta-katta. U khot ia kane ka bor, "Satyagraha", kata ka mut, ka bor jong ka jingshisha bad ka jingieit. Kane ka mut ruh ba u briew uba ngeit ha kane ka bor um don jingtieng

ei-ei. Ka bor kaba u Gandhi u la ioh na kane ka jingngeit ka la pynlong ia u Gokhale, uwei na ki radbah jong ka ri India, ban ong ha ka snem 1912, ba u Gandhi u don ha u ka bor mynsiem kaba khraw katta-katta ba u lah ban pynkylla ia u paidkar ban long ki riewshlur bad ki *martyr*. "Ha khmat u Gandhi", ong u Gokhale, "u briew u lehrain ban leh kano-kano ka bym idei, bad u sheptieng ban pyrkhat kano-kano ka bym sngew dei".

U Gandhi u la wan phai khadduh iawai sha ri India ha ka snem 1915, kata ynda u la sah ha Africa kumba 21 snem. U Rabindranath Tagore, u poet uba khraw jong kane ka ri India, u la long uba nyngkong ban khot ia u, u Mahatma, kata, "U Khraw Mynsiem".

Naduh ba u Gandhi u la buh kjat ha ri India pat, ka jingkwah jong u ka long ym tang ba kane ka ri kan ioh la ka jing laitluid na ki Phareng, hynrei ba kan long ka India kaba thymmai, kaba da laitluid shisha, kata, ka ban don hi la ka jong ka jinglong—ym kaba shu tynneng ia kiwei pat ki jaitbynriew.

Ha ka jingialeh jong kane ka ri India ban ioh ia kane ka jinglaitluid, bad haba don kiba ong ba ki Phareng ki la jop ia kane ka ri bad ki bat ruh ia ka da ka waitlam, u ong ba kata ka jingong ka long ka bym dei, hynrei u ong ba ka waitlam kam lah ban bat ia ngi, u ong ba dei mangi pynban kiba bat ia ki Phareng, namar ba ngi sngewtynnad ban ia khaii-pateng bad ki. Ki ruh ki pynsngewbha ia ngi da ki buit ba buhrieh jong ki, bad ki ioh ruh ia kaba ki kwah na ngi hi. Ngi pat ruh ngi pynkhlain ia kata ka jingiaibat jong ki ia ngi da kaba ngi iakajia hapdeng jong ngi.

Ka jinglaitluid kaba u Mahatma Gandhi u kwah, kam long tang ka jingpynkylla ia ki nongsynshar na ki dohlieh sha ki dohiong, hynrei ka jinglaitluid jong ki nongrep, ka

jinglaitluid jong u paid jong ka ri baroh kawei, kata, ka jinglaitluid na ka jingduk, ka jinglaitluid na ka jingsheptieng, ka jinglaitluid na ka jingbieit, ka jinglaitluid ki nongkyndong na ki nongsoi, ka jinglaitluid ha kaba mane ia U Blei ha la ka rukom rukom, bad bun kiwei-kiwei pat ki jinglaitluid kiba u paid jong ka ri baroh kawei u dei ban ioh.

Ngin ym lah ban thoh lut shaphang une u briew uba ka pyrthei mynta ka niew ba u long uba khraw tam jong kane ka juk. Ngi lah ban kdew tang kawei ar na ki jingpyrshang kiba khraw jong u.

Kawei ka long ba u la kdew ha kane ka ri ia ka jingbakla ban niew ia la u parabriew ba u long uba kham poh ban ialade. Kumta ha ka Riti synshar (Constitution) jong ka ri India ia pynduh da ka ain ia ka jingkhein jaitpoh. Baroh ngi iaryngkat; ym don shuh u khraw jait kane uba poh ka jait ka kynja.

Kawei pat ka jingpyrshang jong u kaba la pynlong ia u haduh ba un da duh la ka jingim ka long ban iapynlong lok ia ki Hindu bad ki Mussulman. Kane khadduh khadwai kala pyning ia kito ki Hindu kiba la shun thlongmluh-thlongsying ia ki Mussulman. Namarkata, ha kawei ka janmiet, katba u dang leit sha ka jingiasengduai kaba la pynlong ha phyllaw jong ka iing kaba u la shong ha Delhi, uwei u samla Hindu uba ngeit ba u Gandhi u long u nongshun jong ki Hindu u la siat ia u da ka pistol lai sien, kumta hi u Gandhi u la kyllon. Kata ka la long ha ka 30 tarik u January 1948.

Ha kata ka rukom rene u radbah jong ka ri jong ngi u la khlad noh. Ka pyrthei mynta ka niew ia u kum uwei na ki briew kiba khraw tam ha ka histori jong ka pyrthei. U la iehnoh hadien jong u ia ngi ia ka gospel ka jingiaieit, ka jingshlur bad ka jingshisha.

LYNNONG XXIX

U MAHATMA GANDHI (IV)

Haba U Mahatma Gandhi u la kyllon ha ka 30 tarik u January, 1948 da u kuli jong uwei u samla uba la siat ia u, u Jawaharlal Nehru, U Myntri Rangbah jong ka ri India ha kata ka por, u la ong, "ka jingshai ka la phet noh na ngi." Hynrei kumta-kumta hi u la pynbeit ia lade da kaba ong, "Em ! Em ! kane ka jingshai kaba la tyngshain ha ka ri jong ngi baroh shi katta, kan ym lip, hynrei kan iai tyngshain ha kane ka pyrthei wat sa shi hajar snem hadien." U Jawaharlal Nehru kum u briew uba stad bad uba ioh-i jngai u la ong ia kaei-kaei kaba mynta ngi nang ioh-i shai ba ka long kaba shisha.

Mynta ki jingong jong u bad ki jinghikai jong u ki la nang kham phyrnai bad ki la phriang kham jngai na ki pud jong kane ka ri jong ngi, bad sha ki ri baroh jong ka pyrthei.

Ngim lah khlem da kynmaw ba u Dr. Martin Luther King, u Negro ba donnam jong ka ri America, u la pyndonnam ialade da kaba bud ia ki jinghikai u Mahatma Gandhi, haduh ba u la ioh ia kata ka Nobel Peace Prize, ka buskit ba la ai ia u namar ki jingmut ki jingpyrkhat bad ki rukom trei jong u kiba lah lashai-lashisngi ban wallam ia ka jingsuk ha ka pyrthei. Kata ka rukom pyrkhat bad rukom trei jong u Dr. Martin Luther King ka long kaba ki tip ha kylleng ka pyrthei kum kawei na ki jinghikai kiba khraw tam jong u Mahatma Gandhi kaba u khot non-violence. Ha kane

ka juk jong u atom bad ki *nuclear bomb*, ka pyrthei ka la sdang ban sngewthuh ba dei tang kane ka jinghikai u Mahatma Gandhi, kaba lah ban pyllait im ia ki jaitbynriew baroh jong ka pyrthei na kata ka jingiap duh kaba shyrkhei ka ban wan, lada ki hima bah ka pyrthei ki sdang ia ka ban ialeh thma da ki atom bad ki nuclear bomb.

Haba shu ong lyngkot, kane ka jinglikai kaba la khot *non-violence* ka long kaba ong ba ym bit ban pynmynsaw iano-iano da ka ktien lane da ka kam lane wat ha ki jingpyrkhat kiba rih jong ngi. Kane ka jingmut bad jingpyrkhat, kata ka non-violence, ka mih ruh na ka nynsiem kaba iabeh sha ka jingshisha, sha ka jingieit, ka jingiaishah, ka jingshakri ia kiwei pat, ka jingbymkuah ban ioh ei-ei ialade, lanc la kumno-kumno ka jinglong adykar, ha kaba iabeh ban ioh ia kiei-kiei kiba kynja pyrthei Kane ka *non-violence*, ne ka jingbymkuah ban pyn-mynsaw ne pynsniew ia kiwei pat ka long ruh ka atiar kaba dei ban pyndonkam ha kano-kano ka jingialeh ne jingiapher jingmut ha pdeng kawei ka jaitbynriew bad kawei pat, lane ha pdeng kawei ka kynhun ne jait niam na kawei pat ka kynhun. U Mahatma Gandhi u ong ba ka *violence*, lane kaba kuah ban pynsmiew ia kiwei pat, ne ka jingshun, ka jingkuah pynhiar kput, ne jingpyniap briew, ne ka thma ne ka jingpynshitom bein, ne kaba lute ne shukor, ne kaba knieh ia ka hok jong kiwei pat, ka long kaba iai kynroi, bad ym don ka jingkut ia ka. U Dr. Martin Luther King ha kaba pdiang ia ka Nobel Peace Prize, ka buskit kaba donman ba la seng da U Alfred Nobel, u nong Sweden, u ong ba ka *non-violence* ka long maka kaba lah ban pynjem ia ki jingialeh kawei ka hima bad kawei pat ka hima, bad ka long ruh maka kaba lah ban pynbeit pynbha ia ka jinglongsniew kaba don mynta ha ka pyrthei. Ka por kan ym slem, la ong pat u Dr. Martin Luther King, ha kaba ki jaitbynriew kin sa ioh-i ba kane ka long ka lynti ka ban pynpoi ia ki sha ka ban ia imsuk imsain ha kane ka pyrthei.

Hynrei la kane ka jingialam jingmut jong u Mahatma Gandhi sha kane ka jingshisha kaba u khot ka *non-violence* ka long ka kaba khraw bad kaba ka pyrthei ka donkam eh mynta, ngim lah khlem da kdew ruh ia kiwei pat ki kam kiba u Mahatma u la leh ki ban long jinghikai bad kiba la pynmih ki soh ruh ki ban sah da ki hajar snem. La u Mahatma u la pynleit bun eh ia ka por jong u na ka bynta ka jinglaitluid ka ri India, um shym la klet ba ki jinghikai jong u kin wallam ruh ia ka jing laitluid ki jaitbynriew baroh ha ka pyrthei. Kumta mar shu ioh ka ri India ia la ka jinglaitluid, ngi la ioh-i ia ka Burma, ka Ceylon, ka Indonesia, Malaysia, Indo-China bad kiwei-kiwei ki ri jong ka Asia ruh kiba la ioh ia ka jinglaitluid na ki ri kiba la synshar ia ki da ki bun-bun snem. Hadien pat ki ri jong ka Africa ruh ki la ioh ia ki jinglaitluid, kawei hadien kawei. Kine baroh ki long u soh jong kata ka jingshai kaba la tyngshain ha kane ka ri India jong ngi, bad kaba dang iai tyngshain haduh ba ki briew baroh kin ioh kheit ia u soh jong ka jing-laitluid. U Mahatma Gandhi u peit sha kata ka por ha kaba ka jaitbynriew kaba rit tam ha ka pyrthei kan sngew ba ka long kaba jrong bad kaba ryngkat kyrdan bad kaba khraw tam. Um kuah pat ban yn don ki pud ki ban pynwit ia ka jingshakri jong kawei ka jaitbynriew ia kawei pat. U ong ba u Blei um shym thaw ki pud kiba kum kita. U Mahatma Gandhi u peit namarkata sha ka por ha kaba ka pyrthei baroh kan long tang kawei bad hapoh kawei ka jingsynshar, namar dei tang ha kata ka rukom ba kane ka pyrthei ka lah ban iai im. Kumta ka jingkuah jong u ia ka jinglaitluid ka ri India ka long ba kan long kaba kham bit bad kham bha ha kiei-kiei baroh, khnang ba ka lah ban aiti noh ialade kum ka jingknia kaba khuid bad ba mon sngewbha na ka bynta ka pyrthei baroh kawei. Khlem artatien ka ri jong ngi ka lah ban poi sha kata ka *goal* ha ka jingthmu kaba bymjukut ka jong u Blei, lada ka bud bniah ia ki jinghikai u Mahatma Gandhi, u Kpa jong ka Jaitbynriew jong ngi.

Ngin ym lah ban kdew lut ia kiba bun ki rukom jingshai kiba dang tyngshain haduh mynta, bad ki ban dang iai tyng-

shain ruh lyngba ki jinghikai bad ka jing-im jong u Mahatma Gandhi. Ngim lah lehse ban ym kynmaw ha kane ka khep ia ka jingtrei jong ka Education Commission ba la thung da u Mr. Chagla, Union Education Minister, bad shaphang ka jingiaipynkynmaw ki rangbah jong ngi ba ka jinghikai ha ki skul, ki college bad ki university jong ngi ki dei ban wan ha kata ka dur ha kaba une u Kpa jong ka Jaitbynriew jong ngi, u Mahatma Gandhi, u la kdew ha ka poı kaba u dang im.

Khadduh khadwai, ngam lah kum u riewlum ban ong ba ngi don ka jingsngewnguh kaba khraw ia u Mahatma Gandhi na ka bynta ka khubor jong u kaba u khot ka Sarvodaya kaba mut, haba shu krenlyngkot, ka jingmanbha jong u briew baroh. Ha kane ka jinghikai jong u u lı pynkynmaw khamtam ia kata ka kot u Ruskin, *Unto This Last*, kaba pynkynmaw ba ym bit ban klet iano-iano khamtam ia kito kiba rit, kiba shitom, kiba duk, kiba pang, bad kumta ter-ter. Kane ka jingpyrkhat jong u ka la pynlong ia u ban ong ba ka jingsynshar da uba punpaid kam lah ban ieng bro-bor. U ong ba ki rit paid ki lah ban pyndem ialade tang ha kiei-kiei kiba rit, hynrei u ong shai kdar ba ka long kumba dang shong ha ka jinglong mraw lada ki rit paid ki dang shu pyndem ialade ha katba ki ong ki bun paid. Ka *democracy*, ong u Mahatma, kam long kata ha kaba ki briew ki long kum ki lang-brot. Ha ka democracy, u ong, ngi dei ban ai lad bha ia ki jing-laitluid uwei-pa-uwei u briew, bad ngi dei ban burom ia ka jingpyr khat basngur uwei-pa-uwei u briew.

LYNNONG XXX

U MAHATMA GANDHI (V)

Ia u Mohandas Karamchand Gandhi ia uba hadien la khot u Mahatma, lane u riewkhuid ne u riewhok uba khraw, bad ia uba ka ri India baroh kawei ka la khot icit Gandhiji, la kha ha ka snem 1869 ha Gujrat, ha sepngi jong kane ka ri India jong ngi. Namar ka jingialam bastad jong u ia kane ka ri sha ka jinglaitluid, la khot ruh ia u, "U Kpa jong ka Jaitbynriew". Namar ba kane ka la long ka kam kaba khraw bad kaba kham kongsan ba u Gandhiji u la kit naduh ba u la wan phai sha kane ka ri na South Africa, ha ka snem 1915, haduh ka snem 1947, ha kaba kane ka ri ka ioh aitat ia ka jing laitluid, bun bun eh ki briew ha kane ka ri bad ha ka pyrthei ruh ki kynmaw ia u kum u nongpynkhih ha ka sain pyrthei. Ha ka jingshisha kane ka jingiashim bynta jong u ha ka sain pyrthei ka mih na ka jingialeh pyrshah jong u ia ka jingsniew baroh, lada ka long ha ka sain hima sima niuma, lada ka long ha ka khaii-pateng niuma. Ka jingshitom mynsiem jong u ka la long khamtam na ka bynta ka jingimbha bad jingimsuk jong ki jaitbynriew baroh. Ki atiar kiba u pyndonkam khnang ban pynpoi ia ka pyrthei jong ngi sha kane ka jingim bha bad jingim-suk ki long: (1) kaba bud ia ka jingshisha ne u jingshisha haduh kaba kut, (2) kaba iehnoh ia ka atiar jong ka jingleh jubor bad jingthombor ha ka thma ne ka ktien, kata, kaba kiar na kaba pynmynsaw iano-iano da ka tiar ne da ka kti, lane wat da ka ktien, bad (3) da kaba shakri ia kiwei pat. Ia kane ka jingmanbha jong ki briew baroh u khot "ka Sarvodaya". Kane ka mih na ka jingieit ba-sngur jong u ia ki byn-

riew baroh. U ieit bad u kit khia kumjuh ia ki siem bad ki nongbylla, ia u Jamindar ne ia u nongrep, ia u Hindu ne u Musulman, ia u dohlieh ne u dohiong, ia u riewkhuid ne ia u nongpop. Um da kwah satia ban don mano-mano ruh u ban shah ban-bein. Ngi shem ba u Gandhiji u ialang bad ki riew-spah bad kiba duk kumjuh. U ialang bad ki metor bad kiba pohtam jong ka ri India ha kajuh ka rukom ba u ialang bad ki Brahmin ne ki karaw jait. U ong ba dei ban tehsong lang ia ki briew bad ki jaitbynriew baroh da u kynjri jong ka jingieit. U khmih lynti ruh ba baroh kin iatrei hok bad trei minot ia la ki kam ; had kito kiba khlain, kiba riewspah, bad kiba donbor ki dei ban iarap bad iada ia kiba duk, kiba shitom bad kiba hap ha ka jingjinjar.

Kane ka jingieit ia ki bynriew baroh ka dawa ia ka jing-pynsuda ialade, ia ka jinglen-lade, ia ka jingaiti ialade, bad wat ban iap ruh lada donkam na ka bynta kiwei pat. U Gandhi u ngeit ba ka jingiabeh jong ka pyrthei ia ka ban ioh kyrhai ia ki mar jong kane ka pyrthei kan ym wallam ia kata ka jing-manbha jong ki bynriew baroh ; kan pynmih pynban ia ka jing-iabishni, ka jingiapihuin, ka jingiaknieh bad ka jingbanbein ia kiba tlot bad ba sahdien. Dei na kane ka daw u Gandhiji um sngewdei ban pynkhraw bor ia ka spah (capital) kumba ka long ha ki ri sepngi, lane ia ka jingpynkhrawbor ia kiba trei ha ki farm bad ki factory kumba ka long ha Russia bad China.

Ban iaid ha kane ka lynti u Gandhiji, ka donkam ka jing-longmynsiem kaba sngur bad bakhlain. U Gandhiji u ngeit skhem ba ka boi mynsiem ka kham khlain ban ia kino-kino ki bor ha ka pyrthei. Namarkata u im bro-bor uba dap bad bashlei da kane ka jingim ba kymja mynsiem kaba paw ha ka jingiadei jong u bad ki briew baroh. La ka lynti jong u ka iasriem ia ka *communism* ha kaba ka pyrshang ban ioh ia ka jingmanbha u bynriew baroh, hynrei ka iapher eh na ka ha kaba u Gandhiji u pyrshang ban pynpoi sha kane kajuh ka

jingthmu da ka lynti jong ka jingieit bad ym da ka lynti jong ka jingleh-jubor. Ka jingleh-jubor ka pynmih ia ka jingiashun kawei ka kynhun bad kawei pat, bad ka pynpoi ia ki jaitbynriew jong ka pyrthei sha ki thma bad ki jingialeh ; hynrei ka lynti jong ka jingieit, u ong, kan wallam ia ka jingsuk ha ka pyrthei baroh kawei. U Gandhiji namarkata u *appeal* sha u nonglehsniew ne nonglehbymman ba un iaid ha ka lynti kaba bha, U Gandhiji u ong ba ngi lah ban jop ia ka jingsniew tang da kaba ngi shah shitom na ka bynta kito kiba sniew ne da kaba ngi iap na ka bynta jong ki.

Ka jingieit jong u Gandhiji ia ki nongrep bad ki nongkyndong ha ki nongrit ka ri India ka la pynlong ia u ban pyrshang ban pynieng biang ia ki rukom trei kam kiba la duh noh na ki nongrit jong kane ka ri. Ka jingkyntu jong u ia u nong-India baroh ban phong da ki jain khaddar ka long namar ba u khmih lynti ba kane kan pynim pat ia ka rukom thir-ksai bad rukom thain-jain kaba la pynlong ia ka ri India ha ki por kiba mynshuwa ka ri kaba riewspah bad kaba insuk-imsain. Namar ba u ieit ia ki hongrep bad ki bynriew baroh, u la dawa ruh ba u nongrep baroh u dei ban ioh kynti la ka khyndew ha kaba u lah ban rep. Uwei na ki nongbud uba khraw tam jong u Mahatma Gandhi uba kyrteng u Vinoba Bhave, u la iaid da ka kjat kylleng ka ri India ban ialap ia kane ka jinghikai kaba khraw jong u Gandhiji. U la leit sha ki jamindar bad sha kito baroh kiba don shibun ka khyndew ba kin ai noh ia la ki khyndew ba ki iehnoh shrah ha ki nongrep, kumta ba kiba duk bad kiba thngan ha kane ka ri kin ioh ka bam kaba biang.

Kane ka jingieit kaba u Mahatma Gandhi u kren, ka long kaba u, ha kawei pat ka rukom, u khot ka *non-violence ne ahimsa*, kata, ka jinglong ka bymkuah ban pynmynsaw iano-iano. Kane, u ong, ka long ka jinghikai jong ki riewkhuid baroh bad ki nonghikai kiba la wan sha kane ka pyrthei ha ki juk kiba la leit noh, kum u Gautama Buddha, U Jisu Khrist, bad kiwei-kiwei kiba la hikai ia ngi kumno ban im.

Ka dei kane ka jingieit ia u bynriew baroh kaba la pyn-long ia u ban kren pyrshah ia ki *factory* na karkhana kiba heh kiba la pynlong ia ki nongtrei tang kum ki mraw ha kita ki karkhana. Ha ka jingpyrshah jong u ia kine ki kor kiba pynlongmraw ia u briew, bad kiba pynlong ia ki trai jong ki ban tei ne shna ia ki namar ka jingkuah lalot jong ki, u la iaroh shibun eh pat ia ka kor suhjain namar ba u Mr. Singer, uba shna nyngkong ia ka Singer Sewing Machine, u la shna ia ka namar ba u ieit ia la ka tnga bad u kuah ban kham pynsuk ia ka ha kaba suh-jain. Ka kor suhjain ruh ka long ka kor kaba ngi lah ban pyndonkam ha man la ka iing. Kane ka long kaei-kaei kaba myntoi ia baroh; ym kum ki kor heh kiba pynmyntoi bad pynriewspah tang ia ki katto-katne bad kiba wallam ka jingduk bad jingtroin ia kiwei pat. Kano-kano baroh kaba ki bynriew jong ka pyrthei kim lah ban iaioh lem ka long kaba sang ia u Mahatma Gandhi. Katta ka long ka jingieit jong u kaba la pynlong ia u u briew uba phylla bad uba ki katto-katne ki bastad ha ri Amerika bad kiwei-kiwei ki ri Khristan ki khot ia u "u Khristan uba khraw tam ha ka pyrthei."

Ka jingialehshitom jong u Mahatma Gandhi ban pynioh ia ka jinglaitluid jong ka ri India ruh ka long namar ba u ieit ia uwei-pa-uwei u nongshongshnong jong kane ka ri, khamtam ia kito kiba sah dien bad shah-lehbein ; bad kumjuh ruh namar ba u ieit ia ki bynriew ha ka pyrthei baroh kawei. U ngeit skhem ba kane ka ri India lashai la shisngi, haba ka la long ka ri kaba laitluid, kan long ka ri kaba khlain. U ngeit bad u da kuah eh ruh ba kane ka ri, ynda ka la khlain, kan aiti ialade kum ka jingknia baim na ka bynta ka jingmanbha bad jingsuk jong ka pyrthei baroh kawei.

LYNNONG XXXI

KA SNGI KI KHYNNAH

Ka 14 tarik u November ka long ka sngi ba la buh kyrpang ha kane ka ri India ban long ka sngi ban kynmaw burom ia ki khynnah jong ka ri jong ngi baroh kawei. Kata, la buh khnang ia kane ka sngi ba kan long ka sngi jong ka jingkmen bad jinglehsngewbha jong ki khynnah shityllup jong ka ri India. Hynrei ka long ruh ka sngi ha kaba la pynkynmaw ia ngi kiba la san ia ka jingkordor ka jingpynsan-pynrangbah kaba janai ia ki khynnah ha ka ri baroh kawei.

Ka long kaei-kaei ruh kaba dei eh ba ka ri ka la buh ia kane ka sngi ki khynnah ha kane ka tarik kaba long ka sngi kha ruh jong u Prime Minister uba nyngkong jong kane ka ri, u Jawaharlal Nehru. Ka ri ka la sngewdei ban buh ia ka ha kane ka sngi namar ba une u Prime Minister u la long uba sngewbha ban iadon ryngkat bad ki khynnah ; u long ruh uba niewkor ia ka jinglong khynnah.

Ngi kum ka ri ngi dei ban kynmaw ba ki khynnah jong kane ka pateng kaba mynta ki long ki rangbah jong ka Lashai; kumta ba ka Lashai jong ka ri jong ngi ka long kat kum ka jingpynsan pynrangbah ia ki khynnah kiba mynta. Haba ngi kitkhia te ia ka longbriew jong ki khynnah kiba mynta, ngi seng ia ka nongrim jong ka Lashai jong ka ri jong ngi.

Haba nga dang khynnah, nga shait ich-i ba ki khun ki kti ha kano-kano ka iing ki kham rit shibun ban ia ki kmie

ki kpa. Kumta nga shait iohsngew ia ka jingong kiba la san ba ynda ha ki pateng ki ban sa wan ki khun Khasi ki khun Khara jong ngi kin long kiba bit sa tang ban kiew ia u diengsohmynken. Nga sngewbha ban ong ba ha kane ka pateng mynta, ngi ioh-i pynban ia ki khun ki kti jong ngi ba ki kham heh bad kham jrong ban ia ki kmie ki kpa. Nga sngewbha ruh ban ong ba ngam ju iohsngew shuh ia katei ka jingong ba ki khun ki ksiew jong ngi ha ki pateng ki ban sa wan kin sa rit haduh katta-katta ba kin long kiba bit ban kiew tang ia u diengsohmynken. Kane hi ka pyn-i ia nga ba ngi la kylla ha ka jingpyrkhat jong ngi ; namar ba ki jingjia hi imat kin ym pynpoi shata. Ka jingpyrkhat jong ngi mynta ka la long pynban ba ha ki pateng ki ban sa wan ki khun ki ksiew jong ngi kin long kiba kham heh, kiba kham jrong, bad kiba kham stad ruh. Lehse ym kham don koit ha kane ka pateng mynta kiba dang sngewlyngngeh ba ki khun ki lah ban long kiba kham stad ban ia ki kmie ki kpa. La kumno kumno kane ka jingpyrkhat stad (philosophy), kata ka jingpyrkhat ba ki khun kin long kiba kham nang kham stad, kiba kham heh kham jrong, bad kham bhabriew ruh ban ia ki kmie ki kpa, ka dei ban rung haduh ki khlein shyieng jong ngi, kumta ba baroh kaba ngi leh ha ka jingiadei jong ngi bad ki khynnah ka dei ban shongnongrim ha kane ka jingpyrkhat.

Dei na kane ka daw kein ba la khot ia ka ri baroh kawei ba kan pyrkhat kyrpang shaphang ki khynnah ha kane ka ri. Ka jingkylli ka long ain ngi dei ban leh ba ki khun ki kti jong ngi lashai la shisngi kin long kiba kham bha nadongshadong ban ia ki kmie ki kpa.

1. Ngin leh kumno shaphang ka bam ka dih jong ki?

Lehse don bun ki iing ha ri Khasi Pnar jong ngi kiba ong ba u kpa lane ka kmie ki dei ban bam kham bha ban ia ki khun. Kane ka long ka jingpyrkhat kaba ym da shong nia eh, namar ki kmie ki kpa kim san shuh hynrei ki khun ki nang san ; bad khnang ba kin san stet, ki donkam ka bam

kaba kham bha, bad kham bun ruh ynda ki la sdang poi sha ka jinglong samla. Don ki iing hangne ha ri Khasi kiba namar ba ki la burom eh ia u kpa, ki ai ia u ym tang ka jingbam kaba bha tam, hynrei ki ai ruh nyngkong ia u bad lehse da ka ja knlieh khiew. Kane ka rukom bam ja khlieh khiew ka la pyn mih ka jingpang set kpoh (indigestion) kaba kawei ka doctor kaba stad kaba wan na Australia ka ong ka long ka jingpang jong u tnga Khasi. Imat kan bha namar kata ban ym da burom eh ia u, ioh u pang pynban lane u sngaid eh haduh ba un da ioh ka pang shini (diabetes) ne ka pang duh mynsiem (high blood pressure).

Ha kane ka ri jong ngi ha kaba ka jingbam kaba bha tam ia ki khunlung bad ki khynnah kiba rit ka long ka dud, ka kait bad ka pylleng, kan da kham bha pynban ban ym ai ia kine ki jingbam ia kiba la san haba duna ka bam. Lah ba ai ia kine ki jingbam ia ki khynnah.

Nga la ong myntan ba ki khun ki kti jong ngi mynta ki kham san bad kham jrong ban ia ki kmie ki kpa. Imat kane ka long tang ha kito ki iing kiba bam khaw Khasi bad ki bym bam khaw Dkhar. La kumno kumno ka por ka la poi ba ngi dei ban da tohkit bha kiba kumno ki jingbam kiba long kiba dei ban ai ia ki khyllung bad ia ki khynnah.

2. Ngin leh kumno pat shaphang ban pynstad ia ki ?

Nga ngeit ia ka jubab ia kane te ngi iatip lut. Ngi dei ban thaw lad ia la ki khun bad ia ki khynnah baroh jong ka ri ba kin ioh shong skul. Na ka liang jong ka Sorkar, ngi la iohsngew ba ka jingpyrshang jong ka ka long ban pynbor ia uwei pa uwei ne kawei pa kawei ka khynnah ban shong skul; kan shna ruh ki skul *primary* ha man la ki jaka kiba don kam. Nalor kata, mynta hi ka Sorkar ka la ai *scholarship* ia uto baroh u riewlum ne ka riewlum kiba pule ha *college*. Ka Sorkar ka la nang pynroi ruh ia ki skul trei kam ha kylleng ka ri.

Na ka liang ki kmie ki kpa ruh ngi dang duna shibun ha ka jingpyrshang ban pynlong ia la ki khun ki kti jong ngi kiba stad shisha, kata kiba lah ban kit khlieh nadong shadong ia la ki jong ki kam kiba ki dei ban trei. Kawei ka jingduna kaba nga shait ioh-i ka long ba ngi kum ki kmie ki kpa lane kiba la kham san ngim ju pynmlien ia la ki khun ne ki para ban kit khlieh ia la ki jong ki kam naduh ba ki dang rit. Ngi klet, lane ngim ngeit, ba ki khun ki kti jong ngi ki long ki ban kit ia ka pyrthei kaba Lashai.

Don mynta ki ri kiba stad kiba aiti ia ki kam ki bakhia bakhia ha ki khynnah kiba rit khnang ba kin nang kloi ban kit noh ia ki kam jong ki rangbah kiba mynta. Wat ia ki rel ruh ki ong ba ki aiti ha ki khynnah la kumno kumno shi sngi. Ym don kawei kaba kham pynsngewsih ia nga hi ban ia kaba nga ioh-i ha ki katto katne ki iing ba u kpa lane ka kmie kim shaniah satia ia la ki khun ba ki lah ban leh ei-ei. Lada ki kmie ki kpa kim lah kumta ban shaniah ia la ki khun, phi tharai ba ka pyrthei ka lah ban shaniah ia ki ? Ki khun ruh ki iaisngew brobor ba kim lah ban leh ei-ei namar ba ki kmie ki kpa jong ki kim ju khmih lynti ba kita ki khun ki lah ban leh ei-ei. Kumta ki khun kiba kum kita ki iai sah khynnah brobor wat ynda ki la tymmen ruh, lymda ki mih noh na iing, lane ki ioh lok noh bad ki kit hi ia la ka jong ka iing.

3. Ngin leh kumno pat ban pynbha briew lane ban pynitynnad ia ka longbriew jong uno-uno u khynnah ne ka khynnah ?

Ngan iathuh ia phi ba shisien haba nga wan shuti shane sha Shillong, nga la ia kynduh ia I Babu Soso Tham. I la kylli ia nga, "Phi tharai ki khun Khasi jong ngi ki la nang kham bha briew ?" Nga la jubab, "Ho-oid kein Babu, ki la kham bha briew shibun." "Nga ruh nga ioh-i kumta," la ong pat I Babu Soso, "Kato ka dur shrieh dur tngaw kam

don shuh phi mo ?" Nga ruh nga la iamynjur bad I, bad nga la iathuh ia i ha kata ka pcr ba ka daw kaba la kham pynbhabriew ia ka jait ka kynja jcng ngi ka lcng namar ba ngi la nang roi ha ka rukom im rukcm sah, ngi la nang roi ha ka jingnang-jingtip, bad ki jingmut jingpyrkhat jong ngi ruh ki la long kiba kham itynnad. Mynta ruh nga ngeit ba kine ki long kiei-kiei kiba pynbhabriew ia uno uno u briew lane kano kano ka briew. Khlem ki jingpyrkhat kiba itynnad ngin ym lah ban long kiba bha briew. Hikai namarkata naduh dang rit ban pyrkhat ia kiei-kiei kiba itynnad.

LYNNONG XXXII.

BALEI KA SLAP

(KA JINGSAWA U SLAP)

B. M. Pugh—Uta u slap te la jan kum u slap Sohra ; haba sngap ia ka jingther jong u te la sngew kum ban pait ka maw ka dieng. Ba un leit neh slem kum uta te, ki iing sator kin ym shan pyrthei.

Bah Rangbah—Hooid kein, Mr. Pugh, nga iohsngew ba shaihie sha Ri War, sha ki thain Shala, mynhakane ka taiew kaba la dep, u slap bad ka lyer ki la pynjinjar khait ia ki briew kiba shato. Ki ong hana ba ka lyer ka la kit bun-bun ki tnum iing ha ki bun ki shnong ha kito ki thain. Balei phi, Mr. Pugh, ba ka slap ?

B. M. Pugh—Ew, kata te, phi la kylli ka jingkylli kaba eh ban shu jubab muk mak. La kumta ruh, ngan pyrshang mo ban jubab.

Khnang ba kan slap, nga tharai phi tip hi ba dei ban don nyngkong eh ka um ha kane ka pyrthei. Phi tip pat ba tang ka um marwei kan ym lah ban pynslap khlem don ka lyer. Ka um, ka lyer bad ka sngi ki long kiba dei ban don shuwa ban don u slap.

Bah Rangbah—Kine lai tylli ki ialeh a-iu phi, Mr. Pugh, ba ki pynlong slap ?

B. M. Pugh—Nyngkong eh, ka sngi ka pynshit ia ka um, bad kata ka um ka sa kiew kum ka jynhaw sha jrong sha ka suin bneng da ka jingkit ka lyer. Kane ka um ka kiew ha ka rukom ka jynhaw kaba sngem, bad ynda kane ka jynhaw ka la khriat ka kylla lyoh, bad ynda ka la khriat shuh-shuh ka kylla um slap.

Nga tharai phi la ju ioh-i ba ka um ha u ketli ruh, ynda ka la thnam, ka jynhaw, bad ha ka por khriat khamtam, kato ka jynhaw ka sdang ban paw kum u lyoh. Wat ka jynhaw kaba syaid kaba mih na ka shyntur jong phi ruh, ha ki por khriat ka kylla lyoh tang shu mih na ka shyntur jong phi.

Kumta kane ka jynhaw kaba mih na ki um baroh, bad khamtam na ki duriaw bah, namar ka jingshit ka sngi, ka kiew sha jrong sha ka suin bneng, bad hadien pat ka sa kylla slap.

Bah Rangbah—Phi ong ba kata ka jynhaw kaba mih na ki um lane na ki duriaw bah ka kiew artet sha jrong ; balei ba ka da kiew kumta ? Balei ba kam shu sah lydui halor ka sla jong ka um lane ha sla jong ka duriaw ?

B. M. Pugh—Kaba dei kata ka jingkylli. Nga la dei ban iathuh ia phi ruh ba ka lyer katba ka nang shit katta ka nang sting, ynda ka la sting ka kiew artet sha suin bneng.

Haba ka lyer khriat ka iakynduh bad kano-kano kaba shit, ka ruh ka shim ia kata ka jingshit bad ka sa kylla syaid bad shit ruh. Kumta haba ka duriaw lane ka sla jong ka khyndew ka shit, ka lyer kaba iakynduh bad ka ruh ka shit bad ka kiew shatei sha suin bneng.

(KA JINGSAWA U PHRIA)

Bah Rangbah—Uta u phria uba hap u don jingiadei kumno bad u slap ?

B. M. Pugh—Haba kane ka jynhaw basngem ka kiew kham shajrong sha ki bynta jong ka suin bneng kaba kham khriat, ka kylla phria ; kata ka mut ba ki symboh slap, ynda ka lyer shit ka nang rah ia kita ki symboh kham shajrong, sha ki jaka kiba khriat, ki kylla phria. Ynda ki lyoh ki la kiew kham sha khlieh shuh-shuh ki kylla ior.

Bah Rangbah—Balei pat phi, Mr. Pugh, ba ka shait hap phria ha u 'nai laiong ha kine ki ri lum jong ngi, kata ha une u bnai April bad ha kaba kut u 'nai March ?

B. M. Pugh—Ka jinghap phria ha u Nai Iaiong ka long namar ba ka sla jong ka khyndew ka kham shit ha kine ki bnai, bad kumta ka lyer shit kaba ha kine ki ri lum jong ngi ka kyntiew artet ia ki lyoh kham shajrong haduh ba kin kylla phria, bad ynda ki la kylla phria ki sa hap pat sha khyndew namar ka jingkhia jong ki.

(KA JINGSAWA JONG KA LYER.)

Bah Rangbah—Kata ka lyer pat kaba sngew kum ban kit sa ia ka iing. Balei phi, Mr. Pugh, ba ka lyer ruh ka kham jur ha kine ki bnai ?

B. M. Pugh—Ka lyer ruh ka kham jur ha kine ki bnai namar ba ka sla jong ka khyndew, ynda ka khluit, ka kiew shatei kumba nga la ong myntan ; kumta ka lyer kaba khriat pat ka dei ban wan shim ia ka jaka jong kato ka lyer kaba la kiew sha suin bneng.

Nga tharai phi kynmaw ba haba pluh ding hangno-hangno, ka lyer ruh ka jur. Kane ka long namar ba ka lyer kaba iakynduh bad ka ding ka kylla khluit bad ka sa kiew artet na ka bynta ka jingsting jong ka. Nangta pat ka lyer na shawei ka wan ban shim ia ka jaka jong kata ka lyer kaba

la kiew shajrong. Katba nang khluit ka sla khyndew hangno-hangno, kata ka lyer kaba beh shata ka nangjur.

Bah Rangbah—Phi tharai, Mr. Pugh, ba kane ka 'er-iong ha ka ri jong ngi ka la nang kham kynrei namar ba ka ri jong ngi ka la nang kham khluit kham khluit ?

B. M. Pugh—Khlem artatien, ka jingpynduh ia ki khlaw kiba pyntngen ia ka sla jong ka khyndew, bad ka jingtuid noh jong ka khyndew kaba sboh kaba bat bha ia ka jingsngem, bad ka jingdon mynta sa tang ki maw ha ka ri jong ngi, ka la pynlong ia kane ka ri jong ngi kaba kham khluit ban ia kaba ka ju long mynno-mynno. Nga ngeit namarkata ba kine ki 'er-iong 'er-ngit ki la nang kham jia bunsien, bad ki aiom ki samoi kim long shuh kumba ki long mynno-mynno.

Bah Rangbah—Haba kumta, pnin sngewbha mo ban batai balei ba ka slap hangne ha ka ri jong ngi mynta ha ka por liiur.

B. M. Pugh—Kumba nga la ong myntan, ka daw jong ka jingslap ka long na ka jingshit ka sngi. Ha ka por liiur, ki duriaw kiba shaphang shatei na u equator ki kham khluit, bad kumta ka jynhaw sngem na ki ka mih shibun, bad kane ka sa kylla lyoh kumba nga la ong myntan. Nangta pat, namar ba ka sla khyndew ruh ka kham khluit ha ka por liiur, kumta ka lyer halor kine ki ri, kum ha ka ri India jong ngi, ka kham khluit bad ka kiew artet. Kumta ka lyer haba na sha duriaw ka wan beh sha kine ki ri, bad namar ba kine ki lyer ki wan kit ruh ia ka jingsngem, kumta ha kaba kut ki wan pynlong slap ha kine ki ri jong ngi ha ki por syaid kum mynta.

Bah Rangbah—Phi ong ba ka lyer ka beh na ki duriaw kiba shaphang shathie bad ka wan rah slap ha kane ka ri jong ngi. Balei pat ba imat ka lyer ka wan beh na sha Sepngi ha ka por slap ?

B. M. Pugh—Ka daw ka long ba kane ka pyrthei ka tyllun na Sepngi sha Mihngi, bad kane ka jingtyllun ka pyrthei ka pynlong ia ka lyer ba kan ym beh beit-beit na shaphang shathie, hynrei na shaphang shathie lam sepngi.

Bah Rangbah—Haba kumta, kumno phi, Mr. Pugh, ba teng-teng ka ju slap ruh ha ka por tlang ? Nangno phi ka lyer ka ioh jingsngem haba ka lyer khriat ka beh na shaphang shatei ?

B. M. Pugh—Ha ka por tlang, ki duriaw kiba shathie pat ki kham syaid ban ia ka sla khyndew jong ka ri jong ngi ; kumta ka lyer ka beh na kine ki thain sha ki duriaw kiba shathie. Hynrei kane ka lyer kaba beh halor ka ri jong ngi ha ki por khriat ka wan na ki lum Himalaya kiba tap da ka ior, bad kumta ka wan kit jingsngem na kito ki lum ior. Kata ka lyer kaba sngem bad bakhriat ka shait tap kum u lyoh halor kane ka ri jong ngi ha ka por tlang, bad teng-teng pat uta u lyoh u kylla slap. Dei na kata ka daw ba ngi ioh slap hangne ha ka por tlang ruh.

Bah Rangbah—'Sha, Mr. Pugh, ki riewstad ki lah mynta ban pynslap ha bym don slap ruh ?

B. M. Pugh—Hooid, ki lah kein, tang ba ka lyer kaba don ha suin bneng halor jong ka jaka ha kaba ki riewstad ki kuah ban pynslap ka dei ban don shibun ka jingsngem lane u lyoh. Ki riewstad mynta haba ki kuah ban pynslap ki leit sha ki lyoh da ki aeroplane bad ki bet ha ki ia ki phngit jong u thah uba rkhiang—ki phngit jong ka carbon dioxide—bad kita ki lyoh kiba khriat ki iasop ia kine ki phngit da ka jingsngem, bad ynda ki la kylla ki symboh-um ki sa hap kum u slap. Khlem ki lyoh ne ka jingsngem ha ka lyer, wat ki riewstad ruh kin ym lah ban pynlong slap.

Lehse nga la dei ban iathuh ruh naduh kaba nyngkong ba khlem kine ki phngit ne ki pui-pui kiba don mynta ha suin bneng, yn ym lah ban don slap, Ka um na ki lyoh ka dei ban ialang baroh sawdong ino-inci phngit ba kan long symboh slap, hadien kata ynda kine ki symboh ki la khia ki sa hap kum n slap.

Bah Rangbah—Ew ! imat ka jingstad shaphang u slap ruh kaba iar shibun phi.

B. M. Pugh—Hooid kein, ka long ka jingstad kaba iar bad jylliew, bad ki riewstad ki dang wad jingtip shaphang u slap haduh mynta.

LYNNONG XXXIII

KA EROPLEN BAD KA ROKET PLEN

Ngi baroh ngi la ju ioh-i ia ka ercplen ba ka her ha suin. Lehse don ruh bun napdeng jong ngi kiba la ioh-i ia ka ha tbian bad kiba la ioh shong hapoh jong ka ruh, lehse na Gauhati sha Calcutta ne sha kiwei-kiwei pat ki jaka.

Hynrei nga tip skhem ba kane ka kor kaba her kumne ha suin ka long kaba kiba bun eh napdeng jong ngi kim don jingsngewthuh satia kumno ka lah ban her ha suin. Ngan pyrshang ban iathuh lyngkot lane ban batai malu-mala ia ka rukom trei kaba phylla jong kane ka kor, bad katto-katne ruh ia ka rukom trei jong ka roket plen.

Ka bor kaba pynlcng ia ka eroplen ban her shajrong ka long ka lyer kaba beh stet katta-katta. Ngi lah ban pyniasyriem ia ka bor jong kane ka lyer bad ka jong ka lyer-iong ne ka lyerlangthari kaba kit ia ki dieng ki siej lane wat ia ki maw ruh. Kiba pyrshang nyngkong ban her ha suin ki la sdang da kaba thaw ki thapniang kiba lah ban kaweh ha ka lyer kumba leh ki sim. Hynrei ynda kane kam long bha, la thaw ki thapniang kiba tang ban shu kyrshan ia ka eroplen ha suin, hynrei ka bor ban pynmih ia ka lyer ka la long da ka enjin bad da u skru (screw) uba pynshad ia ka lyer uba ki khot u *propeller*. Kumta shuwa ban her, ka enjin ka pynmih ia ka bor ban pynher stet sha khmat ; bad ynda ka la mareh stet bha, ka lyer kaba beh ia ka ruh ka la nang stet nang stet, haduh ba ha kaba khadduh ka la kit ia ka sha jrong. Dei namar kane ka daw ba ka eroplen ka donkam ka jaka ha tbian kaba kham jrong ka jingjngai

ha kaba ka eroplen ka her ha tbian shuwa ba ka lah ban kiew sha suin. Khnang ruh ba kan ioh jingiarap na kaba beh ka lyer, ka eroplen shuwa ba kan her ha suin ka phai pyrshah ia kaba beh ka lyer, kumta ba kane ka lyer ruh kan iarap ia ka ban kiew sha jrong. Ka long namarkata kaba donkam eh ba yn pynphai ia ki thapniang sha ka lyer ha kata ka rukom ba ka lyer kan ioh ban kyrshan ia ki ban kiew sha suin, bad hadien kata pat ban her ruh. Ha ka tdong jong ka eroplen ruh don shi jur ki thapniang kiba rit kiba kyrshan ia ka bynta kaba kham shadien jong ka eroplen. La kumta ruh don katto-katne ki eroplen ki bym don kine ki thapniang rit ha tdong.

Ki thapniang ka eroplen ki kham rben na sha khmat bad ki kham stang na shadien. La thaw khnang kumne, namar kito ki long kiba kham khlain bad kiba kham bit ruh ban iarap ia ka lyer ban kyntiew ia ki sha jrong kham bha ban ia kito kiba shu rben kumjuh nadong shadong. Ka dur ka dar jong ka eroplen ha ka jingshisha ka long khnang ba ka lah ban her stet ha suin, bad ba ka lah ban kyrshan ialade ha suin khlem da donkam shibun eh da kawei pat ka bor. Dei na kata ka daw ba ki tiar baroh jong ka eroplen kiba shabar bad, namar-kata,kiba shah ha ka jingbeh ne jingpyrsut jong ka lyer, ki long ki bym don dong ; ki long kumba ki ong ha ka ktien Phareng "stream-lined". Khnang ba ka eroplen kan kham her stet pat, donkam ba ki thapniang kin long kiba kham rit, namar ki thapniang kiba heh ki pynwit katto-katne ha kaba her pyrshah ia ka lyer. Ki eroplen ialehthma namarkata, namar ba ki dei ban her stet eh, ki ju don ki thapniang kiba khamrit.

Ka eroplen ka don pat u *rudder* uba ki pyndonkam ban pynphai ia ka. Une u long uba ki pynieng beit ha ka tdong jong ka eroplen kumjuh kum ha ka lieng. Lada pynphai ia u rudder sha kamon, ka lyer ka beh ia ka tdong jong ka eroplen sha kadiang, kumta ba ka khmat jong ka eroplen pat ka phai sha kamon. Ka eroplen ka don ruh ki bynta ha ki thapniang kiba ki khot ki *aileron* kiba pynlong ia ka eroplen ban ym da

khih eh haba kham jur ne kham jem ka lyer. Kine namarkata ki iarap ia ka eroplen ban shu her beit sak. Ki pyndonkam ruh ia kine ki ai.elon haba ki pynphai ia ki thapniang jong ka eroplen kum ha ka por shuwa ba kan hiar ne ban kiar ia ki lum lane ia ki dieng ki siej.

Hynrei ka bynta kaba donkam eh jong ka eroplen ka long ka enjin kaba aibor ia ka eroplen ban mareh lane ban her stet. Ka jingthaw ia ka ka long, ha kawei ka rukom, syriem ia ka jong ka enjin motor car, tang ba ka iapher ha ki bun bynta bad ha ka bor ruh.

Ka eroplen ka kit briew ne ki mar ki mata kumjuh hi kum ka motor car tang ba ka kham stet shibun ban ia ka. Ka lah ban kit ia u hati ne ia ka motor car. Ha kawei ka rukom, kham sngewtynnad kaba shong eroplen ban ia kaba shong motor car, namar ha suin ym don jingpynwit ei-ei kumba ka long ha tbian haba niah motor. Ki eroplen kiba ju her mynta ha kane ka ri ki ju kit haduh kumba 80 ngut ki briew bad bun kwintal ki jingkit. Nalor kata, ka eroplen ka don ruh u briew uba pyniaid ia ka uba ki ong u pilot, bad uwei pat uba kren ne sngap da ka kor kaba ki khot ka waiarles (wireless). Une u lah ban ia kren bad ki briew kiba sha tbian ha khyndew lada ki don ka kor ka ban sngap ia u. U lah ruh kumjuh ban iohsngew ia ka jingkren jong ki. Ha ki eroplen kiba kit briew ki don ruh u *steward* lane ka *air hostess* kiba peit ia ka suk ka sain jong ki nongleit jingleit lane ai bam ai dih ia ki haba ki don ha ka eroplen. Mynta don ki eroplen ha America bad shawei-shawei kiba lah ban kit haduh kumba 300 ne 400 ngut ruh. Kine ki eroplen kiba kham heh ki ju long kiba ar mala. Ki eroplen kiba her ha kane ka ri ki lah ban her haduh kumba 400 ne 500 *mile* shi kynta. Kata ka mut ba ki lah ban her na Shillong sha Sohra tang hapoh 3 ne 4 minit. Ki eroplen kiba wan na America ki wan poi sha kane ka ri jong ngi tang hapdeng ar sngi, ka jingjngai kaba kumba 10,000 mile.

Ki ership (airship) pat ki long kiba kham heh ia ki eroplen, bad don ka jingpyrshang mynta ban pynher ia kine ki ership

na shajrong eh jong ka suin ha kaba ka lyer ka kham duna, kumta ba ki lah ban her stet khlem da don shibun ka jingpynwit na ka lyer, namar ka lyer ka nang duna shibun katba nangkiew kham sha jrong. Kine ki lah ban her haduh kumba 1000 mile shi kynta, bad ki lah ruh ban kit shibun ka jingkit.

Don ruh kiwei pat ki eroplen kiba ki khot ki jet-plen kiba iaid stet katta-katta. Kine ki her kum u khnam, bad ka bor pynher ia ki ka long ka lyer kaba shit kaba mih na ka jingbthei hapoh ka enjin. He kajuh ka rukom ruh don ka jingpyrshang mynta ban shna ki roket-plen (rocket plane) ki ban her stet katta-katta. Kine ki roket-plen ki long kiba ngi khmih lynti ba kin lah ban leit nangne na kane ka pyrthei shaduh u u briew mynta u la leit sha u bnai. bnai, ka jing-jngai kaba kumba ar lak sanphew hajar mail, kata kumba shiphew shah ia ka jingjngai kaba baroh sawdo ng ka pyrthei. Ka bor kaba ngi lah ban ioh na u atom ka long ka bor da kaba kin pyniaid ia kine ki roket-plen. Kine ki roket-plen wat mynta ruh ki lah ban her haduh kumba 1500 mail shi kynta.

Ka jingroi ha ka jingshna ruh ia kine ki eroplen bad kiwei kiwei ka la iaid stet ha kine ki snem thma, namar ba la pyndonkam eh ia ki ha ka jingialehthma bad ha ka jingiapynjot uwei ia uwei. Hynrei nga ngeit ba ka por kan ym slem ha kaba u briew un ioh-i ia ka jingshyrkhei jong kine ki kor haba pyndonkam ia ki ia ka ban pynjot, bad badei namar kata ba un phai sha kaba pyndonkam ia ki na ka bynta ka jingbha bad ka jingsuk u Jaitbynriew baroh.

LYNNONG XXXIV

NA KI JINGTHOH BAKHUID (1)

Loukas 10:25-37.

Ha khmih te, uwei u riewstad u la ieng bad u la tynjuh ia U Jisu, bad u la ong, 'Ko nonghikai, kaei ba ngan leh ba ngan ioh ka jingim bymjiwkut ?" U Jisu u la ong te ha u, "Ki thoh aiu ha ki jingthoh bakhuid, kumno me pule ?" U te u la jubab bad u la ong, "Men ieit ia U Trai uba U Blei jong me da la ka dohnud jong me baroh, bad da ka mynsiem baroh, bad da la ka bor jong me baroh, bad da la ka jingmut-jingpyrkhat jong me baroh ; bad men ieit ruh ia la u para-marjan kumba ialade". U Jisu u la ong te ha u, "Me la jubab kaba dei, khie leh ia kane, te men sa ioh-im". Hynrei uta u rangbah ba u kuah ban pynksan ia lade, u la ong ha U Jisu, "Uei u para- marjan jong nga ?" U Jisu u la jubab u da ong, "Uwei u briew uba la leit hiar na Jerusalem sha Jerikho, u la hap ha ka kti ki nonglute, kiba la law lyngkhuid ia u bad ki la tied ruh ia u, bad ki la phet noh ki da iehnoh ia u kum uba iap. Kumno-re-kumno la wan hiar shata uwei u lyngdoh, bad u tang shu ioh-i ia u, u la iaid kiar noh sharud lynti. Kumjuh ruh uwei u jait Lebi uba haba u la wan poi sha kata ka jaka, bad haba u la iohi ia u, u la iaid kiar noh sharud lynti. Hynrei uwei u nong-Samaria katba u dang leit ha la ka lynti, u la wan poi hangta ha kaba don uta uba mynsaw, bad u la spain da ki jain ia kita ki jing-jngem snam jong u, u da then ha ki katto-katne ka umphniang bad ka wain, bad hadien kata u la pynshong ia u halor la u kada bad u la wallam ia u sha ka iing-basa, bad u la sumar ia

u hangta. Ha ka sngi kaba bud shuwa ba un min noh, u la sei ar tyngka bad u la ai ia kita ha u trai iing-basa bad u la ong ha u, "Da sumar bha ia une, bad kano-kano kaba me dangpynlut shuh-shuh, ynda nga wan phai, ngan sa siew ia me". "Uno te na kine ki lai ngut," la kylli U Jisu,"me pyrkhat uba la long u para-marjan ia uta u ba la hap ha ka kti ki nonglute ?" Uta u riewstad te u la jubab, "Uta kein uba la leh isynei ia u".Te U Jisu u la ong ha u, "Khie leit, To leh mame ruh kumjuh."

Mathaios 25:31-46

"Ynda U Trai u'n wan ha ka burom jong u, bad baroh ki angel bakhuid ryngkat lem bad u, te un da shong ha ka khet jong ka burom jong u; bad ha khmat jong u te yn sa ialum ia ki jait bynriew baroh: bad un'sa pyniakhlad ia ki kawei na kawei pat, kumba u nongaplangbrot u pyniakhlad ia ki langbrot na ki blang: bad u'n buh ia ki langbrot sha ka kti kamon jong u, hynrei ia ki blang sha ka kti kadiang. Hadien-kata U Siem un sa ong ia kita kiba sha kamon jong u, "Alle, phi kiba la kyrkhu jong u Kpa jong nga, to ioh sha phi ia ka hima kaba la pynkhreh na ka bynta jong phi naduh kaba sdang jong ka pyrthei : namar nga la sngewthngan, bad phi la ai bam ia nga : nga la sliang, bad phi la ai jingdih ia nga : nga la long u nongwei, bad phi la khot iing ia nga : nga la long uba lyngkhuid, bad phi la pynphong jain ia nga : nga la long uba nyun uba pang, bad phi la wan jngoh ia nga : nga la don ha byndi, bad phi la wan sha nga." Te kita kiba hok ki la jubab ia u, ki da ong, "Ko Kynrad, mynno ngi la ioh-i ia phi ba phi thngan, bad ba ngi la ai bam ia phi ? lane ba phi la sliang, bad ba ngi la ai jingdih ia phi ? Mynno ngi la ioh-i ia phi ba phi la long nongwei, bad ba ngi la khot iing ia phi ? lane ba phi la lyngkhuid, bad ba ngi la pynphong jain ia phi ? Lane mynno ba ngi la ioh-i ia phi ba phi pang, lane ba phi don ha byndi, bad ba ngi la wan sha phi ?"

Te U Siem un sa jubab bad U'n ong ha ki, "Da shisha nga ong ha phi, kumta kein kumba phi la leh ia iwei na kine kiba rit, phi la leh ia nga kein."

Te U Siem U'n ong pat ia kita kiba sha kadiang jong u, "Khie leit noh na nga, phi kiba la tim, sha ka ding ka bymjiwlip, ia kaba la pynkhreh na ka bynta U Soitan bad ki angel jong u : Namar nga la thngan bad phim shym la ai jingbam ia nga : nga la sliang bad phim shym la ai jingdih ia nga : nga la long U nongwei, bad phim shym la khot iing ia nga, nga la long uba lyngkhuid, bad phim shym la pynkup jain ia nga: nga la pang, bad ha ka byndi, bad phim shym la wan jngoh ia nga. "Te ki la jubab ia U ki da ong, "Ko Kynrad, mynno ngi la iohi ia phi ba phi thngan, lane ba phi la pang, lane ba phi don ha byndi, bad ba ngim shym la shakri ia phi ?" Te un sa jubab ia ki bad un ong, "Da shisha nga ong haphi, kumba phim shym la leh bha kein ia iwei na kiba rit tam na kine, phim shym la leh ia nga. Kine te kin leit noh sha ka jingpynshitom bymjukut, hynrei kiba hok, sha ka jingim bymjukut."

LYNNONG XXXV.

NA KI JINGTHOH BAKHUID (II)

Kine ki jingpule na ka Gospel U Loukas ki iasriem eh bad ka jingiathuhkhana halor u lum (The sermon on the Mount) kaba ngi shem ha ka Gospel U Mathaios ha ka lynnong kaba san, hynriew bad hynniew. Ka dei kane ka jingiathuhkhana ba u ieit eh U Mahatma Gandhi na ki Jingthoh Bakhuid baroh jong ka niam Khristan.

U Loukas : 6:12-13, 17, 20-38, 41-45.

Ka la jia te ha kito ki sngi ba u la leit kiew sha u lum ban duai, bad u la pynlut baroh shi miet ha kaba duai sha U Blei. Ynda la shai ka sngi, u la khot ia ki synran jong u, bad u la jied ia ki khad-ar ngut na ki, kiba u la khot ki apostol ....Bad u la wan hiar ryngkat bad ki, bad ynda u la ieng ha ka jaka kaba madan......bad ynda u la peit sha ki nongbud jong u, u la ong:

Suk maphi kiba duk, naba ka Hima U Blei ka long ka jong phi :

Suk maphi kiba thngan mynta, namar yn sa pynkdang ia phi :

Suk maphi kiba iam mynta, namar phin sa rkhie :

Suk maphi haba ki briew kin shun ia phi bad kin pynrem ia phi bad kin kren bein kren khoh ia ka kyrteng da kaba la khot ia phi, na ka bynta u Khun U Briew : To sngew kmen

ynda ka iong kumta, bad to shad kmen, namar ba yn ainong shibun eh ia phi ha bneng, namar ha kata kajuh ka rukom ki kpa tymmen jong ki ki ıa leh ia ki nongiathuhlypa.

Hynrei hai-re-hai ia phi kiba riewspah, namar phi la lah ioh lypa ia ki jingtngen :

Hai-re-hai ia phi kiba bun ka bam ka dih mynta, namar phin sa thngan :

Hai-ıe-hai ia phi kiba rkhie mynta, namar phin sa sngew-sih bad phin iam de :

Hai-re-hai ia phi haba ki briew baroh kin kren bha ia phi, namar ha kata kajuh ka rukom ki kpa tymmen jong ki ki la leh ia ki nongiathuhlypa kiba shukor :

Hynrei nga ong ia phi kiba sngap ia nga, ieit ia ki nong-shun jong phi, leh bha ia kito kiba bishni ia phi, kyrkhu ia kito kiba tim ia phi, duai na ka bynta kito kiba leh sniew ia phi. Ha uto uba shoh ia phi na kawei ka ngab, pynshah da kawei pat ruh, bad ia uta u briew uba shim noh ia ka sopti lor jong phi, ai ia ka sopti poh ruh.

Ai ia uwei-pa-uwei uba pan ei-ei na phi; bad lada uno-uno u shim ia ka jong phi, wat pan pat ia ka.

Leh ia kiwei kumba phi kuah ia kiwei ba kin leh ia phi. Lada phi ieit tang ia kito kiba ieit ia phi, phi ioh burom aiu na kata. Namar wat ki bym tip blei ruh ki leh hi kumta. Wat ki bym tip blei ki ia ai kylliang ia ki para bym tip blei, ki da khmih lynti ba kin ioh pat ia la ka jong baroh. Hynrei ieit ia ki nongshun jong phi, bad iarap ia ki, bad ai kylliang ruh ia ki, khlem da duh jingkyrmen, bad phin sa ioh kyrhai ka bainong, bad phin sa long ki khun jong Uba Hakhlieh Tam Eh, namar u long uba sbun wat ia ki bym don jingsngewnguh

bad ia kiba bymman. Phi dei ban long kiba isynei, kumba U Kpa jong phi Uba ha bneng U long.

Wat bishar ia kiwei, te kin ym bishar ia phi.
Wat pynrem ia ki ; te kin ym pynrem ia phi.
Map ia kiwei, te kin map ia phi.

Ai, te kin sa ai ia phi ; da ka jingthew kaba biang, kaba la tyngngian, kaba la kyr-ih, bad kaba da shlei, kin theh ha ka pneh jong phi. Namar da kajuh ka jingthew kaba phi pyndonkam na ka bynta kiwei pat, da kata kajuh hi ka jingthew kin thew ia phi........

Balei phi ia khmih tang ia u thngiat uba ha ka khmat u paralok jong phi, hynrei phim suidniew satia ia u dieng tympan uba ha la ka jong ka khmat ? Kumno phi lah ban ong ha la u paramarjan jong phi, Hep, shah ia nga ban sei ia u thngiat uba ha ka khmat jongphi, haba phim lah ban ioh-i ia u dieng tympan uba don ha la ka jong ka khmat ? Me u arsap : Sei shuwa ia uto u dieng tympan uba na ka khmat jong me, hadien kata men sa lah ban ioh-i ia u thngiat uba don ha ka khmat u paralok jong me.

Namar u dieng uba bha um ju soh da u soh uba sniew, lymne ki dieng kiba sniew kim ju soh da u soh uba bha. Ngi ithuh ia u dieng baroh da u soh jong u hi. Kim ju kheit soh dymbur na ki dieng shah, lymne kim ju kheit soh *grape* na ki phyrngop diengshah. U briew uba bha, na ka jingbha kaba u la lum ha ka dohnud jong u, u pynmih ia kaba bha, bad u briew uba sniew na ka jingsniew kaba u la lum, u pynmih ia kaba sniew. Namar, ka shyntur jong u, ka ong tang ia kita kiba shlei ha ka dohnud jong u.

Loukas ; 12:1-7, 22-32.

To kiar na u thiat jong ki Pharisi, kata, na ka jingarsap. Ym don kano-kano kaba la tap kaba yn ym khyndied, lane kaba ıieh ia kaba yn ym pynpaw. Namar ia kata kaba ki ong ha kaba dum, yn sa iohsngew ha kaba shai, bad ia kaba

ki ia pasiaw ha ka shkor, ha la poh iing, yn sa ialap na tnum iing.

Nga ong ha phi kiba long ki lek jong nga, wat sheptieng ia kito kiba pyniap ia ka met, bad hadien kata kim lah leh ei-ei shuh. Nga iathuh ia phi iano phin sheptieng : Sheptieng ia Uta kein, Uba ynda U la pyniap ia phi, U donbor ruh ban bred ia phi sha dujok. Ho-oid, sheptieng ia Uta kein, nga ong ha phi.

Hato kim die ia ki paro tang ar damli ? Pynban U Blei Um ju klet wat ia iwei na ki. Hynrei U Blei u tip ia iwei pa-iwei i shniuh ha ka khlieh jong phi.

Phim dei ban sheptieng, phi shong dor kham shibun eh ban ia kiba byllien ki sim iing....

Namar kata nga ong ha phi, wat khuslai shaphang la ka jingim, da kaba pyrkhat aiu phin bam, lymne shaphang la ka met ka phad, da kaba pyrkhat aiu phin kup phin sem. Ka jingim ka long kaba kham kordor ia ka bam ka dih, bad ka met ruh ban ia ki jainkup jainsem.

Pyrkhat ia ki tyngap. Kim iathung-ia-tep, lymne kim ia ot kba ne shoh kba, kim don ruh ki iing kynshew lane ki thiar, hynrei U Blei U bsa ia ki. Phi kham kor maphi kein bun shah ban ia ki kynja sim.

Uno na phi, uba jur ka khuslai, uba lah ban pyntam wat tang shi kynta ia la ka jingim. Kumta lada phim lah ban leh ei-ei kaba phin sngew sarong, balei phin pynkhuslai shaphang kiwei-kiwei pat. Khmih kumno ki tiew lili ki man. Kim ju da trei shitom lymne kim suh kim thain, hynrei, nga ong ha phi, ba wat U Solomon ha ka jingphuh-jingphieng jong u baroh um shym la phong la kup kum iwei na kine.

Hynrei lada U Blei U pynphong-pynkup kumta ia u niut khlaw, uba mynta ka sngi u dang im, hynrei lashai la bred ha ka ding, katno kham tam Un pynkup-pynphong ia phi ko phi, kiba rit ka jingngeit.

KA BYNTA KABA AR
DA
I GLISSINO DIENGDOH
(*Mrs. B. M. Pugh*)

LYNNONG—1.

HABA NGA DANG KHYNNAH

Haba nga dang khynnah ngam ju ioh mon eh ban ialeh kai kum kiwei kiwei ki para khynnah namar i mei i pa jong nga ki iehnoh ia nga hapoh ka jingsumar i meirad. Ki tymmen hyndai ki hikai eh tang kumno ban trei jingtrei. Dang step phyrngap i meirad i la kyrsiew ban sliew ding bad theh sha ia i, ban pyndap ka um ka wah, ban sar ka iing bad ka phyllaw. Ha ka por tlang lei, dang dum la ia pyndap ka um, bad tang dep sar phyllaw sa ka khreh kot. Ka por ban ioh leh kai ka long tang shua ban long skul. Kumta shua ban tied ka baje skul ngi la ia poi skul ban ioh ialeh kai khyndiat.

Teng teng shait ia phoi para khynnah bad ia don ar tylli ki liang. Haba la ia dom eh ngi shait ia pyrta, "Iong pali iong khar, ha ka iong ha ka runar". Sa kiwei pat ki pyrta, "Lieh phalang lieh phuh, ha ka lieh ha ka nongtuh". Ynda ia mut ban ia lok noh pat ngi shait ia pyndei da i 'ti duh, bad kumta la ia suk biang.

Ha skul ruh shait ia rah laiphew jaid ki jingbam, kum u sying bad mluh ne phan sdieh. Tang shu sdang ka skul la ia sam ia kita ki jingbam napoh napoh ka *desk*, bad ia bam khlem da pynkhih ia ka shyntur. Ha kawei ka sngi ynda la wai skul nga iaid najan iing kawei ka khynnah, bad nga la i kuah than ia iwei i khiew jakai jong ka iba bun rong bha, iba ka la pynieng ha phyllaw. Nga rah noh bak ia ita, te hynrei ynda mynmiet ngam iohthiah satia namar la ju hikai ia nga ban ym shim ia ka jong kiwei khlem da pan ne kylli. Kumta dang step nga

leit sor bad haba ym don mano mano ba ioh-i, nga buh biang ia ita ha ka jaka na kaba nga shim, bad nga phet soit sha iing. Naduh kata ngam ju mlien shuh ban shım ia kaei kaei ka bym dei la ka jong.

Ha ki por shutı, don na ki kur jong nga na sor Shillong kiba shait wan sah kai bad nga ha Sohra. Teng teng ki wan ha ki por lap bah bad ngi shu ia pynlut ia ka por ha kaba ia kem mawsan ne maw-shispah. I tang shu lap i meirad ba ia leh kai, i la beh bad pynsaphred ia ki maw baroh. Wow ba ia phet iap namar ba i dom. Ynda shi por, nga la leit khroh ia i nga ong, "Meirad, ngan dung kwai noh". Tang shu ong kumta, i meirad i la jemnud biang. Don ki por haba i meırad i la bniah than tang ban dung kwai ia i. Ha kawei ka por nga thaw buıt ban pynduh noh ka jingbam kwai jong i. Nga khleh lang ha u thlong dung kwai jong i bad u shyiap khyndiat. Ynda nga la ai ia i ban bam nga sa ap ba in shyrkhei. Tipma lah hi i meirad—i bam la ka bam bad im shyrkhei satia—namar ba im don bniat shuh kein.

Nalor kata haba wan kine ki nong-sor nga shait khroh ia ki ban hikai kren Phareng ia nga. Kawei kaba nga kynmaw bha ka long kane : "The lion roars", u sing u kyrhuh. Nga la spel bha ia kata. Nga shait khroh ruh ia ki ban iathuh khana puriskam ia nga mynmiet-mynmiet. I meirad pat im ju shah ia ngi ban ia peit miet eh. Kumta dang shai i la phah ba ngin ia thiah noh. Bad ngi shait ia leh mynthiah noh. I tang shu iohthiah i meirad, ngi ia khie sor-scr bad shua ban sdang ia ki khanatang, ki shait phah ia nga ban peit bha la i meirad ia la iohthiah bha shisha ne em. Ynda nga la wan peit bad nga shem ba i lah iohthiah i da pynhiar mynsiem khor-khor, nga wan iathuh bad ngam kren shuh da ka Khasi nga shu ong beit, "The lion roars". Kumta ngi ia leh man ka miet.

Kawei pat kaba ngi shait ia kop para khynnah ka long ban leit kit dewiong na ki par ha lawbah dang-step dang-step, ha ka por tlang khamtam. Don ki jaka ba jur bha u thah

haduh ba ngi shu ia kynjih bym nud iuh ha u thah. Ngi ia kit ruh haduh ban da kynriang u ryndang. Ynda lah pynshet ka khoh ruh u dang kynriang hi. Ha kito ki por bun ki briew ki shait leit kit nong phan na Schrarim sha Sohra, kaba long kumba 8 mail ne, bad dang step ki nongkit-nong ki la wan pci Sohra bad la u phan. Ka bainong pat kaba tad—tang 6 ne 8 ana shi mon. Nga pat nga la nang i-kwah ban ia leit lem bad ki. Kumta nga la khroh ba kin ialam lem ia nga. Ynda nga la khroh eh, ki la ialam shisha. Ha ka kynti kaba nyngkong, nga kit da u phan, bad nga ioh ka bainong tang 6 peisa. La katta ruh ba nga sngewtynnad nga leit sa leit haduh ba ngan da lah ban ioh ka bai-nong haduh 10 peisa.

Ynda ki tip ha iing ia kata, wow ba ki mai, bad i Babu ha skul ruh i mai namar ba ngam bang shuh ka pule kot. Bun ba nga kohnguh samthiah hapoh klas ngok shi ngok. Ynda kiba ha iing ki byrngem ban ym phah skul shuh, nga sa ieh-noh kata ka kit nong phan.

Tang shu dep ia ka Middle English na Sohra kiba ha iing ki phah noh ia nga sha Calcutta ban shong skul ha ka Calcutta Girls' High School. Hangta nga sah ha hostel, bad ha ki sngi saitjain ngi shait ia iaid kai para khynnah. Don kawei ka skum sim hajan hangta ha kaba ka sim kmie ka puh khun bad ki nonghikai ki la mana jur ba ngim bit ban lushia ia kita ki sim. Te hynrei ha kawei ka sngi haba ngi dang ia iaid kai, ngam sngew lah shah shuh, nga la kwah ban pynpra ia ita i skum bad nga kawang da u maw bad kita ki sim baroh ki ia win ir. Tang shu iohsngew ka nonghikai, ka wan beh bad ka kylli mano ba leh. Ki paralok ki ong ba dei manga kein. Ka nonghikai pat kam ngeit, namar ka ong, hana, ba nga ka bym ju runar kumno ngan shu leit leh kum kata ka kam. Kumta ki ia shah mai ei kita kiwei. Nga pat nga shu sngap la ka sngap, tang ba marwei-marwei nga la sngewrem ba ki shah mai ei ki para lok na ka bynta jong nga.

Ynda nga la kut ka jingpule kot ha Calcutta nga la wan phai noh sha la shnong bad ka la sdang noh da kawei pat ka

jingim. Haba nga pyrkhat ia kito ki por kiba la leit noh nga sngew kum ban ong lem bad I Babu Soso Tham, "Sa shisien, sa shisien, nga kwah ban long biang u khynnah". Te hynrei kata ka bym lah ban long shuh lano lano ruh. Kito ki por ki la leit, bad ka ain jong ka jinglong briew ha ka pyrthei ka long ba ki por ba la leit noh kim ju wan phai shuh. Bad kumta nga kynmaw ia ki ktien jong ka Salm ka Jingim ba ngi la ju spel dang khynnah kiba ong, "Wat ialeh kai bad ka Mynnor, ieh kan tep la ki khun iap. Kaba shisha dei tang ka Mynta."

Te hep barit, kynmaw ia kane, ba kaba shisha dei tang ka mynta. Ka por kaba phi don, dei tang ka mynta. Kaba la dep phim lah shuh ban ioh. Nga ruh ba ngan da ioh pat ia kito ki por kiba la leit ngan jin da la bat ia ki ba ngan ioh long pat ka khynnah kaba kham bha, kham kohnguh, kham minot ia kiei-kiei kiba dei ban minot. Hynrei ngan leh kumno, ngam lah ban ioh ia ki. Phi ruh to pyndonkam bha ia ka mynta, namar ba ka lawei jong phi ka shong ha kata kein. U soh ka jingim jong phi lashai la shisngi un long uba bang ne bym bang kat ba kum ki jingleh jongphi mynta. Da kham ia pyrkhat ho ia la ka mynta.

LYNNONG—2.

KAEI NGA SNGEWTYNNAD BAN LEH HABA LAIT POR

Ngan iathuh kai kaei nga sngewtynnad ban leh haba nga lait por. Kata, ngan iathuh kaei nga ju sngewbha eh ban leh ynda la dep ki kam ki jam kiba nga dei ban leh ha iing ba sem man ka sngi ; kata ynda la dep ka shet ka tiew bad ka pynbeit iing pynbeit sem.

Ha ki por kiba mynshuwa, khamtam haba dang rit ki khun, nga shait sngewtynnad eh ban thain jingthain. Lehse ka daw kaba la pynlong ia nga ban smat ka thain jingthain ka long namar ba kane ka long ka kam kaba jem, kaba lah ban leh wat ha ka por ha kaba ngi dang trei kawei pat ka kam. Kata, ngi lah ban thain la ka jing-thain wat haba ki jingshet ki don halor ding, lane wat ha iing ki lok ruh haba leit kai sha iing jong ki.

Kawei pat kaba la pynlong ia nga ban smat ka thain jingthain ka long ka jingioh-i jong nga ia ki lok (kata, ki tnga) jong ki nong-America, ki bym ju pynlehnohei ia la ka jong ka por hangno-hangno ruh. Bun-bun na ki kiba long ki tnga jong ki professor (America) ruh ki long kiba smat eh ban thain jingthain. Kawei ka mem kaba long doctor kam ju pynleh-nohei la ka por ynda ka la dep la ka kam doctor, hynrei ka iai-thain khlem da kut. Ki lok kin sngewlyngngoh lehse ban ioh-sngew ba wat ha ki jingiasengduwai ha iing ki paramarjan ruh, katba u nongkren u nangkren, kane ka mem ka iai thain khlem sangeh. Bad imat eh ba ki nong America kim sngewbha ban ioh-i iano-iano ba shu shong khlem trei kam.

Kumta, hadien-hadien kiwei kiwei pat ki nong India kiba ioh-i ia nga ba nga thain, ki ruh ki la iakuah lem kumno ban thain ; bad hadien-hadien la pynlong ia nga pynban ka nonghikai thain jingthain, haba ngam shym shong skul ia kane ka kam hangno-hangno. Nga pat ruh nga shem ka jingsngew hun ba nga lah ban iarap iano-iano kiba kuah bad thrang ban trei ia kane ka kam.

Kumta na kaba thain *sweater* bad muja nga la dei ruh ban hikai thain ki *carpet* kiba rit, ki panpoh ksai, ki *badminton net*, bad kiwei-kiwei ki jingtrei kiba iadei bad ka kam thain baroh. Kawei ka rukom thain kaba nga shem ba ka long kaba myntoi eh ka long ban thain ki carpet jingiuh kjat na ki jainjot, ne jainrim. Ia ki jain jot ngi shu tar lytir-lytir bad ngi sa khylliap ia ki rymmiang baroh ar liang khnang ba kin ym mih ksai, bad ngi sa suh da ka kor suh jain, lada don ka kor suh jain ha iing. Lada ym don ruh, kam da pher eh ; hynrei ngi shu khylliap bha ia ki rymmiang. Ia kine ki jain lytir-lytir, kiba la long mynta ha ka dur kaba pyllun, ngi kyllain pyllun-pyllun, ne sawdong-sawdong, ngi da pynlong kum ka shylliah rben kaba pyllun. Katba ngi nang kyllain kumne, ngi pyniasoh ia uwei u ksai ba la kyllain kumne bad uwei pat u ksai da kaba suh da u ksai bad u thyrnia. Lane lah ruh ban thain ia kine ki ksai jain jot da u kroshe (*crochet*) ha kajuh ka rukom kumba thain sai *wool*.

Ia kine ki shylliah jain-jot lah ban buh ha khmat jingsum lane ha ka kamra thiah hajan jong ka jingthiah, lane lah ruh ban buh kum ki jingtap ia ki *cushion* kiba buh ha ki shuki ; kata, ngi pyndonkam ia kine ha kajuh ka rukom ba ngi lah ban pyndonkam ia kitei ki carpet ruh ba nga la iathuh myntan.

Ka rukom ban pyndonkam ia kiei-kiei kiba ngi la sdang ban bret ka long kaba donkam eh ia ngi ban nang ha kane ka ri. Nga tharai ba kan long ka jinghikai kaba donkam eh lada yn hikai ia ngi kumno ban shna ei-ei tang na ki tiar kiba ngi la bret (waste material).

Ngan nym ong ei-ei shuh shaphang kaba thain sweater namar nga tip ba don bun-bun mynta ha kane ka ri Khasi-Jaintia kiba nang bha ia kane ka kam. Ki don ruh ki kot lane ki *magazine* kiba hikai kumno ban thain sweater. Ia kito kiba nang ban pule kot, ngan kyntu ba kin bud ia ki jingbatai ha kito ki kot ne magazine khnang ba ki lah ban nang thain ki sweater kiba har rukom.

Mynshuwa haba ki briew ki ioh-i ia nga ba nga thain sweater ki ju ong "Wu, iathain pynlut por ia kane, shu thied Rs. 15/- (khatsan tyngka) ruh la ioh". Hynrei nga hi nga shem ba kaba shu thain hi ka kham bha bad ka kham shah shibun shah ban ia kito kiba shu thied. Kaba ngi shu thain hi ka long kat kum ka jingthew kaba biang, bad ka dur kaba ngi da jied. Nalor kata ruh lah ban pynbha pat wat ynda ka la sdang ban jot ruh, namar lah ban law ia ito i bynta iba jot bad ban thain thym-mai pat ia ito i bynta.

Kawei pat kaba nga kham sngewbha eh ban leh mynta ka long ban leit jngoh ia la ki para-marjan, lane ia kiba ithuh-ithaw, kiba don ha ka jingshitom lane ha kano-kano ka jing-pang. Ki para lok, haba ki ioh-i ia la ki lok lane kiba ithuh ithaw ba ki iawan jngoh ia ki ha ka por ka jingshitom lane ka jingpang, katno ba ki sngewkmen. Kane ka long da shisha ka kam kaba bha ba ino-ino i lah ban leh, tang ba i dei ban leit da ka mynsiem ka jingsngewlem. Khlem kata ka mynsiem ka jingsngewlem ka long ka bym myntoi ia ki nongpang lane ia kiba leit jngoh ia ki ruh. Kata, ha ka jaka ba kan pynkoit ka lah pynban ban ym ai jingmyntoi ei-ei. Ka lah ruh ban pynmih pynban ia ka jingpang ba kynja mynsiem ia kito kiba leit peit pang hi, lada ki leit da kawei pat ka jingmut.

Katba nga tip pat, ym don kawei pat ka dawai kaba kham-bha iano-iano ban ia kaba leit peit ia ki lok kiba don ha ka jingshitom lane jingpang. Don iwei i briew iba nga ithuh bha iba shait pyrkhat ba i pang ; hynrei ynda i leit peit ia kiba pang bad kiba shitom, i long mynta iba koit ba khiah bha. Kaba

ia kit lem ia ka jingshitom lane jingpang jong kiwei pat ka la pynkoit pynban ia i.

Lada lah lei-lei ban leit mynstep jan-miet sha ka iing ki lok kiba don ha ka shitom kum kata, ka long da shisha ka dawai ia kito kiba leh kumta.

Haba ngi don ha Indore, Central India, ngi ju iakynduh dangstep dangstep ia ki dkhar kiba iaid kai sha ki madan, kiba ki doctor jong ki ki ong ia ki, ba haba ki don jingnyun ha ka met ki dei ban leit rah ka shini shi kham bad ban leit wad ia ki dkhiew ban ai shini ia ki. Ha kata ka rukom imat kito ki nongpang ki koit shisha. Imat ka jingkoit ka mih na kaba pynbor ia ki ban iaid kai mynstep-mynstep bad ban bsa ia ki dkhiew kiba thngan. Katno tam ma ngi ruh ngin ioh ka jingkoit ha ki met bad ki mynsiem jong ngi haba ngi leit jngoh ia la ki para mynsiem kiba don ha ka jing-jynjar lane kano-kano ka jingshitom. Ka long ruh ka jingsngewbha bad ka jingkoit ka mynsiem wat lada leit peit i. la ki para-lok kiba koit ba khiah bha, namar ka jingiasyllok bad ki lok kiba shisha ka long ka jingiatei bad ka jingpynshngain kiba ngi donkam eh marwei-marwei.

Nga kyntu namar kata ia kito kiba don shibun ka por ban pynlut katto-katne ia ka por jong ki ha kaba ialeit peit ia la ki lok bad ki paramarjan la ki don ha ka jingpang jingjhia lane ha ka jingkoit-jingkhiah bha.

LYNNONG 3.

KUMNO BAN LEIT-KAI BAD IASHONG-KAI BAD KI LOK

Ngan thoh lyngkot khyndiat shaphang kumno ki khynnah kiba tip briew ki dei ban leh haba ki leit kai shabar sha la ki paralok parajor, ne haba ki leit kai bad la ki para-lok shano shano, ne haba ki wan kai ki lok ki jor sha iing jong ki.

Nyngkong eh nga kuah ban pynkynmaw ia phi, ki khynnah rit, ba ki paralok jong ngi ki long ka jingai kaba kordor jong U Trai Nongthaw ; bad ka sap kaba la ai ha ngi baroh, ban nang bad ban iadei lok bad ki para khynnah lane bad ki para briew, ka long ka sap kaba phylla, bad kaba ngi dei ban ialeh ban pynsan bad pynjanai ia ka. Ki briew kiba don shibun ki paralok ki long kiba riewspah da shisha.

Kumta khnang ban pynjanai ia kane ka sap ban iadei lok iadei jor bad kiwei pat, ngi dei ban ia-leit ia-wan sha iing jong ki ne ban ia iaid-kai ieng-kai bad ki shane shatai bad kumjuh ruh, ngi dei ban khot bad ban shah ia kiwei ruh ban ia wan ia leit ha la iing.

Haba phi mut ban leit kai sha iing i paralok jong phi, ka akor kaba dei ka long ban da pan na i mei bad ban da iathuh ia i shano phi mut ban leit. Phi dei ban leh kumta namar i mei i pa ki dei ban tip hangno phi don, lada jia ba ki donkam ban phah wad ne phah khot ia phi. Nangta, lada phi dei iba shong ha sor ne ha ki jaka ba la poi bad iaid ki kali ki motor, kynmaw ban iaid tip-briew shaphang kadiang la jong, bad lada

dei ban leit sha kawei pat ka liang jong ka surok, da peit ka-diang kamon, bad shadien shakhmat ioh don motor kaba wan bad phi shu mynsaw ei. Ban mareh lei-lei hapoh surok te kaba da ymbit lano lano ruh ; namar lada, ha ka por ba phi mareh phi kuah ban leit na kawei ka liang sha kawei pat ka liang jong ka surok, kan jia ban wan ka motor, u nongniah motor u kulmar namar um tip shano phi mut ban leit. Namar ba phi ruh phi her stet bad ka motor ruh ka her stet, lada sniew bok phi lah ban mynsaw jur.

Ynda la poi ha iing i paralok, dei ban tied tok-tok ia ka jingkhang na khmat iing lane ban khot da i ktien iba jem : "Don briew?" ne "Mano ba don ?" Ka long kaba khlem akor ban shu rung kluk kluk ha iing kiwei. Wat ban leit shadien iing ruh kam da long eh kaba itynnad.

Lada i paralok jong phi i dang ia shongkai bad la kiba ha iing, bad khamtam bad kiba la san, bad i khot ia phi ban ia shong lang, phi dei ban ia shong. Rung da kaba don akor bad shong don akor. Haba ki kren ia phi, kren bad jubab bha, tang ba ialeh ban nym iaknieh ktien khamtam bad kiba la san. Nangta, lada phi ia ieng noh ban leit noh sha kawei ka kamra ne ban ialeh kai shabar, da kren ia kiwei kiwei kiba don lang hangta.

Haba ialeh kai ne iakren ha kawei pat ka kamra ruh, dei ban kynmaw ba phim dei tang ma phi kiba don ha kata ka iing. Kumta lada phi ia rkhie ne ia mareh, ia kynkiw ne ia pyr-ta, peit ban ym da palat eh ioh ki sngew-wit kiwei-kiwei pat ha iing kiba dang ia shong kai ne dem kai ban pynaram ia lade.

Haba ki tyrwa jingbam jingdih ruh, ym dei ban shu kyrkieh jyndat, ioh ki ong ba leh sarong. Lada phi dang kdang eh, kren da kaba don akor. Lada phi ia bam ia dih pat wat klet ban da buh ia ki khuri ki pela, ki pliang ki shamoit, ha ka jaka khlieng. Lada phi la nang lei-lei ban khlieng ban sait, iarap

lem ban khlieng, lane la kumno kumno tyrwa ban ia khlieng lem.

Wat klet ruh ban peit ia ka por ne ia ka jingnoh ka sngi. Lada phi la ia muja katno katno ruh, kynmaw ban leit phai sha la iing ha ka por kaba biang ioh sah nud i mei i pa.

Lada phi ıaleit bam-k.ıana shano shano bad ꞁa ki paralok, wat klet ban da iathuh ha iing ba phin leit shano bad badno. Haba bun ki tiar ki tar ban rah, iaıap lem ban rah. Lada phim lah rah ia kiba khia ne kiba shon, rah da i-ei i-ei iba rit, i kseh ne i pela ne kawei ka dieng tyllaw. Ka jingmut ka long ba phi dei ban iarap lem katba lah.

Ynda poi ha lum ne ha khlaw bad lada dei ban leit tong um ne khar dieng khar prew, wat ju leit wei briew namar ioh jia ba mynsaw, kum kaba hap hapoh thliew, ne ba btuid ha um ne ba jah lynti. Haba ia don lem kiwei, ym ju kham poi sha kaba lyngngoh.

Ynda la dep ka bam khana dei ban da lum ia ki kot jot kot pei, ki sla song jingsong, ki kwai lyngkhot lyngkhai, bad ban thang ne tep ia ki bad ban da pynlip ia ka ding ka theh da ka um. Namar lada man kiba leit bam khana kin klet ia kane, kumno kin long ki jaka bım khana jongngi ? Ka long ruh kaba khlem akor ban ieh ia ka synrum lyngkrang-lyngkreit bad ban wan khar da kiwei pat.

Haba wan kai ki lok ha iing jong phi, dei ban leh kumba phi kuah ia ki ba kin leh haba phi leit kai ma phi sha iing jong ki. Pdiang ia ki da kaba kmen bad sumar ban ym leh kaei kaei ka ban pynsngew ia ki ba phim sngewbha ba kin wan kai.

Teng-teng ki lah ban wan poi ha ka por ba phi bun kam ne haba i mei i dang kuah ia phi ban iarap ia i. Lada kumta da kren ia i mei ba in shah ba phin leit ialeh kai noh; lane lada

ka kam ka bym long eh ban ieh, da kren ia ki para-lok ba kin nang ia ap khyndiat bad tang shu dep sa leit.

Lada phi don i hep ne bun ki para ha iing ne kiwei-kiwei ki para khynnah ba ia shong lang ha iing, khot lem ia ki ruh ban ialeh kai, ioh ki pat ki sngew ba phi tang shu iakynduh bad la ki para lok la jong, phi la da klet noh ia kita kiba ha iing. Ai ba i hep ne kita kiwei-kiwei ha iing kin sngew ba ki lok jong phi ki long ki lok jong ki ruh. Ban shu rhah eh tang ialade ka long kaba khlem akor.

Kumta kynmaw ho hep ! ka Akor kaba tam ha ka pyrthei !

LYNNONG 4.

KUMNO NGA SHET

Ngan batai mynta shaphang ki jingbam kiba nga sngew ba nga nang bha ban shet, bad kumno nga shet ia ki. Ngam don jingartatien ei ei ba ki kmie baroh ha ri Khasi ki nang eh ia ka ban shet jyntah. Nga ruh ngam iapher na kiwei pat ki kmie ha ri Khasi. Kumta ngan ong ha kaba sdang ba kaba nga nang eh ban shet ka long ka ja bad ka jyntah.

Ka jingshet ja ha ri Khasi ka long kaba baroh ki kynthei ki nang bha, bad kan long lehnohei lehse ia nga ban iathuh kumno ki shet ja ha ri Khasi. Na ka bynta kito ki bym dei na kine ki ri lum jong ngi, ngan shu iathuh ia ki ba ka jingshet ja ka iapher na ka rukom ba ki shet sha ri Dkhar, lane na ka rukom shet ha ki ri Sepngi. Hangne ha ri Khasi ngi shim ia u khaw, ngi pynkhuid da kaba jied ia ki kba ki maw, lane ki shyiap, kiba don ha u khaw. Ha kajuh ka por ngi tiew ia u khiew ba la buh bad ka um halor ding. Ynda ka la khluit ka um, ngi sait ia u khaw ba la pynkhuid bad ngi sa thep ha uta u khiew ba la tiew ha ding. Ynda la thep ia u khaw ha u khiew, ngi sa shu antad ia ka um katno kan biang ban pyn-ih ia uta u khaw. Bun na ngi ngi antad ia ka um da kaba shu king da ka siang. Ka jingbun jong ka um ruh ka long kat kum ka jingkuah jong ki nong-bam, lada ki kuah ka ja kaba jem ne kaba kham eh. Ynda ka um ka la rngat bha bad u khaw u la ih, ngi rah noh ia u khiew na ding bad shu buh ia u harud ding ba ka ja kan ym khriat haduh ka por bam.

Namar ba nga la shong bun snem shabar jong ka ri Khasi, nga shem ba ha ri Dkhar ka jingshet ja ka iapher, kumba nga la ong, na ka rukom shet jong ngi ha ri Khasi. Ha ri

Dkhar ruh ki pynkhuid ia u khaw ha kajuh ka rukom, hynrei ia ka um pat ki theh kham bun khnang ba ynda u la sdang ban ih, ki jiar noh ia kato ka um, bad ki sa buh ia kata ka ja harud ding ban kham ih bha u khaw bad ba kan khluit haduh ka por bam. Kumta haba khat ia kane ka ja, ka iapher na ka ja jong ngi ki Khasi namar ka ja jong ki ka long kham phroi-phroi, bad ki symboh ja kim iasnoh iwei bad iwei kum ka ja ha ri Khasi.

Ki nongsepngi pat kim ju bam ja bad ka jyntah, kumba leh ma ngi ha kane ka ri India ; hynrei ki shet jem ia ka bad ki bam ia ka ha ka rukom ba ki bam ia u phan uba la pynlwet. Namar ba ka ri Sepngi baroh kawei ka long ka bym da rep kba shibun eh, kumta ki bam wat ia ine i ja ba la shet ha kata ka rukom, tang ba teng teng eh. Haba ki bam kumta ruh, ki bam tang khyndiat ban shu bynrap ia ka doh kaba ki bam kham bun. Shi synong, u phan u long kum ka jyntah ia ka doh.

Ka jyntah, ha ri Khasi, ka long kaba ngi shet da ka dohkha ne da ka doh. Ka dohkha kaba ngi kham pyndonkam ka long ka khabah, kha ski, kha puthia, kha blang, kha babia, kha laso, kha basa bad kiwei-kiwei. Ha kaba shet ia kine, ha ri Khasi ngim da pyndonkam bun jait eh ki musli-musla lait tang u sohmrit, u shynrai, u piat, u rynsun bad ka 'la tyrpad. Kiba bam sat, ki shet bad u sohmyngken de. Haba shet jyntah ia kano-kano na kine ki jait dohkha, ngi pynkhuid ia ka dohkha bad ngi sa ot dkhot bad ngi sa sait ia ki. Nangta ia kitei ki masla ynda la tylliat ni, ki sdieh ha ka umphniang ba la pynkhluit. Ynda la king katto-katne ia u masla ha ka umphninag, sa buh dohkha bad ber khyndiat ka mluh, nangta sa theh i um khyndiat, bad ynda la thnam shi por sa buh um shuh kat ban tap ia ka dohkha. Pynthnam pat sa shi por, bad sa rah noh ynda ka la ih. Don pat ki jait dohkha kiba donkam ban buh kham bun jait ki masla nalor kitei ki masla ba la ong haneng, kum u kha makur. Haba shet ia une, ngi da pyndonkam u dhonia bad khyndiat u jira, bad ngi sa shet ha kajuh ka rukom ba la batai haneng.

Lada kuah ba ka jyntah kan long kham synlar pat, shoh tang u piat, u rynsun, u shynrai bad khyndiat u sohmyngken. Ynda la pynkhuid bad ot dkhot ia ka dohkha, pynkhluit ka umphniang khyndiat bad sa thep nyngkong ia u methi ba tylli ryngkat bad ka' la tyrpad bad sa thep ruh ia ki jingshoh masla ba la tylliat ; king khyndiat, sa thep ka dohkha bad sa ber mluh. Ynda la iakhleh kine ki jingshoh bad ka dohkha katto-katne, sa theh um bad sa theh pat i um soh tyntoi khyndiat; sa pynthnam shi por kat ban ih bad sa rah noh.

Haba shet jyntah da ka doh pat, kum ka doh masi, shim kumba shi kilo ka dohmet, bad ynda la sait, sa ot dkhot ia ka. Nangta tylliat lang ia kine ki masla haduh ba kin da ni : u jira shi siang-sha, u dhonia, u sying khyndiat, lai shamoit siang-bam, uwei u piat uba shu pdeng ka jingheh, u rynsun kumba ar ne lai symboh, bad u sohmyngken rkhiang uwei. Nangta pat, pynkhluit ia ka umphniang ne khi (ghee) kumba hynriew shamoit heh, sa sdieh ia ki masla bad buh shynrai ba la lwet shi shamoit rit, nangta dkhat khyndiat ka sisia, buh 'la tyrpad kumba lai sla, thep ia kine baroh bad sa king kumba shi minit, nangta sa thep ia ka doh ba la ot bad sa ber mluh de ; king bha, tap noh bad sa iehnoh ba kan thnam shi por haduh ba la jan rngat ka um kaba mih na ka doh ; nangta sa king pat bad sa theh um shuh sa khyndiat, bad ai kan thnam suki ha ka ding kaba meh suki haduh ba ka doh ka la jem bha, sa rah noh.

Kawei pat ka rukom shet ia ka doh kaba ngi kuah ba kan sah kham bun sngi ka long da kaba leh kumne :

Theh phra shamoit heh ka um phniang ha u khiew, bad khlem da pynkhluit ia ka, sa thep lang bad doh bad masla, kiba la pynkhreh kumba nga la batai haneng, na ka bynta ban shet jyntah doh ; nangta sa king lang ia ki khlem pat tiew ha ding; iehnoh shi por kumba 15 minit ne kham slem ruh, nangta sa tiew ha ding. Ynda ka la thnam, bad ka um kaba mih na ka doh ka la sdang rngat, ai um pat sa khyndiat bad shet suki-suki haduh ba ka um kan da rngat bha khait. Lah ban pyn-

donkam suki-suki ia kane ka jyntah kumba ar ne lai sngi. Nalor kine ki jingbam ba la batai haneng, khnang ban kham pynbang shuh-shuh ia ka bam haba bam ja bad ka jyntah doh, ka bha ban shna ki jingbam doh kum ka shami-kabab kiba lah ban bam bynrap bad ka jyntah. Ia kane ka shami-kabab ki pynkhreh kumne :

Sait khuid shi kilo ka dohmet, sa shain ni bha ; sait shi pawa kilo u dai shana, sa tylliat ar shamoit rit u sohmrit, ar shamoit sha u khas-khas, saw tylli ki long, shi shamoit heh ka mluh, sa khleh lang ia kine baroh bad buh ha u khiew. Buh sisia khyndiat bad kumba ar sla ka 'la tyrpad. Theh um haduh ban da tap bha ia ka doh, sa shet thai baduh ban da rngat bha ka um. Rah ia ka ynda ka la kham khriat, sa tylliat pat ia kane haduh ba kan da iakhleh bha bad u dai. Nangta ot ni uwei u piat, uwei ne ar ki sohmyngken im, bad katto-katne sla u pudina ; sa khleh lang ia kine bad ka doh ba la tylliat, nangta sa shna kum ki *cake* rit bad sa sdieh pat ia ki ha ka khi (ghee).

Kawei pat ka ban kham pynbang ia ka ja bad jyntah ka long ban bam bynrap bad ki jhur kiba dei ban shu sdieh khala-khala, kum u palok (spinach) bad u tyrso (mustard leaf), lane kiba lah ban shu bam im, kum u sohsaw, u sohkhia bad kiwei-kiwei. Kine ki jait jhur ki kham bang lada lah ban ioh kiba dang shu lah kheit na kper. Kaba don kam eh namarkata ia ngi ki kmie ka long ban don i kper jhur ha kper iing. Lada lah lei-lei ban ioh sa ki soh na la kper hi bad ban bam ia ki ha ka por bam, kan iarap shibun ban pynlong ia ngi bad ia kiba ha iing ha sem jong ngi kiba koit ba khiah. Nga sngewthuh ba ki *doctor* ruh ki ong ba ngi dei ban bam shibun ki jhur bad ki soh, ha man la ki por ba ngi bam, na ka bynta ka jingkoit jing-khiah. Kumta kaba pynkhreh ia ka bam ka long, ym tang ban pynbang, hynrei kham tam ba ngin long kiba koit ba khiah.

LYNNONG 5.

KA RUKOM PYNDONKAM IA KA DOHKHA

Khnang ba u briew u lah ban im suk ha kane ka pyrthei u donkam ban ioh ka kup kaba biang, ka shong ka sah kaba suk, bad ka bam ka dih kaba biang bad kaba ai jingkoit-jingkhiah. Na kine lai ki jingdonkam jong u briew—ka jingphong jain kaba biang, ka iing ka sem bad ka bam ka dih—lehse kaba kham donkam eh ka long ka bam ka dih. Kane ka long kaei-kaei kaba u briew u donkam ym tang ba u lah ban im ha kane ka pyrthei, hynrei ruh ban im ha ka jingkoit-jingkhiah bha. Khlem ka bam ka dih kaba biang bad kaba ai jingkoit-jingkhiah, ka jingim jong u briew ha kane ka pyrthei ka long kaba lanot sat.

Ka met u briew ka donkam bun jait ki kynja jingbam kiba kyrshan bad tei ia ka met ka phad jong u. Kawei na kine ki jingdonkam ka long kaba ki ong, ha ka ktien Phareng, ka protin (*protein*). Ka dohkha ka long kawei ka jingbam kaba don shibun kane ka protein ; la ngi lah ban ioh ia ka na ka kynja doh baroh, kum ka doh masi, doh sniang, doh blang, na ka pylleng, bad na kiwei-kiwei pat ki jingbam kum na u dai, ne na ki jingbam kiba shna na ka dud, kum ka shis (cheese). Hooid, ki jhur ruh ki don kane ka protein kaba kyrshan ia ka met jong ngi.

Ha kane ka ri jong ngi, ngi bam khyndiat eh ka dohkha ; hynrei imat ha ki snem ki ban dang wan, ka dohkha kan nang kham bun ban ia kaba ka long mynta. Ka pyrthei, ngi sngewthuh, ka don ka jingpyrkhat ban pyndonkam kham bun na ki jait jingbam kiba ngi lah ban ioh napoh duriaw bad na ki wah, namar ka khyndew imat kan ym lah shuh ban kyrshan ia u paid uba nang roi man la ka snem.

Kumta khnang ba ngin nang ban bam kham bun ka dohkha, ka dei hok ia ngi ban ia pyrkhat kumno ngi lah ban shet ia ka dohkha ha ki bun jait ki rukom khnang ba ngi lah ban kham pyndonkam ia ka na ka bynta ka jingdonkam ki met jong ngi. Kane ka jingthoh-lyngkut jong nga ka long tang ka jingpyrshang barit kaba lah ban kdew lynti lane ban pynkynmaw ia ngi ba ngi dei ban nang iaid sha khmat ha kane ka kam kaba donkam eh ia ngi ki kmie, khnang ba ka pyrthei jong ngi lashai-lashisngi kan ym sah ha kajuh ka rukom ba ngi don mynta.

Ha ri Khasi lehse don tang saw ki rukom pyndonkam ia ka dohkha kiba ngi ju tip bha ; kata ka long kaba shu shet jyntah, kaba shu sdieh, kaba syang kharang bad kaba shu pynrkhiang ha ka sngi ha ki sngi tlang ban sa pydonkam pat hadien.

Nga ngeit ba baroh ha ri Khasi ki tip bad ki nang bha ia kaba shet jyntah ba ngam sngew dei ban ong ei-ei shaphang jong ka. Hynrei na ka bynta kito lehse kiba kwah ban tip ki Khasi ki shet jyntah kumno, ngan sku ong ba ki ju leh kumne :

Nyngkong, ngi pynkhuid ia ka dohkha bad ynda la ot dkhot ia ka, sa sait bha shuwa ban shet. Shim kumba hynriew shamoit-sha ka umphniang bad pynkhluit ia ka ha u khiew-shet, sa thep u piat bad u rynsun ba la shoh, king ia kine khyndiat bad sa thep u sohmarit lane u sohmynken ba la tylliat bad u shynrai, thep ruh ha kane ka por ia ka 'la tyrpad shi sla ar sla, bad sa king lang ia kine katto-katne por bad sa thep ia katei ka dohkha kaba la ot dkhot, nangta sa ber mluh bad sa theh um khyndiat. Ynda ka la thnam shi por bad ka um ka la sdang ban ryngat khyndiat, sa theh um pat kat ban biang, ba kan ih bad ba kan sah katto katne ka umshit (gravy.)

Na ka bynta ban pyndonkam ia ka dohkha da kaba sdieh pat, ngi pynkhuid ia ka, ngi sa ot lyngkhot lada ka long ka dohkha kaba heh, lane ngi shu ieh tylli baroh kawei lada ka long

kaba rit, bad ngi sa sdieh ia ka ha ka umphniang-bam (*mustard oil*). Ia kane ngi lah ban bam kumto bad ka ja, lane ngi lah ban shet jyntah pat bad ki jhur.

Naloı kane ka rukom sdieh, kawei pat kaba kham pher khyndiat ka long ban da kyllan shuwa ia ka dohkha da ka mluh, hadien kata sa pynngam ha ka um moida bad sa kyrnyom pat ha u krom (crumb), kata u ruti uba la syang rkhiang bad ba la shoh pynlwet, nangta sa sdieh ha kaba kham bun ka umphniang lane ka khi (*ghee*) haduh ba ka dohkha ka la sdang ban saw bha (*brown*).

Shaphang kaba shu syang kharang pat, ha ri Khasi ngi ju pyndonkam da ka kha-ski lane ka kha-puthia, lane kiwei-kiwei pat ki jait dohkha. Haba syang kharang, ia ka snep kim ju shrat, hynrei ki weng noh ia ka 'lein-kha bad ki snier baroh bad hadien kata ki sa sait khuid ia ka. Hangta ki sa bsuh ia ka ha u dieng uba la khud pynkhuid bha, u ban kham jrong khyndiat ia ka dohkha, hangta ki sa syang ia ka harud ding, haduh ba kan da ih. Ia kane lah ban shu bam kumto, lane shu shet syrwa, lane shu khleh bad i piat, i sohmynken bad i mluh.

Khnang ba yn lah ban pyndonkam ia ka dohkha ha ki por kiba kham kyrduh dohkha, ha ri Khasi ki ju thad pynrkhiang ia ka dohkha ha ka por tlang. Khnang ban leh ia kane, ki pynkhuid shuwa ia ka snep, hadien kata ki sa ot noh ia ka khlieh bad sei ia ki snier, bad ki sa tir ne ot rit lynter-lynter, ki da shim noh ruh ia u shyieng met, bad ki sa thad ia kata ne uta u dohkha ba la ot lytir-lytir ha ka sngi haduh ba un da rkhiang. Kane ka lah ban shim por haduh ar ne lai taiew, ne kham bun sngi ruh lada ki sngi tlang ki dum lyoh. Ia katei ka khlieh bad u shyieng met ki pyndonkam noh da kaba shu shet jyntah.

Kawei pat ka rukom kaba ki ju buh (*preserve*) ia ka dohkha na ka bynta kaba lashai lashisngi, ka long da kaba buh ia

—12

ki kharit ha ka rukom ka ktung. Kawei ka jait ktung kaba ki ong ka tung-tap, ka long kaba ki riewlum baroh ki ju shait pyndonkam. Ia kane ka ktung ki shna na ki dohkha rit kaba ki khot ka ktung kynthei, kaba la pynrkhiang bha da kaba thad ha ka sngi. Ki thep ia kane ka dohkha ha ka por Pyrem ha u khra uba heh bad uba don ruh ka shyntur kaba heh, ynda ki la sait bha ia ka bad ki la thad rkhiang ia ka ruh. Nyngkong, ki buh shi syrtap ka dohkha bad ki da shon ne ban bha, bad ki sa theh ka khlein dohkha halor kata ka syrtap. Ki leh ha kata kajuh ka rukom ,syrtap la syrtap, haduh ba un da dap shoin u khra. Ynda u la dap ki sa theh khlein shuh bad ki sa tap khop da ka jingtap ba la shna na ka eit masi bad ka khyndew. Hadien kumba saw bnai, kata ha ka por liur, kane ka tung-tap ka la long ban plie noh bad ban pyndonkam ia ka.

Mynta pat ngan shu iathuh kawei ar ki rukom shet kiba ngi lah ban leh khamtam na ka bynta kito ki bym pyndonkam shibun eh ki musla.

Kawei ka long kaba ki khot ka phrikasi (*fricassee*). Na ka bynta kane ngi donkam kine : ka dohkha 1 ser, ka mluh kumba shi shamoit-sha, u sohmarit shi shamoit-sha, ka um piat shi shamoit-sha, u moida saw shamoit-sha, ka dud ar pela, ka makhon shi shamoit-sha, bad khyndiat eh ka khi (ghee).

Kumta, nyngkong eh, ki pynkhuid ia ka dohkha bad ot lyngkhot kum ha ka rukom ban sdieh. Nangta pat, khleh lang ka mluh, u sohmarit, ka um piat bad u moida ha ka dud. Pynkhluit ia kane ka jingkhleh, bad king bha khlem sangeh haduh ba ka la jan thnam. Nangta pat sa buh ia ka dohkha ba la pynkhuid ha u khiew shet bad sa theh ia kane ka jingkhleh dud halor ka dohkha. Sa *bake* (syang) ne shet suki halor u rnga uba rhem kumba shiteng kynta. Shuwa ban rah, theh khyndiat ka makhon. Ia kane lah ban bam bad u ruti lane bad ka ja.

Kawei pat ka rukom shet dohkha ka long ban shna kotlet (cutlet). Na ka bynta kane, yn donkam shi pawa ka dohkha ba la shet thai, bad na kaba ia ki shiah la weng noh, shiteng pela u phan ba la shet bad la pynlwet (*mashed*), shi shamoit-sha ka um sohjew, kawei ka pylleng ba la shoh, bad khyndiat u ruti lywet (*crumb*). Khleh lang ia kitei lait tang ka pylleng bad u ruti lywet ; sa shna dur kum ki kek (*cake*) rit bad wieh ia ki ha ka pylleng ba la shoh ; sa kyrnyon pat ha u ruti lywet (crumb) bad sdieh ia ka ha ka khi haduh ba kan da lam saw. Ia kine ki cutlet lah ban bam bad ka sos (*sauce*) kaba la shna kumne : Shim saw shamoit-sha u moida, khyndiat i soh-marit bad i mluh, khleh lang ia ki ha ka shipawa ka dud bad sa shet suki-suki. Khleh lang ia kane bad ka um sohsaw, bad sa king lang ia kine bad khyndiat ka makhon. Ia kane ka sauce sa pyndonkam da kaba theh halor kitei ki cutlet.

LYNNONG—6.

KI SALAD

Kaba khleh lang ar ne lai jait ki jhur kiba long ban bam im lane kiba ynda la shet ruh, lane kaba khleh lang ar ne lai lane kham bun jait ki soh, ha kata ka rukom ba ki nongbam kin sngewbang ban bam, ka long kaba khleh ne shna salad. Na kane ka jingbatai, nga tharai, phi la sngewthuh hi ba don ar jait ki salad-ki salad jhur bad ki salad soh.

Haba ia kren ia ka bam ka dih hapdeng jong ngi, ki Khasi, bun sien ngi ju iohsngew ia kine ki ktien, "Ka ja te ka ja, da bam da kaei-kaei ruh, lymda ioh hi ka ja, shu sngew hi kumba khlem bam". Kane ka jingong ka pyn-i haduh katno ba ngi ki khun Khasi-Khara ngi niewkor ia ka ja. Hooid ka ja ka long kaba donkam shisha. Ban bam doh lane dohkha ruh ka long kaba donkam. Hynrei ngi dei ban kynmaw ba ka met u briew ka long kaei-kaei kaba phylla haduh katta katta, bad ka dawa bun bah kiwei pat ki jait jingbam nalor kito kiba don ha ka ja, lane ha ka doh ne ka dohkha.

Ki jingpang khmat, ki jingpang ha ka sniehdoh u briew, bad kiwei-kiwei de ki jait jingpang, ki ju pynshitom ia ki khun ki kti bad ia kiba ha iing ha sem jong ngi. Ki doktor ki iathuh ia ngi ba ka daw ka jingpang u briew kham bunsien ka long na ka jingduna ne ka jingbymbiang jong ki katto katne ki jait jingbam ia kiba ka met jong ngi ka donkam. Teng-teng ngi ioh pang na ka daw ba ngi duna ki jingbam ia kiba ha ka Phareng ki khot ki *vitamin*. Teng-teng pat ka met ka duna ka khlein, ka nar, ne kiwei pat ki jingbam ia kiba ngim lah ban ioh da kaba bam tang ka ja bad ka doh ne ka dohkha.

Ki jhur bad ki soh ki long ki jingbam na kiba ngi lah ban ioh ia ki vitamin. Ka dud ka long ka jingbam kaba tei ia ka met jong ngi. Ka pylleng ruh ka long ka jingbam kaba donkam ban bam, khamtam lada jia ba ngi long ki bym da smat eh ban bam doh. Kumta lada ngi kwah ban bsa ia ka met la jong da ki jingbam baroh kiba ka met ka donkam bad dawa, ngi dei ban bam ia ki jhur, ki soh, ka pylleng bad ban kynthup ruh ia ka dud ha ki jingshet jong ngi. Na kane, nga tharai, ka la shai ba ngi dei ban bam bha ia ki jhur, ki soh bad kiwei-kiwei ki jait jingbam baroh na ka bynta ka jingkoit jingkhiah jong ngi, bad jong ki khun ki kti bad kiba ha iing ha sem jong ngi.

Ki don ki briew kiba salia ban bam soh, bad don ruh ki jait soh kiba dei ban bam hynrei kim bang ban shu bam kumto Bad don ruh ki jait jhur kiba bha ban bam im, hynrei ngim smat ban bam ia ki namar ba kim long kiba bang. Namarkata, khnang ban pynbang ia ka jingmad jong kine ki soh ne ki jhur, ngi dei ban khleh ne shna ia ki ha kata ka rukom ba kin sngew-bang ki nongbam.

Shuwa ban khleh ne ot ia ki kynja jhur ne soh kiba ngi mut ban bam im, ngi dei pat ban da phikir bha ia ka rukom pynkhuid ia ki. Ngi dei ban pdem ia ki jhur bad ki soh ha ka um-mluh kumba san minit ci-ci. Nangta ngi dei ban sa sait pat ia ki ha ka um sngur kaba khriat. Da kaba leh kumta ngin lait na ki khniang ki ksiah (organism) ia kiba ngim lah ban iohi da ki khmat.

Kumba nga la ong haneng, ki don ar jait ki salad. Ki salad jhur bad ki salad soh. Bad phi lah ban shna bun jait ki salad na ki jhur bad ki soh. Kum ka nuksa ngan shu ai tang iwei ne ar tylli ki rukom shna salad.

Ka Salad Jhur : Shim 7 ne 8 sla u sla salad, 2 ne 3 tylli u sohsaw, tang shiteng ne shi pawa u soh-khia (kat kum ka jingheh ne jingrit), u sohjew, ka shini, ka mluh, bad u piat.

Ynda lah sait bha ia u sla salad bad u sohsaw, sa ot ni ia u sla salad, lane ot lyngkniap (slice) ia u sohsaw bad u soh-khia ha kawei ka pliang ne ka jingdiang. Ber khyndiat ka mluh bad ka shini. Khleh lang bad u piat de bad sa khem um soh-jew. Kiba smat bam sohmyngken ki lah ruh ban ot ni ia u bad sa ber halor u salad.

Ka Salad Soh : Phi lah ban khleh lang u soh-trun, ka kait, u soh-phoh ne soh pieng da kaba ot rit ia ki. Sa buh shini kat kum ka jingmad jong phi. Ber de bad i mluh khyndiat bad sa theh khyndiat ka um soh-jew. Ia kane ka salad soh, phi lah ban shu bam kumto, lane phi lah ban nang pynbang shuh-shuh da kaba theh sa ka *custard* de na jrong.

Ban shna custard shim kawei ka pylleng, 4 siangsha ka shini, shisiang-sha u moida bad shi pawa ka dud. Tiew ia kane ha ding, bad king bha ia ka kumba san ne shiphew minit. Ynda la khriat, sa theh ia ka na jrong ha kitei ki soh ba lah khleh lang.

Nga shem ba ki khynnah ki bang bha ban bam kum ia kine ki jait soh.

Ia ki salad jhur dei ban bam lang haba dang bam ia ka ja; hynrei ia ki salad soh pat dei ban bam hadien ka ja.

LYNNONG—7

KI JINGBAM BA NGA BANG EH

Ngan iathuh mynta shaphang ki jingbam ba nga bang eh bad kumno nga khreh bad shet ia ki.

Ka long kaba eh ha kawei ka rukom ban jied katto-katno ki jait jingbam napdeng kiba bun bad ban ong ba nga bang eh tang ia kine. Namar ia kano-kano ka jait jingbam, la ka bang bad shngiam katto-katno ruh, ym lah ban shu bam tang ia kata hi shijait khah-khah. Ka jingbang jong kano-kano ka jingbam ka shong ruh ha kaba bam ia ka bad kiwei pat ki jait jingbam kiba nang pynbang bad pynmih ia ka jingshngiam jong ka. Nalor kata ban shu bam ch tang kawei ka jait jingbam ruh kam long kaba pynbha ia ka met. Ban bam eh tang ka doh ne u phan ne ka ja ne u ata, kam long kaba bha ne pynmyntoi ia ka met ha ka liang ka jingkoit-jingkhiah.

U Blei U la buh laiphew har rukom ki jait jingbam ha kane ka pyrthei—u khaw, u ata, u phan, u riewhadem, ki jhur ki jhep, ki soh ki pai, ka dud ka makhon bad kumta ter-ter; bad uwei-pa-uwei ne kawei-pa-kawei na kine ki don la ka jong ka bynta kaba donkam eh ha kaba tei ia ka met u briew. Ka doh bad u dai ki iarap ban tei ia ki dohksah jong ngi. U khaw, u phan bad u ata ki iarap ia kita ki dohksah ban iohbor ban trei kam haduh ban da syep, bad ki soh-ki-pai ki jhur-ki-jhep pat ki iada ia ngi na kiba bun jait ki jingpang da kaba iarap ia ka 'nier bah ban tylliat bha ia ka bam-ka-dih. Don ki jait jingpang sniehdoh kum ki khaid bad ki prum kiba shait ioh ki khynnah namar ba duna eh ki jhur bad ki soh ha ka bam : kumba shu ai nuksa, u soh myndong, ne ki soh-jew, ne ki kynja sohphi, ki long kiba bha eh ha kaba iada ia ki khynnah na kaba ioh khaid.

Kumta ha kaba thoh shaphang ki jait jingbam kiba nga bang eh, ngam mut ban ong ba nga bam eh ia kine, ne ba kine ki long tang ma ki hi kiba la biang na ka bynta ka jingim jong ngi. Em ! ka shu mut tang katne, ba kine ki long ki ba kham bang shisha ban ia kiwei namar la shet ne khreh ia ki ha ka rukom kaba kham pher na ka bynta ki por bad ki khen kiba kham kyrpang, kum ha kaba wan bam ki lok-ki-jor ha ing-ha-sem, ne haba don kano-kano ka jingleh kmen-leh-sngewbha ha ing.

Mynta ngan ai jingmut ar jait ki jingbam:
Kaba nyngkong ka dei ka *pulao*. Ban shet ia kane, donkam ban ioh ia kine harum :—

(1)	U khaw	..	Shi kilo
(2)	Ka doh	..	Saiteng kilo
(3)	Ka ghee	..	6 shamoit heh
(4)	U piat	..	4 tylli kiba heh
(5)	U dhonia	..	5 shamoit heh
(6)	U jira	..	2 shamoit rit
(7)	U ilashi	..	4/5 tyli kiba heh bad 3/4 tylli kiba rit
(8)	U sying	..	kumba uwei ne
(9)	Ka la tyrpad	..	4/5 sla
(10)	U rynsun	..	uwei uba bun symboh
bad (11)	Ka mluh		

Haba shet ia kine lah ban pyndonkam da kano-kano ka doh, te hynrei nga ialade nga ju shet da ka doh syiar ne doh blang. Lada shet da ka doh blang, nga la shem ba ka bynta na ka krung ne shadem ka long kaba kham iadei ban shet *pulao*.

Ynda la pynkhuid bad shet bha ia ka doh, buh ia ka ha uwei u khiew bad ka um de kham bun. Nangta shna ia iwei i pla rit bad thep ia kitei ki musli-musla,ynda lah pynkhuid bad jied ia ki, ha ita i pla. Thep tang uwei u piat bad buh ar ne lai tylli ki ilashi kiba rit shabar. Ka mluh ruh wat pat ai,

Ynda lah thep kumta ia kita baroh, sa teh synjor ia ita i pla bad thep ia i hapoh uta u khiew ba don ka doh, bad nangta sa phon ia kata ka doh kumba shi kynta ne.

Katba nang shet ia ka doh, nang jied ia u khaw. Ynda lah sait bha ia u, sa buh ia u ha ka kynja prah ne ino-ino i jingdiang iba lah ban jrein ka um baroh na u khaw. Nangta ia ki piat ki bym pat shym buhlang ha ka doh ha ita i pla, khoh bad ot lyngkniab. Tang shu ih ka doh, rah noh harud. Ha uwei pat u khiew, pynkhluit ia ka khi (ghee) bad sa sdieh ia uta u piat bad ilashi. Ynda haba u piat u la saw hoin itynnad, khat noh ia u ha iwei i jingdiang bad sa thep ia u khaw hapoh kata ka ghee khluit bad sa sdieh ia u, da king wit-shi-wit ioh u ingkhong. Sdieh kumta shipoi, da peit thuh pat ba kan ioh ngam bha kata ka ghee ne khlein ha u khaw bad ba u la sdang ban kem rong saw malu-mala. Ynda la long kumta sa theh ia kata ka doh bad ka um ha kaba la phon ia ka hapoh u khiew ba don u khaw. Ber sa ka mluh bad ai kan thnam haduh ba ka um kan da rngad khait. Tang kumta ka pulao ka la ih. Ha ka por ban bam artad, khat ia ka bad sa ber ia uta u piat ba la sdieh halor jong ka.

Ia kane lah ban bam bad kano kano ka jyntah kylla, la ka long ka jyntah doh ne jyntah jhur ne jyntah pylleng--tang kano kano kaba sngew bang. Lada don lei-lei ki sla pudina, ne sla dhonia, ne sla jamyrdoh, shoh chutney ia kano-kano na kita bad sa bam lang. Kine ki iarap ban kham pynbang ia kane ka jait jingbam. Lane shu ot lyngkniab ia u piat bad u sohmynken bad sa theh bad ka sirka (vinegar) khyndiat, bad sa ber mluh khyndiat. Kita ruh ki pynbang ia kane ka jingbam.

Kaba ar pat ka jait jingbam kaba nga bang eh ka long kaba ki khot ka *Chicken Fricassee.* Ka ktien *chicken,* kumba bun na ngi ngi tip, ka mut ka syiar, bad kumta kane ka dei ka jingbam ba shet da ka doh syiar. Kane ka jingbam ka long kaba synlar, hynrei kaba tei bha ia ka met, bad kumta kaba bit

eh ban bam wat ki nongpang ne kito kiba dang shu lah pang jur, bad kiba donkam ban bam ki kynja-doh kynja-kah kiba tei kloi ia ka met, ban dup long kiba koit-ba khiah. Te hynrei kam mut ba kane ka long ka jingbam ba bam tang ki nongpang, hynrei ka long kawei ka rukom ban shet ia ka doh syiar na ka bynta kito ki bym da smat eh ia ka shet kylla, shet sdieh ne ia ki jingbam ba bun musli-musla eh.

Ban shet ia kane, donkam ia kine harum :—

(1) Shiteng kilo ka doh syiar ba la ot dkhot.
(2) Shi powa ka dud
(3) 3 shamoit rit u moida
(4) Uwei u piat heh
(5) Khyndiat i makhon
bad (6) Ka mluh kat ban biang.

Phon bha ia ka doh bad u piat ha ka um haduh ba kan da jem bha. Ber mluh ha ka doh kat ban biang. Nangta, khleh ia u moida ha ka dud da tylliat haduh ban da ni bha bad ban ym don moida tylli. Nangta theh ia kata ka dud-moida hapoh kata ka doh bad pynthnam kumba shiphew minit ne. Ha kane ka por, thep sa ka makhon de kumba shi shamoit rit. Tang kumta kane ka *fricassee* ka lah long ban bam.

Ia kane lah ban bam bad ka ja ne u phan ba la shet thai, lane bad u ruti. Kane ka jingbam ka kham bang ban bam haba dang khluit.

LYNNONG—8

KI JINGPYNLUT HA IING HA SEM

Ngan ai jingmut katto-katne shaphang kumno ba ki kmie ha iing kin pyrkhat ne khein, shuwa ba kin pynlut ia la ka jingioh ne kamai jong ki na ka bynta ki jingdonkam ha iing ha sem. Kaba sumar iing kam long tang ban shu ioh ka kamai man ka sngi, ne man u bnai bad ban shu pynlut ia kata baroh kaba ngi ioh. Kaba sumar iing mynta ka donkam ka jingsngewthuh bad jingtip kaba kham janai shaphang ka rukom jingbam jingdih, shaphang ka shet ka tiew, shaphang kaba sumar ia ki khun, shaphang kaba sumar ia kiba ha iing ha ka jingkit-jing-khiah, shaphang kaba pynbeit ia ka iing ka sem shaphang kaba pynsngewbha ia kito ki lok kiba phi khot wan kai sha iing, ne kiba wan sah ha iing ha sem, bad bun kiwei-kiwei ki kam kiba ki kmie mynta ki dei ban tip. Dei ka jingsngewdonkam kaba kum kata kaba nga kwah ban ia ai jingmut lem kumno ngin da pyrkhat pynbeit lypa, ha kano ka rukom ngin pynlut ia ka kamai-kajih jong ngi na ka bynta ka jingbha bad jingmyntoi kiba ha ing ha sem.

Kaba nyngkong eh namarkata ka long ba ngi dei ban da pyrkhat ne duriap bha kiei ki jingdonkam jong ngi kum ka iing, bad kumno ngin pynlut na ka bynta kiba ha iing baroh. Hooid kine ki jingdonkam bad ka rukom pynlut ki long pat kat kum ka jingioh ne kat kum ka rukom im jong kata ka iing. Ki jingdonkam jong kito kiba rit kamai, ne kiba shu biang briew, ki long ka bam ka dih, ka iing ka ban iada ia ki na ka lyer na u slap ne na ka shit ka khriat, bad ki jain ki nep ban phong ban kup. Nalor kine pat, mynta hi, wat kiba duk ba suk barch ruh ki sngew ba ki khun ki kti jong ki ki dei ruh ban ioh ka jingshongskul. Ha kane ka juk kaba mynta pat ruh, don bun-bun

kiba sngewdonkam ban ioh katto-katne ki jingleh-sngewbha. Ki por ki dawa ruh ba kawei-pa kawei ka iing ka dei ban pyr khat lypa shaphang ka jingim jong ki ha ka pang ka jhia, bad kham tam ruh na ka bynta ka jingim jong ki lashai lashisngi, ynda ka por ka poi ha kaba u nongkamai ne ka nongkamai ruh kim lah shuh ban kamai.

Haba kine ki long ki jingdonkam, ngi dei te namarkata ban da mang katno ngin pynlut na ka bynta ka bam, bad ka bam kaba kumno ngi dei ban bam, khnang ba ka jinglut na ka bynta ka bam kan ym palat ia kaba ngi la mang. Ka rukom jingbam kaba ngi baroh ha kane ka ri India jong ngi ngi bam, ka long da u khaw ne da u ata. Ki briew kiba shong ha ki jaka kiba kham duna u slap ha kane ka ri ki bam da u kew, kata da u ata, hynrei kiba shong ha ki jaka kiba kham bun slap ha kane ka ri ki bam da u khaw. Ka long kumta ruh ha ka pyrthei baroh kawei, namar u kba u long tang ha ki ri kiba don bun u slap bad kiba kham syaid ruh ban ia kito ki ri ha kiba thung da u kew. Kumta kam da pher eh lada phi bam da u khaw ne da u ata. I ada u khaw u kham duna ne u kham rem, ka dei ia ngi ban shna ki jingbam kiba kham bun na u ata ne u moida. Ha kine ki ri lum jong ngi pat, ngi kham bam shibun ka doh, hynrei sha ri Dkhar, ki kham bam bun u dai ne u jhur ha ka jaka ka doh. Ka nongsumar iing kaba stad ka dei ban pynmlien ban pyndonkam bun jait ki jingbam, khnang ba ka lah ban pyndonkam lada da ka doh ne da u jhur, lada kano-kano na kine ka long kaba kham tad. Ka pylleng ne ka dohkha ruh ki iasriem ha ka jingdonkam jong ki na ka bynta ka met u briew. Kumta ngi lah ban pyndonkam kane-kano na kine ruh haba ngi shem ba kita ki long kiba kham tad. Hynrei na ka bynta ban sumar ia kiba ha iing ha ka jingkoit-jingkhiah, ka donkam ruh ia kiba ha iing ban bam bun jait ki jhur bad ki soh. Nalor kine ki jait jingbam, ka jingdih sha, *coffee*, ne *cocoa* ruh ka la nang roi ha kane ka ri jong ngi. Kine ruh ki long ki jait jingbam, hynrei kiba ym da myntoi eh, bad kiba ym donkam ban da dih shibun eh. Ka jingmyntoi na kaba dih sha, ka long khamtam ka jingmyntoi kaba ngi ioh na

ka dud kaba ngi theh ha ka sha, bad na ka shini. Hynrei wat ka shini ruh kam long ka jingbam kaba ngi dei ban da bam shibun eh ; bad ka kham bha ban bam duna ia ka. Kito kiba kham sngaid lei-lei ki dei ban kham kiar na ka shini bad na u *cocoa* ne *chocolate* ruh.

Shaphang ka iing pat, ka kham bha ban ioh la ka jong ka iing ban ia kaba shu shong wai. Lada lah, namarkata, dei ban shna la la ka jong ka iing. La kumno-kumno ngi donkam ban da mang bha katno ngi lah ban pynlut na ka bynta ka iing, lada da kaba shu wai ne da kaba shu shna da la ka jong ka iing.

Na ka bynta ki jingphong-jingkup pat, ngi dei ban kham suh na ka bynta ki khun kiba dang san dang khie da ki jain kiba lah ban sait, bad ym dei ruh ban shu suh jain shibun eh na ka bynta jong ki, namar ba ki nang san kloi, bad hadien katto-katne bnai kito ki jingphong jong ki kim biang shuh ia ki, ki la rit eh. Ynda ki la samla pat, la dei ban suh kham bun ki jain na ka bynta jong ki, namar dei kane ka por ba ki kham kuah ban don kham bun jait ki jingphong-jingkup. Ka jinglut namarkata na ka bynta ki jain ki nep kan nang bun katba ki khun ki nang san. Ngi dei namarkata ban mang kham bun na ka bynta ka jain-phong ki khun katba ki nang san.

Kum ki kmie ki kpa ha kane ka juk kaba mynta, ngi donkam ban pyrkhat bha ruh na ka bynta ka shong skul ki khun. Ka lawei ka jong ki ka shong eh ha ka jingnang-jingstad ka jong ki. Ki kmie ki kpa namarkata ki dei ban pyrshang ban ai ia la ki khun ka jinghikai kaba bha tam. Ngim dei pat ban shu pyrkhat ba ka jinghikai kaba rem tam ka dei brobor kaba bha tam. Ngi dei namarkata ban wad ia ki skul bad ki college kiba tei ia ka jinglong babha jong ki khun, namar khlem kane, ka jingstad kaba ki ioh ka lah ban long kaba lehnohei.

Ngi donkam ban mang ruh na ka bynta ki jingialeh-sngew bha lada kane ka long kaba lah ; hynrei kam long kaba bha

ban shu ai mon ia ki khun ban leit sha ki jingsngewbha baroh ; ngi donkam ban da sumar bniah ban peit ki khun kin leit sha ki jingsngewbha kiba kumno.

Ki kmie ki kpa ki dei ban pyrkhat ruh ban pynroi ia la ki jingioh jong ki da kaba pyntrei kam ia ka tyngka kaba ki don. Kane ka lah ban long da kaba ai sut, ne da kaba buh ia ka tyngka ha ka *bank*, ne da kaba thied khyndew, na da kaba pyntrei da kino kino ki kam kiba lah ban pynmyntoi ia ka iing. Kane ka donkam shibun ka jingsngewthuh bad jingshemphang, bad dei ban da sumar bha haba leh ia kane, namar lada bakla, ka lah ban pynpoi sha ka jingduh ruh. La kumta ruh kane ka long kaba donkam ban leh, lada u kpa bad ka kmie ki khmih lynti ban im suk im sain ynda ki la poi sha ka jinglong tymmen jong ki.

Nalor kine baroh, ka long kaba dei ia kiba ha iing ban ym shaniah eh tang ha uwei ne kawei ka nongkamai na ka bynta ka iing baroh kawei. Ka long kaba bha lada kiba ha iing baroh kin iarap lem ban pynheh ia ka kamai jong ka iing. Ki lah lehse ban leh ia kane da kaba ri jingri, kum ki masi, ki blang, ki sniang, ki syiar bad kiwei-kiwei ; lane ki lah ban pynroi da kaba thung jhur ne diengsoh ha kper, ne da kaba suh bа thain, ne da kaba trei ki kam dieng kam maw ha kano-kano ka por ba ki lait, ne ba ki lah ban leh ia kita ki kam. Ka iing kaba suk ka long kato ha kaba baroh ki iashim lem ban pynroi ia ka kamai u kpa ne ka kmie.

LYNNONG—9

KUMNO NGA SHNA BUDGET

La nga don la ka rukom buh jingkhein shaphang ki jinglut-jingsep ha iing, hynrei ngam lah ban ong ba kata ka long ka budget ; namar ka budget kam dei kaba buh jingkhein ia kiei-kiei kiba la pynlut, hynrei ka long kaba thoh lypa ia ki jingioh bad jinglut-jingsep shuwa ba ngin ioh ne pynlut ei-ei. Ka budget namarkata ka long kaba buh jingkhein katno ngin ioh, bad katno lane kumno ngin pynlut. Kumta ka budget ka lah ban long na ka bynta u bnai u nan sa wan, lane na ka bynta ka snem ka ban sa wan.

Ha ki por kiba mynshuwa, kaba buh ne shna budget kam long kaba da donkam eh, namar ka rukom im, ne ka rukom iashong ha iing ha sem, ka long kaba ym iadei shuh bad ki por kiba mynta. Hynrei ha kane ka pyrthei kaba mynta, kiei-kiei baroh ki la laid da ka jingstad, bad ka rukom im ruh ka la kylla ba ngim lah shuh ban shu im kumba ki kmie ki kpa jong ngi ki la im. Ngi dei mynta ban im kat kum ka juk kaba thymmai

Ha ki por kiba ngi dang khie dang san mangi, wat ia kata ka *subject* kaba ki khot ka Economics ruh ym pat ju kham iohsngew koit, imat namar ba ka long ka subject kaba iajan eh bad ka Politics. Hynrei ka jingmut tynrai jong ka Economics ruh ka mut ka jingstad, ne ka jingtip, kaba iadei shaphang kumno ban pyniaid ia ka kam iing kam sem ; la mynta pat, ka mut kham tam ia ka jingstad kaba iadei ia ka ioh ka duh jong ka ri baroh kawei lane jong ka pyrthei.

Ha kaba kren ia kane ka subject, ngan pynkynmaw ia phi ba ha ki iing baroh don ar tylli ki kam kiba ngi ju leh : (1) ngi kamai, bad (2) ngi pynlut ia kata ka kamai. Ka budget

kaba ngi shna namarkata na ka bynta la ka iing ka iing ka long kaba pyn-i katno ngi khmih lynti ban ioh, bad kumno ngi thmu ban pynlut ia ka. Ka budget namarkata ka long kham tam kaba ngi kit khia ne khuslai shaphang ka kamai jong ngi shuwa ba ngin pynlut ia ka bad ym hadien. Ngi dei namarkata ban da pyrkhat bha katno ka tyngka jong ngi yn donkam na ka bynta ka bam ka dih, ki jain ki nep ne ki jingphong-jingkup, ka iing, bad kiwei-kiwei ki jingdonkam baroh.

Haba shna budget dei ban da pynshongnongrim bha ia ki jingkhein ha ki jingioh bad ki jingpynlut kumba ngi khmih lynti ia ki ba ki'n long. Namarkata, shuwa ban shna ia ka budget ngi dei ban don ki jingkhein-jingdiah kiba pyn-i ia ka jingioh kaba thikna bad ia ki jingpynlut ha u bnai ne ha ka snem kaba la dep, lada ngi sdang ban shna pat na ka bynta u bnai u ban wan ne na ka bynta ka snem ka ban wan. Lada ngim don kum kita ki jingkhein, kan kham bha ba yn buh jingkhein shi bnai ne shi snem ruh (lada ka budget ka long na ka bynta kaba baroh shi snem) ia ki jingioh baroh bad ia ki jingpynlut baroh ha uwei u bnai lane ha kawei ka snem. Ka budget kaba ngin shna namarkata kan long kaba la pynshong nongrim ha kita ki jingkhein, hynrei ka ban pyn-i pat ha kano ka rukom ngin im kham bha ha ki bnai ne ki snem ki ban dang wan. Ka jingmyntoi kaba khraw tam kaba ngi ioh na kane kaba shna budget, ka long ba ngin ioh-i lypa ba ka jingpynlut ka long kat kum ka jingioh.

Khnang ba yn ym don ka jingsngewsalia ne jingsngewthait ha kaba shna budget, ngi dei ban sdang da kaba pyrshang shna ka budget kaba ym da buh bniah eh. Ha kaba nyngkong, lehse bha ba shu buh kyllum katno yn donkam na ka bynta ka bam, katno na ka bynta ki jain ki nep, na ka bynta ki bai skul jong ki khun bad kiwei-kiwei.

Haba shna ia ka budget ha iing, donkam ban da iadon lem kiba la san baroh ban iapyrkhat lem khanng ba kin lakitkhia ban ym pynlut ei ei kaba ym da donkam ; bad ngim dei pat

ban pynbor iano-iano ban kham pynduna ha ka bai jingbam (allowance) lymda ita hi i ong ba dei ban kham pynduna na ka bynta jong i. Ngi dei pat ban ym klet ba yn don ki jingpynlut kiba ngin ym lah ban khmih lynti lypa ; bad kumta ngi dei ban buh jingkhein na ka bynta kum kita ki jinglut.

Da kaba shna budget kumne, ngi lah ban ioh-i hangno ngi lah ban kham pynduna ia ki jinglut. Ngi lah ban kham pynduna lehse ia ka bai wai iing da kaba ai wai noh ia ki kamra kiba ngim donkam, lane da kaba ngi shim wai da ka iing kaba kham tad. Kumjuh ruh ngi lah ban kham pynduna na ka bynta ka bai dieng ha kaba shet jingshet, ne na ka bynta u dewiong, da kaba pyrshang bun ki rukom shet ne rukom pynsyaid ia ka iing. Ngi lah lehse da kaba jem ban kham pynduna ha ka jinglut na ka bynta ka bam ruh da kaba ngim pynlehnohei la ka jingbam, ne da laba thung ki jhur ha kper, ne da kaba thied ki jingbam kiba ngi dei ban bam ha ka por ba ki la hiar dor. (Ha kane ka ri jong ngi, ngi pynlehnoh-ei kham bun ka jingbam ban ia ki Phareng ne ki American) Ngi lah ruh ban kham pynduna na ka bynta ki jingphong-jingkup da kaba ngi kham sumar la ki, ne da kaba ngi da pyrkhat bha shuwa ban thied. Ngi lah ruh ban kham pynduna ia ki bai dawai da kaba ngi kham sumar ia la ka jingkoit jingkhiah, da kaba ngi pynmylien ialade ha kaba sumar khuid, lane da kaba bam ki jingbam ki ban pynbha ia ka jingkoit-jingkhiah, lane da kaba ngi leit kloi sha u doctor tang shu sdang kano-kano ka jingshitom ; bad kumta ter-ter. Ha kane ka ri Khasi jong ngi, lehse ngi kham pynlut kulmar eh na ka bynta ki jingsngewbha, bad bunsien na ka bynta kito ki jingsngewbha ki bym don ka jingmyntoi ka ban iaineh, ne kaba don dor. Ka'n long ka jingkyrkhu kaba khraw ia kiba bun ki iing lada kin da budget katno ki dei ban pynlut ha ka bynta ki jingsngewbha man la u bnai. La kumno-kumno kam dei iano-iano ruh ban budget na ka bynta kano-kano ka jingiakhalai.

Ha ka jingpyrkhat jong nga hi, nga sngewdei ba haba u lok u long uba ioh tulop ba ka dei ia u ban buh ha ka *bank*

lane ban pyndonkam shibynta na ka tulop jong u ha kano-kano ka rukom kaba lah ban pynmyntoi ia kiba ha iing lashai lashisngi, bad ba u'n ai ha la ka lok tang ia ka jingdonkam na ka bynta ka jiinglut-jingsep ha iing. Ia kane kaba na ka bynta ka iing kan pyniaid maka.

Lano, lane mynno, yn sdang ban shna ia ka budget ? Ka jubab ia kane ka long ba kam pher ei-ei lano yn sdang ia ka. Kaba bha eh ka long, kham tam ia kito kiba dang shu lah iashongkurim, ban sdang noh. Hynrei wat ynda la iashong bun snem ruh, kam pher ei-ei ban dang sdang. Kaba bha eh ka long ban sdang shisyndon.

Ha kaba wai, nga sngew dei ban ong ba ka long kaba donkam eh ban hikai ia ki khun ruh naduh ba ki dang rit kumno ban pyndonkam ia ka pisa. Namarkata, ka long kaba bha ban ai katto-katne ka pisa kaba ki lah ban pyndonkam katba ki mon na ka bynta ki jingdonkam jong ki. Kane ka pisa kaba ngi ai ha ki, ka long kaba ngin hap pynlut hi na ka bynta jong ki. Lah bah sdang ia kane naduh ba ki dang long kumba san snem kyrta. Kin pyndonkam ia kata ka pisa na ka bynta ki jingia-lehkai (toys), na ka bynta ki kot kiba lehse don tang ki dur, na ka bynta ki let bad ki rong kiba ki pyndonkam ha kaba *draw*, na ka bynta ki *sweets* bad kiwei-kiwei ki jingdonkam jong ki. Ynda ki la kham san, kin donkam pisa na ka bynta ki bai *bus*, na ka bynta ka bai khap shniuh, bad kumta ter-ter. Ki jing-donkam jong ki ki'n nang bun katba ki nang san. Ha kaba nyngkong, bha ba ai *allowance* ia kiba dang rit ar sien shitaiew. Hadien-hadien katba ki nang san, bha ba ai ia ki shi sien shi taiew. Ynda ki la kham heh pat, kata ynda ki la pule ha High School, lah ban ia ai ki shisien ar taiew lane shisien shibnai.

Ia kane ka pisa ym dei ban pynduna lada u khynnah u leh jaipdeh lane um leh bha ha ka *class*. Lada pynduna lane pyn-duh, kane ka pisa ka long pynban ban suh tyngka ia u ba un tipsngi lane ba un kham minot. Kane ka lah ban ialam

bakla ia u lane ban pynsniew ia u pynban. Haba u khynnah u pyndonkam bakla ia la ki pisa ruh, kam dei ia ki kmie ki kpa ban dumok ia u. Kaba bha eh ka long ba u khynnah un ioh-i hi ia la ka jingbakla khnang ba un sian lashai-lashisngi.

Don bun kiei-kiei kiba dang dei ban ong shaphang kane ka subject, namar ka long kaba khraw, hynrei mynta ngan shu pynkut noh.

LYNNONG—10

KUMNO NGA PYNBEIT IA KA IING KA SEM JONG NGA

Mrs. Pugh : Ka rukom pynbeit iing, phi tip, ka long mynta ka jingstad kaba manga maphi ki bym shym la pule ne hikai ia kane ka jingstad, ngin shem ba ka long ka sobjek kaba eh shibun ban shu iakren kumne.

Kongthei : Phi ong kumta ! Nga nang ngeit ba kane ka long kaei-kaei kaba ngi tip baroh naduh ba ngi dang rit. Balei kan en kumta, Mrs. Pugh ?

Mrs. Pugh : Nga hi nga ngeit ba don shibun kiei-kiei kiba ngi dei ban da pyrkhat bha haba ngi pynbeit ia la ka iing ka sem. Kaba nyngkong ka long, Hato kiba ha iing ha sem jong ngi ki sngewtynnad ne sngewjuh ne em ha la iing. Kata, u kpa jong ka iing, ynda u wan phai na la jingtrei, u sngewtynnad sngewjuh ne em haba u wan poi sha iing. Ka jingpynbeit ia ka iing namarkata ka long ba u kpa jong ka iing, ne ki khun ki kti ruh, ki dei ban sngew jahthait jahjrem haba poi sha la iing na la ki kam ki kam.

Kawei pat ka jingpyrkhat ka long, Hato ka jingpynbeit ia ka iing ka pynsuk ne em ia kiba ha iing ban trei la ki kam ki kam, khlem da pynwit ia kiwei pat. Kata, lada u kpa jong ka iing u long uba trei ophis (office) ha la iing de, u don ne em la ka jaka ha kaba u lah ban trei la ka kam khlem don jingpynwit nanonano. Kumjuh ruh, ki khun ha iing pat ki lah ma ban khreh la ki kot ki sla, lane ban leh la ka jong ka kam khlem da pynwit da kiwei pat.

Kongthei : Kata, imat ha kaba pynbeit iing, phi pyrkhat eh tang ia kiba ha iing ha sem, bad imat phi klet noh ialade ? Ne, phi leh kumno pat na ka bynta ialade, Mrs. Pugh ?

Mrs. Pugh : Ialade ruh nga pyrshang ban pynsuk katba lah. Lehse ha kiba bun ki iing jong kiba ioh ba kot hangne ha Sor Shillong, ki ju shna ia ka iing shet ja kham sha jngai na ka iing heh. Ki ong, hana, namar ba ki shakri ki iajan eh bad ki iawin haba ki iatreikam. Nga te ha la iing nga buh ia ka iing shet ja hajan ka kamra bam, khnang ba ngan suk ka aibam aidih ia kiba ha iing ha sem. Lehse nga dei ruh ban iathuh ba mynta la laiphewsan snem ngam ju shet da ka ding dpei, namar ba ka pyntdem ia ka iing ka sem bad ka pynshitom ia ki khmat. Hynrei nga shet da ka kynja *stove* kaba ngi shu shna hi khnang ba yn ym don tdem hapoh iing. Nga lah ruh ban ong ba kane ka rukom shet ka kham tad ruh ban ia kaba shet da ka dieng.

Komgthei : Kata, haba phi pynbeit iing, phi pyrkhat khamtam ia ka jingkoit kiba ha iing ha sem bad ialade seh mo, Mrs. Pugh ?

Mrs. Pugh : Hooid kein, namar ba dei ki trai iing kiba kham pynlut por eh hapoh iing la jong, ban ia kito kiba shu wan kai. La kumta ruh, ha kaba pynbeit iing ngim lah khlem da pyrkhat ia kito kiba wan kai ha iing ha sem ruh. Nga dei namarkata lada lah ban don ka kamra shong kai ha kaba ngi lah ban pdiang ia ki lok, bad kane ka kamra ka dei ban don da ki shuki ne ki jingshong kiba sngewsuk katba lah. Lada ki lok kiba wan kai ki sngew ba ki shu shong kynrong, kin ym sngewjuh satia ban ia shong-kai shong-iaid bad nga, lane bad kiba ha iing ha sem jong nga.

Lehse phi kynmaw ba mynta ha kane ka ri jong ngi, ki kamra shong kai jong ki Dkhar ruh ki long kiba ki pynbeit na ka bynta ki lok ki jor jong ki. Kumta ki buh ha ka kamra shong kai da ka jingthiah dieng, bad hangta ki siang da ka kynja

tusok, bad ki sa buh ki syngkhlieh pyllun kiba jem. Ki leh kumne namar ba ki lok jong ki ki sngewjuh ban shong khiem pynhiar ia ki kjat, bad ban shaniah halor ka syngkhlieh.

Kito pat kiba mlien ia ki rukom shong kai ki nongsepngi, ha kaba ki sngewbha ban da pynnoh ia ki kjat, ki buh ha ka kamra shong kai da ki shuki kiba don *sofa* lada ki lah ban buh da kiba kum kita.

Kongthei : gKumno pat phi Mrs. Pugh, phim ong ei-ei shaphang ki dur ki dar bad ki syntiew ki skud ? Phi tharai ha kaba pynbeit iing ym donkam ban kren shaphang kane ?

Mrs. Pugh : Hooid, nga sngewbha ba phi la kylli shaphang kine pat. Nga la nangmut hi kein ban kren shaphang kata ruh.

Ka long kaba da donkam eh ban buh ia ki dur ki dai. Hynrei lada ngim nang ban buh ia ki dur kiba ngi dei ban buh, ka bha ban ym buh dur ei-ei satia. Ha ka kamra shongkai ngi dei ban don ki dur kiba pyni ia ka jingstad jong phi ha kaba jied ia ki dur kiba itynnad, kiba long *artistic ;* bad namarkata lada ngim long kiba nang iaka *Art*, lehse kiba wan nabar ki lah ban rkhie bein pynban.

Ngim dei ruh ban buh ia ki dur kiba lah ban pyn-i ia ka jingpyrkhat kaba bakla jong ngi. Kumba shu ai jingmut : Mynno-mynno haba ngi dang long hapoh ki Phareng, lehse kam da lei-lei eh lada ngi buh da ka dur u syiem ne ka syiem Bilat, hynrei mynta pat ynda ngi la ioh jinglaitluid, ki lok kiba wan kai nabar ki lah ban pyrkhat ba ngi dang kuah hi ia ka jingsynshar da ka syiem Bilat.

Ha ka kamra office pat, lada lah, dei ban buh da ki dur kiba iadei katba lah bad ka kam jong kita kiba trei office. Ha kamra thiah ruh ki dei ban don da ki dur kiba pynsngewjahthait lane kiba iadei bad ki khynlung.

Kawei pat kaba nga sngewdei ban ong, ka long, ba ki dur ruh kim dei ban da bun eh ha kano-kano ka kamra. Ngi dei ban kynmaw ba ki dur ruh ki long kiba kit shibun eh u tngit namar ba ngim ju pynkhuid ia ki man ka sngi. Kumta katba nang bun ki dur, katta ka nang bun ka jingjakhlia hapoh iing.

Ia ki syntiew ki skud pat, ka long kaba bha, katba lah, ban buh da ki syntiew kiba thyymmai man ka por, kham tam ha ka kamra shong kai bad ha ka kamra bam. Nga hi ngam sngewbha ban bun da ki syntiew kut. Kumta ka long kaba dei eh ia kawei-pa-kawei ka iing ban thung syntiew katba lah. Ka ne ka ri jong ngi ka long kaba bit eh ban thung syntiew lajan baroh shisnem.

Kongthei : Khublei shibun, Mrs. Pugh, nga ngeit kiba sngap ia phi kin sa kham iapyrkhat ia ka kam pynbeit iing kaba kham bha lashai lashisngi.

LYNNONG—11

KA KASTURBAI GANDHI

Ka Kasturbai ka la shongkurim ia U Gandhiji haba ka dang khadlai snem. U Mahatma ha kata ka por ruh u la long u khynnah uba dang khadlai snem karta bad uba dang dep pule dang tang shi snem ha ka High School. Kumba ju long ka rukom ha pdeng ki Hindu ha kata ka por, ia ka jingshongkurim kine ki ar ngut la shu pynbeit hi da ki kmie ki kpa, bad kito kiba pli ki khynnah kim shym tip ei ei tad ynda ka jingpynkhreh ka la biang nadong-shadong. U Mahatma Gandhi ha ka jingthoh jong u kaba u la thoh kumba 40 snem hadien, u la pynrem shibun shaphang kane ka jingpynshongkurim khynnah.

Wat la u Gandhiji u iaryngkat snem bad ka Kasturbai, bad la u dang khadlai snem ruh, u la sdang ban pyn-i ia la ka bor jong u kum u tnga jong ka bad u la ai hukum ba kam bit ban leit shano-shano, ne ban leit ialehkai bad la ki para lok khlem da ioh hukum na u. Hynrei ka Kasturbai pat ruh ka long ka khynnah kaba eh ryndang, bad kam ju kohnguh ia kano-kano kaba u ong ia ka, lymda ka sngew ba kata ka long kaba dei la ka ban kohnguh, Nalorkata ka la long ka khynnah ka bym don ki jingsheptieng ia ki ksuid, ne ia ki nongtuh ne ia ki bsein, kumba sheptieng u Gandhiji ha ka jinglong khynnah jong u. Bad kane ka jingbymsheptieng jong ka ka la pynlehrain ia u Gandhiji ha ka jinglong khynnah samla jong u. Lehse kane ka jingbymsheptieng jong ka ka la pynlong ia u Gandhiji, ha ki sngi kiba hadien, u briew u bym don ka jingsheptieng iaei-iaei ruh hynrei tang ia U Blei.

U Mahatma u la leit sha London haba u dang 19 snem karta, khyndiat bnai hadien ba la kha ia u khun nyngkong jong

u, u Hiralal. U la jah sha Bilat haduh 3 snem tam, bad ynda u la wan phai, u khun nyngkong jong u u la dap 4 snem. Kumta ka Kasturbai ka la sah hadien, ha la ka ri, ban sumar bad ban pynsan ia u khun nyngkong jong ki tad ynda u Gandhiji u la wan phai na Bilat.

Katba u Gandhiji u dang leit pule sha Bilat, ka Kasturbai pat ka la nang san ha ka jingitynnad bad jingbha briew. Kumta ynda u la wan phai pat na Bilat um da mon satia ba ka Kasturbai kan iaid laitluid bad la ki lok. Ha kawei ka por u la iakajia bad ka katta-katta ba u la sngewdei ban phah ia ka sha ki kmie ki kpa jong ka. Kumta ka la sah bad ki shipor. Ka Kasturbai ka la kha pat ia u khun uba ar jong ka, u Manilal, ynda kumba shi snem hadien ba u Gandhiji u la wan phai na Bilat.

Hynrei namar ba u Gandhiji um shym lah ban long u *pleader* uba pawkhmat ne uba lah ban ioh ka kamai kaba biangl u la pdiang ia ka jingtyrwa jong kawei ka kompani Masulman ha South Africa ban leit na ka bynta ka kam jong ka sha Africa. Ha kane ka por ruh u la leit marwei da kaba khmih lynti ba un wan phai tang hapoh shi snem ; hynrei u la jah haduh lai snem. Hadien kata u la wan phai sha India ban wan shaw ia la ka tnga bad ki khun jong u ar ngut. Ha South Africa, ka Kasturbai ka la ioh pat sa arngut ki khun, U Ramdas, bad U Devadas. Ka jingtrei u Gandhiji ha South Africa, kum u pleader ka la long kaba la pynmynsoi shibun ia u ha ka liang ka pisa. U la ioh haduh kumba Rs. 7000/- shi bnai shi bnai, kata la jan kumba shi lak shi snem shi snem. Hynrei ha kajuh ka por ki jingmut ki jingpyrkhat jong u ki la nang kylla. Shuwa ban kha ia u khun uba khadduh jong u, u la pule ia kawei ka kot kaba hikai kumno ban pynkha khun-lung. Kumta u la pynkha hi ia u khun uba khadduh jong u, khlem don mano mano ban iarap ia u. U la sdang ruh ban pynlut por shibun eh ha iing shet ja ha kaba shet jingshet. Kine ki jingleh jong u ki la pynsngewsalia shibun eh ia ka Kasturbai. Nangta pat u la wallam sha iing bun jait ki briew kiba wan-shong wan-

sah bad khlem da siew ei-ei. Kata, u la shu bsa ei ia ki. Ym tang katta, u la buh da ki khiew (pot) ban leit khyndew ha ki kamra sum jong u, bad u la khmih lynti ba baroh kin ia pynkhuid kylliang-kylliang ia kita ki pot. Ha kawei ka por uwei u khynnah samla uba na ka jait poh bad uba la kylla Khristan u la wan sah ha iing jong ki. Ka Kasturbai kam treh ban pynkhuid ia u pot jong uta u khynnah, hynrei u Gandhiji u la pynbor ia ka. Ynda kam kohnguh u la shim ia ka na ka kti u da mut ban pynmih noh ia ka shabar jong ka iing jong u. Hangta ka la kynteit ia u; bad kane ka la pynkyndit bynriew ia u, bad u la shah ia ka ba kan rung pat sha poh iing.

Ha ka snem 1896 shuwa ba u Gandhiji un wan phai sha ri India ban wan shaw ia ka Kasturbai, ki nong India kiba ha South Africa ki la ai ia u shibun ki jingai-sngewbha (present) kiba u la pdiang da kaba sngewbha : hynrei ha ka snem 1911, haba u la khreh pat ban wan phai sha Bombay, ki nong India ha Africa ki la ia ai shibun ki jingdeng ksiar ia ka tnga jong u kiba, ynda u la pyrkhat shitom baroh shi miet, u la pynbor ia ka Kusturbai ba kan pynphai noh ia ki baroh. Kane ka la pynsngewdiaw ia ka shikatdei eh, hynrei ka ruh hadien-hadien ka la nang kham sngewthuh ia u bad ka la nang kohnguh ia u. Ynda u Mahatma u la ong ia ka ba ki dei ban ym ioh khun shuh, ka la kloi ban ia mynjur ia kane. Kumta naduh ka snem 1906 haba ma u bad ma ka ki dang 37 snem karta ki la iapynkyrpang ialade haduh ki sngi ka jingiap jong ki.

Ka Kasturbai la kumta ruh kam shym long kaba shu ngeit ia u kat ba u ong. Ka la long ka briew kaba don la ki jong ki jingpyrkhat. Shisien haba u Gandhiji u la iakren bad ka shaphang ka ain ha South Africa kaba ong ba tang ka jingshong-kurim ki Khristan kaba long kaba dei kat kum ka ain, ka la pyn-i ia ka jingsngewbitar pyrshah jong ka ia kaba kum kata ka ain da kaba ong, "Kata te, ma nga bad phi, ngim ia long shi tnga" Ngim lah khlem da ngeit ba ki jingmut ki jingpyrkhat jong ka, ter shi ter ka jingim jong ki, ki la iarap ban kham pyn jai-jai ia u lane ban kham pynshlur ia u ha ki jingthmu babha jong

u baroh. U Mahatma Gandhi u la ialeh tyngeh pyrshah ia ka ain kaba kum kata ba, ha kaba kut, la don ka jingiakut hapdeng u General Smuts bad u Gandhiji kaba la khot ka Magna Charta jong ki nong India ha South Africa. Kawei na kita ki jingiakut ka long ba ka jingshengkurim ki Hindu, ki Parsi bad ki Musulman ruh ka long kaba kat kum ka ain.

Ha ka snem 1914 u Gandhiji u la sngewdei ban leit bad la kiba ha ing ha sem, lehse kum ban shong thait shi por, sha Bilat. Kumta ma u bad ka tnga jong u ki la ialeit lang sha Bilat, bad nangta ki la iawan phai sha la ka jong ka ri ha ka snem 1915. Bad naduh kata ka snem haduh ba kan da khlad noh na kane ka pyrthei, ka Kasturbai ka la iaiaid ryngkat ryngkat bad la u lok ha ka jingialeh na ka bynta ka jinglaitluid jong ka ri India. Wat ha badei-badei ba ki la dei ia ka ban iakhlad, ngi shem ba u Mahatma u ioh ka jingsngewkmen bad jingsngewhun haba ka wan poi ma ka ha khmat jong u pat. Ka Kasturbai ka la im ka jingim kaba shakri ia la u tnga baroh shi jingim jong ki naduh ba ka la ia poi kha ha ka jinglong khynnah. Ka la long ruh kawei na ki shakri kiba khraw tam jong kane ka ri jong ngi da ka jingaiti lut jong ka ia la ka jong ka jingim. Ka la shah set phatok bunsien na ka bynta ba kane ka ri kan ioh ia ka jinglaitluid, bad kam ju kiar mynno-mynno na kano kano ka jingkit kaba ka ri jong ka ka pynshet halor jong ka. Ka Kasturbai, ha ka por ba nga ich-i ia ka ha ka snem 1930, ka la rit bad raikhoh na ki jingshah shitom kiba bun jait kiba ka la shah. Hynrei wat haduh ka snem 1942 ka la iai shah set phatok, bad ha kata ka snem la set ia ka ha Yeravda, hajan Poona, ryngkat bad kiwei-kiwei ki nongialeh na ka bynta ka jinglaitluid kane ka ri jong ngi. Kiba la ia don ryngkat hangta ki long ka Sarojini Naidu, ka Miss Slade, ka Dr. Sushila Nayyar bad bun ki rangbah duh jong ka ri India kiba la bud ia ka jingialam u Mahatmaji.

Ka Kasturbai ka la iap ha ka snem 1944, ka jingiap kaba suk : ka khlieh jong ka, ha ki khyllip mat kiba khadduh, ka da shong thait ha ki kti u tnga jong ka, u Mahatma Gandhi.

——x——